

AZƏRBAYCANDA
MƏHKƏMƏLƏRİN
MONİTORİNQİ
2006-2007

AZƏRBAYCANDA HƏYATA
KEÇİRİLMİŞ MƏHKƏMƏLƏRİN
MONİTORİNQİ LAYİHƏSİNİN
HESABATI
2006-2007

Minnətdarlıq

ATƏT-in Bakı Ofisi 2006-ci ilin martından 2007-ci ilin mayınadək keçirilmiş “Məhkəmə proseslərinin monitorinqi” layihəsində iştirak edənlərin və bu hesabatın tərtib edilməsinə yardım göstərənlərin hamısına təşəkkür edir. “Məhkəmə proseslərinin monitorinqi” layihəsi ATƏT-in Bakı Ofisinin qanunun aliliyi bölməsinin rəhbəri cənab Andreas Kirşvudun (*Andreas Kirsch-Wood*) və Ofisin hüquq məsləhətçiləri cənab Kamran Bağırovun və cənab Məhəmməd Quluzadənin nəzarəti altında həyata keçirilmişdir.

ATƏT-in Bakı Ofisi məhkəmə proseslərini müşahidə etmiş digər 12 milli müşahidəçiyə milli koordinatorlar qismində gündəlik rəhbərliyi və istiqamətləndirmə işini təmin etmiş xanım Leyla Mədətovaya və xanım Aynur Cəfərovaya sərf etdikləri gərgin əməyə görə minnətdardır.

Hesabatın böyük bir hissəsi bir neçə dəfə Bakıda səfərdə olarkən məhkəmə prosesləri müşahidəçilərinin işinə yardım etmiş Birləşmiş Krallığın “Kraliçanın vəkili” titulunun sahibi hakim Pol Qarlık (*Paul Garlick*) tərəfindən tərtib edilmişdir.

ATƏT-in Bakı Ofisi Azərbaycan Hökumətinə 2006-2007-ci illərdə “Məhkəmə proseslərinin monitorinqi” layihəsinin həyata keçirilməsi zamanı əməkdaşlığına görə minnətdardır.

“Məhkəmə proseslərinin monitorinqi” programı Almaniya tərəfindən edilən yardımalar sayəsində mümkün olmuşdur.

MÜNDƏRİCAT

<i>QISA XÜLASƏ</i>	6
<i>GİRİŞ</i>	10
I HİSSƏ	11
A. ATƏT-in «Məhkəmə proseslərinin monitorinqi» programı	11
B. 2006-2007-ci illər üzrə Hesabatın məqsədi və metodologiyası.....	14
II HİSSƏ	17
C. 2006/07-ci il ATƏT-in Məhkəmələrin Monitoringi Proqramının nəticələri	17
1. <i>Cinayət prosesinin məhkəməyə qədərki müddətində azadlıq prezumpsiyası</i>	18
2. <i>Açıq məhkəmə araşdırması hüququ</i>	19
a. Məhkəmə iclaslarının vaxtı və yeri barədə məlumatların dərc edilməsi.....	22
b. Məhkəmə iclaslarının müşahidə olunmasına digər maneələr	24
3. <i>Təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə iclasında iştirak etmək hüququ</i>	24
<i>İlkin hazırlıq və məhkəmə iclaslarında iştirak etmək imkanı</i>	25
4. <i>Prokuror və ya vəkilin iştirak etməməsi</i>	27
a. Prokurorun iştirak etməməsi.....	27
b. Vəkilliklə bağlı vəziyyət	28
c. Vəkilin iştirak etməməsi.....	32
5. <i>Məhkəmə proseslərinin başlanması ləngimələr</i>	33
6. <i>Sübutların dürüst qeydə alınmaması və məhkəmə protokolunun dürüst aparılmaması</i> . 35	
7. <i>Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ</i>	36
a. Müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən mühakimə edilmə hüququ	36
b. Təqsirsizlik prezumpsiyası	38
(i) Azərbaycan milli qanunvericiliyində təqsirsizlik prezumsiyası	39
(ii) Məhkəmədən kənardə təqsirsizlik prezumpsiyasını təhdid edən bəyanatların verilməsi	40
(iii) Məhkəmə prosesləri zamanı təqsirsizlik prezumpsiyası	42
(iv) Təqsirsizlik prezumpsiyasının xarici göstəriciləri	43
(v) Məhkəmə proseslərinin gedişinə qanunsuz müdaxilələr	43
c. Tərəflərin bərabərliyi.....	44
(i) Dəlilləri almaq və cavablandırmaq imkanı və prosesin bütün mərhələlərində vəkillə təmsil olunma hüquq.....	45

(ii) İfadə vermək və ya sübutları təqdim etmək imkanı.....	49
(iii) İfadələri nəzərdən keçirmək imkanı	49
d. Hüquqi yardım almaq hüququ	52
(i) Səmərəli hüquqi yardım	54
(ii) Pulsuz (dövlət hesabına) hüquqi yardım göstərən vəkillər.....	55
e. Tərcüməçi yardımı.....	56
(i) Azərbaycan qanunvericiliyində tərcüməçi ilə bağlı yardım barədə.....	56
(ii) İbtidai istintaq dövründə tərcüməçi ilə təmin olunma	58
8. Pis rəftar barədə edilən iddiaların araşdırılması vəzifəsi.....	59
a. Məmmədov (Cəlaloglu) Azərbaycana qarşı	60
b. 2006 - 2007-ci illər üzrə Məhkəmə Monitorinqi Layihəsi dövründə işgəncə və qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftarla bağlı ərizələrin araşdırılmasına dair ATƏT-in məhkəmə müşahidəçilərinin qeydləri..	64
c. 2003 - 2004-cü illər üzrə Hesabatdan sonrakı dövr ərzində şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarının qorunmasına dair qanunun gücləndirilməsi istiqamətində Azərbaycan hökuməti tərəfindən atılmış addımlar.....	67
9. Açıq və əsaslandırılmış mühakimə hüququ	68
a. Açıq mühakimə hüququ.....	68
b. Əsaslandırılmış mühakimə hüququ	69
III HİSSƏ – Nəticələr və tövsiyələr	71
Təxirəsalınmaz tədbirlər barədə ümumi tövsiyələr	71
Cinayət işi ilə əlaqədar məhkəməyə qədərki müddətdə azadlıq prezumpsiyası	71
Açıq məhkəmə araşdırması hüququ	72
Məhkəmə iclaslarının vaxtı və yeri barədə məlumatların dərc edilməsi	73
Təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə iclasında iştirak etmək hüququ	73
Prokuror və ya müdafiə tərəfinin vəkilinin məhkəmə iclaslarında iştirak etməməsi.....	74
Məhkəmə proseslərinin başlanmasında ləngidilmələr.....	74
Şahid ifadələrinin və məhkəmə proseslərinin qeyri-qənaətbəxş səviyyədə qeydə alınması (protokollaşdırılması)	74
Müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən mühakimə olunmaq hüququ	74
Təqsirsizlik prezumpsiyası	75
Təqsirsizlik prezumpsiyasının zahiri əlamətləri	75
Təqdim olunmuş sənədləri qəbul etmək və onları cavablandırmaq imkanı və proseslərin bütün mərhələlərində hüquqi təmsilçilik hüququ	75
İfadə vermək və ya təqdim etmək imkanı	76
Hüquqi yardım almaq hüququ	76
Səmərəli hüquqi yardım	76
Tərcüməçi yardımı	77
Pis rəftarla əlaqədar iddiaların səmərəli şəkildə araşdırılması öhdəliyi.....	77
Açıq və əsaslandırılmış mühakimə hüququ.....	77

Qısa xülasə

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının (“ATƏT”) üzvü olan dövlətlər ATƏT-in insan meyarları üzrə öhdəliklərinin tərkib hissəsi qismində və insan hüquqlarının və qanunun alılıyinin həyata keçirilməsini genişləndirmək üçün öz ərazilərində keçirilən məhkəmə proseslərinin beynəlxalq müşahidəciler tərəfindən monitorinq olunmasını öhdələrinə götürmişlər. Bu məqsədə köməklik üçün Azərbaycanda «Məhkəmə proseslərinin monitorinqi” layihəsinin birinci fazası 2003-cü ilin noyabri ilə 2004-cü ilin noyabri arasında ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (“DTİHB”) və ATƏT-in Bakı Ofisi tərəfindən birləşə həyata keçirilmişdir. Birinci faza 15 məhkəmə araşdırmasının müşahidəsi ilə məhdudlaşdırılmışdı. Məhkəmədə cavabdeh qismində çıxış edənlər Azərbaycanda seçkilərdən sonrakı zorakılıqlarla bağlı müxtəlif hüquq pozuntularında ittihad olunurdular. Hazırkı hesabatın əhatə etdiyi «Məhkəmə proseslərinin monitorinqi” layihəsinin ikinci fazasının əhatə dairəsi genişləndirilərək cinayət işləri üzrə 500 məhkəmə araşdırmasını özündə ehtiva edib. Bu layihə çərçivəsində Bakı və Sumqayıtin müxtəlif məhkəmələrində keçirilmiş 1.200-dən artıq məhkəmə iclası müşahidə edilib. İkinci faza 2006-cı ilin martından başlayaraq iki ilə yaxın vaxt ərzində həyata keçirildi. Məhkəmə araşdırmalarının monitorinqi iki milli koordinator və 12 yerli müşahidəçi tərəfindən həyata keçirildi, onların hamisini ATƏT-in Bakı Ofisi xüsusi olaraq cəlb etmiş, təlimləndirmiş və onlara nəzarət etmişdi.

Məhkəmə araşdırmalarının monitorinqinə dair ikinci hesabat aşkarla çıxardı ki, məhkəmə araşdırmalarının çoxu mühüm hüquq və təminatlarla bağlı, konkret olaraq vəkillə səmərəli təmsil olunma hüququ, qərəzsiz və müstəqil məhkəmə araşdırması hüququ, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ, tərcüməçinin yardımından istifadə hüququ və əsaslandırılmış məhkəmə qərarı hüququ ilə bağlı ATƏT-in standartlarına və digər beynəlxalq standartlara cavab vermir.

Bununla belə, Ədliyyə Nazirliyi və digər hökumət orqanları tərəfindən məhkəmə orqanlarını gücləndirmək üçün bir sıra diqqətəlayiq tədbirlər görüldü. Artıq hakimlərin seçilməsi üzrə imtahanların iki mərhələsi keçirilmişdir və imtahanları vermiş hakimliyə namizədlər üçün Məhkəmə-Hüquq Şurası tərəfindən Avropa Şurasının, GTZ-in¹, Amerika Hüquqşunaslar Assosiasiyanının və ATƏT-in köməyi ilə intensiv trening keçiriləcək. Hakimlərin seçilməsi üzrə imtahanların bərqərar etdiyi açıq və demokratik sistem dövlətin şəffaf və ədalətli məhkəmə sistemi yaratmaq öhdəliyinə sadıqliyini nümayiş etdirir. Ədliyyə Nazirliyi həmçinin məlumat vermişdir ki, davranışlarını tənzimləyən normalara əməl etməyən hakimlərə qarşı intizam tədbirləri görülmüş, 35 hakim qeyri-peşəkar davranışına görə vəzifədən kənarlaşdırılmışdır. Hesabat dövründə Məhkəmə-Hüquq Şurası tərəfindən hakimlər üçün yeni etik davranış məcəlləsi qəbul olunmuşdur.

ATƏT-in məhkəmə müşahidəciliyi müəyyən etmişlər ki, məhkəmələrin çoxunun texniki şərait qeyri-qənaətbəxşdir və lazımı monitorinq aparmağa və ya ictimaiyyət nümayəndələrinin məhkəmə proseslərini izləmələrinə imkan vermir. Son dövrlərdə Ədliyyə Nazirliyi Dünya Bankının dəstəyi ilə 18 yeni məhkəmə binasının tikintisi və mövcud məhkəmə binalarının təmiri üzrə inkişaf programına başlamışdır, bu o deməkdir ki, oradakı texniki şərait əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşacaqdır. Lakin çox vaxt sədrlik edən hakimlər və digər məhkəmə məmurları əlavə məhdudiyyətlər və maneələr yaradırlar ki, bu da ictimaiyyətin məhkəmə proseslərinə gəlmək və onları izləmək hüququna əhəmiyyətli dərəcədə müdaxilə təşkil edir. Üstəlik, müşahidə edilmiş işlərin çoxunda

¹ GTZ (“Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit”) Almanıyanın Texniki yardım təşkilatıdır.

məhkəmə prosesləri təyin olunmuş vaxtda başlamamışdır. ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri bir neçə saatda qədər çəkmiş saysız-hesabsız yubanmalar müşahidə etmişlər. Hesabatda həmçinin qeyd edilir ki, bir çox işlərdə açıq məhkəmə araşdırmalarının tarixləri ictimaiyyətə elan olunmayıb. Lakin bəzi məhkəmələr məhkəmə iclasının tarixi, saatı və sədrlik edən hakimlərin adı da daxil olmaqla məhkəmə işləri barədə Internetdə informasiya verirlər.²

2007-ci ildə Azərbaycanda beş apelyasiya məhkəməsinin işə başlaması mühüm inkişafdır. Cinayət proseslərinin aparılmasının keyfiyyətinə bu yeni apelyasiya məhkəmələrinin yaradılmasının təsiri qarşidakı illərdə aydın görünəcək. Ədliyyə Nazirliyi məlumat vermişdir ki, o, məhkəmələrin yeni idarəetmə mexanizmləri vasitəsilə hakimlərin müstəqilliyini gücləndirmək üçün də əhəmiyyətli səylər göstərmişdir, həmin mexanizmlərə əsasən, məhkəmə işləri hakimlərə məhkəmə sədrinin qərarı ilə deyil, müstəqil (hər hansı şəxslərdən asılı olmayan) iş bölgü sistemi vasitəsi ilə veriləcək. Hökumətin bu səyləri xüsusilə təqdirəlayıqdır.

Həmçinin hakimlərin peşəkarlığının inkişafı üçün təlimlərin genişləndirilməsində də tərəqqi hiss olunur. Məhkəmə-Hüquq Şurası yanında hakimlər və prokurorlar üçün tədris mərkəzi yaradılmışdır. Təlimlərin cədvəlinə cinayət prosesi, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəlikləri, yeniyetmələrin ədalət mühakiməsi (yuvenal ədliyyə) və şübhəli şəxslərə qarşı işgəncələrin və pis rəftarın qarşısının alınması mexanizmləri daxildir.

Hesabatda qeyd edilir ki, bir çox məhkəmələr məhkəmə iclaslarında tərcüməçiləri təmin etməyiblər. Faktiki olaraq Məhkəmə-Hüquq Şurası məhkəmələrin inzibati heyətinin siyahısını genişləndirmiş, milli azlıqların məskunlaşdığı regionlarda məhkəmələr üçün tərcüməçiləri də inzibati heyətinin siyahısına daxil etmişdir. Üstəlik, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə və Ağır hərbi cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə son dövrlərdə daimi əsaslarla tərcüməçiləri işə götürmüşlər. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, dövlət büdcəsində məhkəmə prosesində tərcümə xidmətləri xərcləri nəzərdə tutulub. Hər bir məhkəmənin proses üçün müqavilə ilə tərcüməçilər cəlb etmək hüququ var və bu cür xərclər Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən ödənilməlidir.

Narahatlıq doğuran bir məsələ ondan ibarətdir ki, bir sıra işlərdə hakimlər, belə görünür ki, işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara dair hər hansı iddianı tam və səmərəli araşdırmaq vəzifəsini yerinə yetirmir və zor vasitəsilə əldə edildiyi bu cür sübutları iş materiallarından çıxartır. Hakimlər müdafiə tərəfinin işgəncə və ya pis rəftar vasitəsilə alındığı iddia edilən sübutların iş materiallarında kənarlaşdırılması barədə vəsatətlərinə və hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən törədildiyi iddia olunan pis rəftarla bağlı araşdırma aparılması barədə vəsatətlərinə dəfələrlə məhəl qoymurlar. Lakin bu məsələ ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Hökuməti 2003-2004-cü illərin hesabatından bəri saxlama yerlərində şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı qanunvericiliyin gücləndirilməsi üçün görüyü tədbirlərə görə təqdir olunmalıdır. Azərbaycan Hökuməti “Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlama yerlərində saxlanılması” haqqında qanun layihəsinin (“Qanun layihəsi”) hazırlanmışdadır. Hökumət buna çağırılır ki, həbsdə saxlanma yerlərində saxlanılan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi üçün səmərəli müddəaların Qanun layihəsində olmasını təmin etsin. Eyni ilə, Milli Məclis buna çağırılır ki, Qanun layihəsini tez bir zamanda qəbul etsin və bununla da həbsdə saxlanma yerlərində saxlanılan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi üçün səmərəli mexanizm bərqərar edilsin.

Bundan başqa, Ali Məhkəmənin Plenumu “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı ‘İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi’” haqqında Avropa

2 Ali Məhkəmənin məlumatları üçün www.supremecourt.gov.az, Bakı Apelyasiya Məhkəməsinin məlumatları üçün www.bakuappealcourt.gov.az, Əli Bayramlı Apelyasiya Məhkəməsinin məlumatları üçün www.alibayramli-appealcourt.gov.az saytına bax.

Konvensiyası müddəalərinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi” haqqında qərar qəbul etmişdir. Bu qərara əsasən, Ali Məhkəmə bütün hakimlərə məhkəməyə qədərki dövrə işgəncə və ya pis rəftar barədə istənilən iddiaları araşdırmaq barədə prosessual göstərişlər vermişdir. Qərarda daha sonra nəzərdə tutulur ki, hakimlər belə halların araşdırılması üçün tibbi müayinələr və şahidlərin dindirilməsi də daxil olmaqla bütün zəruri tədbirləri görməlidirlər. Hər halda bu öhdəliyə sadıqlik real olaraq yalnız o halda görünəcək ki, aşağı instansiya məhkəmələrin işgəncə və ya digər qeyri-insani rəftar vasitəsilə əldə edilən sübutları işdən kənarlaşdırmadıllarına dair ciddi şübhə olduqda apelyasiya məhkəmələri və Ali Məhkəmə onların belə qərarlarının hamisini ləğv etsinlər. Müdafiə tərəfi şəxsin etirafının və ya özünə qarşı ifadəsinin qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar vasitəsilə alındığını iddia etdikdə həmin etirafın və ya digər sübutların işgəncə və ya digər qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar vasitəsilə əldə *edilmədiyini* sübut etmək yükü ittihəm tərəfinin üzərinə düşməlidir.

Bununla belə yekunda qeyd etmək lazımdır ki, Hökumət həbsdə saxlama prosesini izləyən və bu barədə hesabat verən QHT-lərin fəaliyyətinə icazə verilməsinin qayğısına qalmışdır.³ Bu, hökumətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında etimadın inkişaf etdirilməsinin aydın təzahürü olaraq, Azərbaycanı bu cür fəaliyyətlərə imkan verən dövlətlərin ön cərgəsinə çıxarır.

Narahatlıq doğuran digər məsələ çoxlu sayıda işlərdə müdafiə tərəfinin müvafiq ifadələr verməli olan şahidləri çağırmaq barədə vəsatətlərinin məhkəmə tərəfindən rədd edilməsi və ya onlara məhəl qoyulmaması idi. Belə narahatlığın yarandığı konkret işlərdə bu cür praktika yuxarı apelyasiya məhkəmələrin qərarlarında daha ciddi reaksiyaya layiqdir. Digər problem cinayət prosesinin məhkəməyə qədərki mərhələsində həbs qətimkan tədbiri barədə qərarlardır, belə görünür ki, məhkəmələr hər bir konkret halda mütəmadi olaraq bu cür məhdudlaşdırıcı tədbirlərin əsaslarını lazımı qaydada nəzərdən keçirmədən və daha yüngül qətimkan tədbirlərin, məsələn, girov müqabilində azad edilmənin yetərli olub-olmadığına baxmadan həmin qərarları qəbul edir.

Həmçinin bu da ümumi narahatlıq doğuran məsələdir ki, hazırda cinayət işləri üzrə vəkillər kollegiyası (“Kollegiya”) tərəfindən göstərilən hüquqi xidmətlər müstəqil vəkillər kollegiyasından gözlənilən minimal peşə standartlarına cavab vermir. Bir daha qeyd edək ki, Azərbaycan Hökuməti vəkillər kollegiyasında islahat aparılması üçün gördüyü tədbirlərə görə təqdirə layiqdir. Lakin Kollegiyanın rəhbərliyi öz üzvlərinin qayğısına qalan və peşəkarlıq səviyyəsini qaldıran səmərəli təşkilat yaratmaq üçün zəruri dəyişiklikləri həyata keçirməyə meylli olmadığını nümayiş etdirməkdə davam edir. Hökumət vəkillər kollegiyasının islahatını davam etdirməyə və Kollegiyanın üzvlüyü qəbul prosedurlarında dəyişiklikləri şəffaf və məntiqli yolla həyata keçirməsini təmin etməyə həvəsləndirilir. Vəkillər kollegiyasına üzvlüyü qəbul proseduru Azərbaycan əhalisinin tələbatlarını peşəkarlıqla ödəyə bilən və vəkillər kollegiyasının dəstəyinə güvənə bilən kifayət qədər üzvü olan müstəqil və səmərəli vəkillər kollegiyasının təməlinin düzgün qoyulmasına zəmin yaradacaq.

Məhkəmə-Hüquq Şurası hakimlər, prokurorlar, həmçinin vəkillər üçün milli və beynəlxalq hüquqda nəzərdə tutulmuş ədalətli məhkəmə araşdırması hüquqlarının bütün aspektlərinə dair səmərəli və davamlı təlimlər vasitəsilə məhkəmə sistemində standartları yaxşılaşdırmaq səylərini davam etdirməyə çağırılır.

³ Ədliyyə Nazirliyi yanında yaradılmış QHT Şurasının dəstəyi ilə həbsdə saxlanma yerlərini monitoring edən bir sıra QHT-lər vardır, xüsusən burada İşgəncələr aleyhinə Azərbaycan Komitəsinin adını çəkməyə dəyər.

ATƏT-in Bakı Ofisi Azərbaycanın hakimiyyət orqanlarının «Məhkəmə proseslərinin monitorinqi» layihəsinin ikinci fazasının irəliyə aparılmasına imkan yaratdıqlarını yüksək dəyərləndirdiyini ifadə edir. ATƏT qanunun aliliyini və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsini gücləndirmək üçün Azərbaycanın hökumət orqanları və vətəndaş cəmiyyəti ilə işləməyə hazır olaraq qalır.

ATƏT-in Bakı Ofisi

Bakı, aprel 2008

Giriş

Müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən ədalətli və açıq məhkəmə araşdırması hüququ İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə, eləcə də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və Avropa Şurasının məcburi xarakter daşıyan sənədlərində, xüsusən də İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında (İHAK)⁴ təsbit olunmuşdur. ATƏT bu hüququ həmişə tanımışdır. 1990-cı ildə ATƏT-in iştirakçısı olan dövlətlər etimad yaratma tədbiri olaraq və ədalətli məhkəmə prosesləri üzrə öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində daha çox şəffaflığı təmin etmək üçün digər iştirakçısı dövlətlərdən və qeyri-hökumət təşkilatlarından olan məhkəmə müşahidəçilərini qəbul etmək öhdəliyini götürmişlər.⁵ ATƏT-in Bakı Ofisi bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə yardım üçün Azərbaycanda «Məhkəmə proseslərinin monitorinqi» programına başlamışdır.

Bu hesabat «Məhkəmə proseslərinin monitorinqi» programının ikinci fazasına aiddir. Birinci fazada Bakıda 15 oktyabr 2003-cü il prezident seçkilərindən sonra zorakı iğtişaşları ilə əlaqədar 15 məhkəmə prosesləri müşahidə edilib. İkinci fazada program genişləndirilərək cinayət işləri üzrə 500-dən artıq məhkəmə prosesini əhatə edib. 2006-ci ilin martından başlayaraq iki ilə yaxın vaxt ərzində Bakı və Sumqayıtin müxtəlif məhkəmələrində keçirilmiş 1.200-dən artıq məhkəmə iclası müşahidə edilib. Məhkəmə araşdırımalarının monitorinqi 2 milli koordinator və 12 yerli müşahidəçi tərəfindən həyata keçirilib, onların hamisini ATƏT-in Bakı Ofisi xüsusi olaraq bu program üçün cəlb etmiş və onlara təlim keçmişdi. Milli koordinatorlar və yerli müşahidəçilər öz müşahidələrini ATƏT-in Bakı Ofisinin qanunun alılıyi bölməsinin rəhbəri və beynəlxalq ekspert, Birləşmiş Krallığın “Kralicanın vəkili” titulunun sahibi hakim Pol Qarlikin (Birləşmiş Krallıq) nəzarəti və rəhbərliyi altında aparmışlar.

Milli koordinatorlar və yerli müşahidəçilər üçün təlim birinci dövrü 2006-cı il martın 1-i ilə 8-i arasında Bakıda keçirilmişdir. Ədalətli məhkəmə proseslərinin milli və beynəlxalq standartlarına, məhkəmə proseslərinin monitorinqi və hesabatın yazılıma qaydalarına dair təlim ATƏT-in Bakı Ofisinin təmsilçiləri, cənab Pol Qarlik, ABA CEELI-nin təmsilçiləri və cənab İntiqam Əliyev (Bakıdakı qeyri-hökumət təşkilatının – Hüquq Maarifçiliyi Cəmiyyətinin təmsilçisi) tərəfindən keçilmişdir. Təlimin növbəti, ikinci dövrü 2006-cı il noyabrın 1-i ilə 4-ü arasında Masallıda keçirilmişdir. Bu təlim məhkəmə proseslərinin monitorinqinin lazımı qaydada və düzgün şəkildə aparılmasını və qeydə alınmasını təmin etmək üçün müşahidəçilərin həmin tarixədək gördükleri işin nəzərdən keçirilməsindən və təhlilindən ibarət olmuşdur.

⁴ 4 noyabr 1950-ci ildə Romada qəbul edilmişdir. Bax: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5CC24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/EnglishAnglais.pdf>.

⁵ Kopenhagen Sənədi, 1990, 12-ci bənd. Əlavə 3-ə bax.

I HİSSƏ

A. ATƏT-in «Məhkəmə proseslərinin monitorinqi» programı

2006/2007-ci il «Məhkəmə proseslərinin monitorinqi» programına zəmin yaratmış hadisələrin qısa xülasəsi

Bu layihənin kökləri 2003-cü ilin noyabrındakı prezident seçkisindən sonrakı fəaliyyət qismində 2003-cü ilin noyabri ilə 2004-cü ilin noyabri arasında ATƏT/DTİHB və ATƏT-in Bakı Ofisi tərəfindən birgə həyata keçirilmiş «Məhkəmə proseslərinin monitorinqi» layihəsinə gedib çıxır. Həmin seçimlər Bakı şəhərində saxtakarlıqlara etiraz edən nümayişçilərlə təhlükəsizlik qüvvələri arasında zorakı toqquşmaları alovlandırdı. Nəticədə baş vermiş zorakılıq 600-ə yaxın adamın tutulmasına gətirib çıxardı və son nəticədə müxalif siyasi partiyaların bir çox tanınmış liderləri də daxil olmaqla 125 nəfər zorakılıqla bağlı cinayət ittihamları ilə məhkəməyə verildi. Həmin məhkəmə proseslərinin milli qanunvericiliyə və ədalətli mühakimə barədə beynəlxalq öhdəliklərə uyğun olub-olmadığını qiymətləndirmək üçün onların hamısı proqrama əsasən müşahidə olundu. “2003-2004-cü illər üzrə Azərbaycanda məhkəmə proseslərinin monitorinqi” layihəsinə dair hesabat (“2003-2004-cü il hesabatı”) 2005-ci ilin fevralında dərc olundu və onu ATƏT-in Internet saytından əldə etmək olar: www.osce.org/documents/odihr/2005/02/4233_en.pdf. Ümumiyyətlə, 2003-2004-cü il hesabatında tutulanlara qarşı işgəncə və pis rəftar barədə və bu pozuntulara qarşı məhkəmələr tərəfindən hər hansı müdafiənin olmadığı barədə geniş və inandırıcı iddialarla bağlı dərin narahatlıq ifadə edildi. Hesabatın gəldiyi nəticə ondan ibarət idi ki, bir sıra məhkəmə araşdırımları mühüm hüquq və təminatlarla bağlı, o cümlədən vəkillə səmərəli təmsil olunma hüququ, qərəzsiz və müstəqil məhkəmə araşdırması hüququ, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ, tərcüməçinin yardımından istifadə hüququ və əsaslandırılmış məhkəmə qərarı hüququ ilə bağlı ATƏT-in standartlarına və digər beynəlxalq standartlara cavab vermirdi.

Məhkəməyə qədər həbsdə saxlanılan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərə aid qanunvericilikdə islahatlara şərait yaratmaq üçün ATƏT-in və Azərbaycan Hökumətinin səyləri

2003-2004-cü il hesabatının ardınca ATƏT-in və Azərbaycan Hökumətinin təşəbbüsü ilə Ekspert Qrupu yaradıldı. Ekspert Qrupunun birinci görüşü 2005-ci il aprelin 11-də və 12-də Varşavada keçirildi. Ekspert Qrupu Azərbaycan Hökumətinin müvafiq nazirlik və idarələrin təmsilçilərindən, hüquq məsələləri ilə məşğul olan ölkə QHT-lərinin nümayəndələrindən, iki müstəqil hüquq ekspertindən və ATƏT/DTİHB-nin və ATƏT-in Bakı Ofisinin nümayəndələrindən təşkil olunmuşdu. Birinci görüşdə Ekspert Qrupu 2003-2004-cü il hesabatından irəli gələn bir sıra məsələləri, o cümlədən aşağıdakılari müzakirə etdi:

- a) prokurordan və ya hər hansı dövlət orqanından icazə almaq zərurəti olmadan müdafiəçinin öz müştərisi ilə sərbəst görüşmək hüququ
- b) məhkəməyə qədər həbsdə saxlanmanın tənzimləyən yeni qanunun qəbul edilməsi imkanı;
- c) pis rəftarın və ya işgəncənin qarşısını almaq və ya onları aşkara çıxarmaq üçün müstəqil tibbi ekspertizanın təmin olunması;

d) işgəncə və ya pis rəftar barədə müstəntiqlərə, prokurorlara, vəkillərə və hakimlərə ünvanlanan iddiaların araşdırılması üçün vahid və səmərəli məcburi prosessual normalara olan tələbat;

e) işgəncə vasitəsilə və ya vəkillə təmsil olunma hüququnun pozulması yolu ilə əldə edilmiş sübutların məhkəmə icraatında iş materiallarından kənarlaşdırılması.

Ekspert qrupunun tövsiyələri

Birinci görüşün yekununda Ekspert Qrupu aşağıdakı tövsiyələr barəsində razılığa gələrək onları qəbul etdi:

Ekspert Qrupu belə bir təməl prinsipi təsdiq edir ki, Cinayət Prosesual Məcəlləsinə və beynəlxalq standartlara uyğun olaraq, tutulduqdan və ya həbs olunduqdan dərhal sonra və bütün istintaq tədbirləri zamanı vəkillə görüşmək hüququ tutulmuş bütün şəxslər üçün təmin olunmalıdır.

Bu təməl prinsipinin yerinə yetirilməsi və təmin olunması üçün zəruri olan bütün tədbirlər cəld görülməlidir. Konstitusiya Məhkəməsinə müvafiq sorğu verilməsinin mümkünluğu nəzərdən keçirilməlidir.

Xüsusən vəkillərin öz müştəriləri ilə görüşmək üçün məhkəmələrdən, istintaq və ya cinayət təqibi orqanlarından icazə almalarının tələb olunması praktikasına son qoyulmalıdır.

İstintaq və cinayət təqibi orqanlarının sərəncam və qərarları qanunvericiliyin və yuxarıda göstərilmiş təməl prinsipin ruhuna uyğun olmalıdır.

Azərbaycan Hökuməti məhkəməyə qədər həbsdə saxlanılan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərlə rəftar sahəsində islahatlar istiqamətində konstruktiv addimlar atmayı açıq-aydın öhdəsinə götürdüyüünü ifadə edərək 2005-ci ilin noyabrında, 2006-ci ilin iyununda, oktyabrında və noyabrında və Bakıda Ekspert Qrupunun növbəti görüşlərini və 2007-ci ildə bir neçə digər görüşlərini keçirmişdir.

2006-ci ilin oktyabr görüşündə Ekspert Qrupu “Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanma yerlərində saxlanması” haqqında qanun layihəsini (“Qanun layihəsi”) nəzərdən keçirmişdir. 28 və 29 noyabr 2005-ci il tarixli əvvəlki görüşündə Ekspert Qrupu məhkəməyə qədərki həbs və müvəqqəti saxlama sistemində islahat üçün 18 əsas tövsiyələrini qəbul etmişdi. Ekspert Qrupu Azərbaycan Hökumətinin ən yaxşı təcrübələri tam gerçəkləşdirməyinə və Azərbaycanda şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması və onlarla rəftar standartlarını Avropa və ATƏT standartları səviyyəsinə çatdırmağa yönələn səylərinə bu əsas tövsiyələrin kömək edəcəyinə inandığını təsdiq etmişdir. Bundan başqa, Ekspert Qrupu razılaşmışdır ki, Qanun layihəsinə təklif olunan düzəlişləri nəzərdən keçirmək və Ekspert Qrupunun əsas tövsiyələrinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan hər hansı sonrakı düzəlişlər barədə razılığa gəlmək üçün Ekspert Qrupunun alt qrupu Ekspert Qrupunun növbəti görüşündən əvvəl Milli Məclisin təmsilçiləri ilə görüşməlidir.

Müvəqqəti təcridxanalarda saxlanılma ilə bağlı qanun layihəsinə dair ATƏT-in Bakı Ofisinin İş sənədləri

Ekspert Qrupunun görüşləri zamanı əldə edilmiş irəliləyiş əsasında 2007-ci ilin martında ATƏT-in Bakı Ofisi müvəqqəti təcridxanalarda saxlanılma ilə bağlı qanun layihəsinin ikinci oxunuşu ilə əlaqədar olaraq İş sənədləri qəbul etdi. İş sənədlərin məqsədi qanun layihəsinin məzmun və məqsədinin ümumi konturlarını çizmaq idi ki, millət vəkilləri təklif olunan qanunvericilik barədə daha məlumatlı olsunlar və qanun layihəsinin müddəalarını məqsədyönlü şəkildə müzakirə edə bilsinlər. İş sənədlərində 2005-ci ilin noyabrında barəsində Ekspert Qrupunun razılığı gəldiyi əsas tövsiyələri təkrar edildi. Konkret olaraq İş sənədlərində Azərbaycan Hökumətinin işgəncə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar barədə bütün iddiaları beynəlxalq standartlara və ATƏT standartlarına uyğun olaraq hərtərəfli aşasdırmaq və müəyyən edilmiş bütün işgəncə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar halları ilə bağlı səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsinə təmin etmək öhdəliyi təkrarən bildirilirdi. İş sənədləri Ekspert Qrupunun belə bir rəyini möhkəmləndirdi ki, qanun layihəsi təkcə həbsdə saxlanılan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin maraqlarını deyil, həm də dindirmələr zamanı tutulmuş şəxslərlə pis rəftar barədə əsassız iddialardan polisləri müdafiə edə bilən sistem yaratmaq vasitəsilə istintaq aparan polis orqanlarının maraqlarını təmin etməyə yönəlib. İş sənədlərində polis həbsxanasında saxlanılma ilə bağlı qanun layihəsindən irəli gələn aşağıdakı faydalar vurğulanmışdı:

- Qanun məhkəmə orqanlarına inamı gücləndirəcək və hər hansı cinayətdə şübhəli bilinən və ya barəsində hər hansı cinayət istintaqı aparılan hər kəsin maraqlarına uyğun olacaq, çünkü hər hansı formada sui-istifadəyə qarşı təminatlar mövcud olacaq.
- Qanunda müvəqqəti təcridxanalarda saxlama üzrə müvəkkil (en. *a Custody Officer*) sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur. Orada saxlama üzrə müvəkkilin funksiyalarının, polis bölmələrində və ya müvəqqəti təcridxanalarda və saxlanılan şəxslərin qəbul edilməsinin, onlarla rəftarın və onların əmin-amanlığının bütün elementləri təsvir olunur.
- Qanunda fəndlərin hüquqlarının qorunması, ictimaiyyətin ciddi zərərdən müdafiəsi və polis xidməti tərəfindən aşasdirmaların peşəkar və qanuna uyğun tərzdə aparılmasının təmin edilməsi arasında balansın gözlənilməsinə səy edilir.
- Qanun məhkəmələr tərəfindən asanlıqla yoxlanıla bilən həbsxana qeydlərinin tam və şəffaf aparılmasını nəzərdə tutur. O, polislərin və müstəntiqlərin üzərinə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi onun hüquqları barədə məlumatlandırmaq vəzifəsini qoyur. Orada şəxsin tutulmasının səbəblərini bilmək hüququna, tibbi yardım hüququna və tutulması barədə üçüncü şəxsə xəbər vermək hüququna toxunulur.
- Qanunda həmçinin tutulmuş şəxsin özünün seçdiyi vəkillə dərhal görüşmək hüququ nəzərdə tutulur. Ən önəmlisi, orada tutulmanın qanuniliyi məsələsinə etiraz etmək hüququ nəzərdə tutulur və dindirmə üsullarına məhdudiyyətlər qoyulur.
- Qanun həm həbsdə saxlanılan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərlə düzgün rəftarı və təmin edəcək, həm də polis əməkdaşlarını əsassız ittihamlardan müdafiə edəcək.
- Qanun həbsdə saxlanma yerlərində saxlanılan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərlə rəftarı tənzimləyən müfəssəl normalar toplusudur. Onun müddəaları aydınlaşdır və şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər həbsxanaya gətirildikləri anda onlarla maneəsiz tanış ola biləcəklər. Hazırda həbsdə saxlanmayı tənzimləyən normalar bir sıra mənbələrdən: Azərbaycanın Cinayət Prosesual Məcəlləsindən (CPM), daxili qaydaları tənzimləyən aktlardan və müəyyən olunmayan digər hüquqi aktlardan götürülmüşdür. Onlar müxtəlif qanunlarda yer aldığı üçün nə oradakı hüquqları, nə

də onların necə həyata keçirilməsini müəyyən etmək vəkillərə, yaxud ən önemlisi, həbsxanaya salınan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərlə asan olmur. Nəticədə tutulmuş şəxsin malik olduğu bu hüquq və vəzifələrin tam hüdudlarını müəyyən etmək çətin vəzifəyə çevrilmişdir.

- Qanunlardakı lüzumsuz təkrarlanmaların və ya ziddiyətlərin aradan qaldırılması üçün təklif olunan qanun şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılmasını tənzimləyən bütün elementləri özündə ehtiva edəcək və son dərəcə mühüm olan bu məsələyə aid əsas qanunvericilik aktına çevriləcək.

B. 2006-2007-ci illər üzrə Hesabatın məqsədi və metodologiyası

2006-cı ilin mart ayından 2007-ci ilin may ayına dək davam edən ATƏT-in Məhkəmələrin Monitorinqi Programının ikinci hissəsi 1000-dən çox məhkəmə dinləməsini əhatə edən 460 məhkəmə işinin müşahidəsini ehtiva edir.

Müşahidə olunacaq işlərin seçilməsi meyarları ətraflı müzakirə olunub. ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmə və Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Hərbi Məhkəmə də daxil olmaqla Bakının bütün məhkəmələrində müşahidələr aparıb. Sonuncu iki məhkəməyə ATƏT-in məhkəmə müşahidəçilərinin daxil olması ciddi şəkildə məhdudlaşdırılıb ki, bu barədə Hüsabatın açıq məhkəmə arşdırması ilə bağlı hissəsində bəhs ediləcək. Ümumiyyətlə, ATƏT müşahidəçilərinə müşahidə məqsədilə məhkəmələrə maneəsiz daxil olmağa icazə verilib. Lakin buna baxmayaraq, bir çox məhkəmələrdə iclas zallarının texniki baxımdan düzgün təchiz olunmaması müvafiq müşahidənin aparılmasına imkan verməyib. Kifayət qədər oturacaqların olmaması, iclas zallarının yay aylarında kondisionerlə, eləcə də qış aylarında istilik sistemi ilə təchiz olunmaması məhkəmə müşahidəçilərinin öz vəzifələrini yerinə yetirməsini olduqca çətinləşdirib. Bir çox məhkəmə zallarının quruluşu proses boyu hakim, dövlət ittihamçısı, vəkil, eləcə də digər proses iştirakçılarının danışdıqlarını eşitməyi çətinləşdirir.

Müşahidə olunan məhkəmə proseslərinin tərkibinə müxtəlif tipli və ağırlıqlı işlər daxildir. Mümkün qədəriylə geniş ictimai maraq doğuran işlər müşahidə olunub ki, onların içərisinə son dövrədə araşdırılan Azərbaycanın keçmiş Səhiyyə Naziri Əli İnsanovun işi da daxildir.

Ədalətli Məhkəmə Araşdırması Hüququ saxlama, məhkəməyə qədərki müddət, məhkəmə və apellyasiya icraatı da daxil olmaqla bir sıra müxtəlif əlaqəli hüquqların birliyindən yaranıb. Məhkəməyə qədərki istintaqla əlaqədar keçirilən məhkəmə iclaslarına girişin (məsələn, həbs⁶, azadlığın məhdudlaşdırılması⁷ və icbari⁸ qətimkan tədbirlərinin seçilməsilə bağlı məhkəmə prosesləri), eləcə də məhkəmə materiallarına (ittiham aktı və digər ittiham sənədləri⁹) çatımlılığın məhdudlaşdırılması Məhkəmələrin Monitorinqi Layihəsinin imkanlarını məhdudlaşdırırdı. Nəticədə Məhkəmələrin Monitorinqi layihəsi yalnız məhkəmə proseslərinin müşahidəsi üzərində cəmləşdi. Bu əsasla məhkəmə işləri aşağıda göstərilən sənədlərdə təsbit edilən standartlara uyğun şəkildə müşahidə olunub:

Yerli qanunvericilik

- Azərbaycan Respublikasını Konstitusiyası (1995)
- Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosessual Məcəlləsi (2000) CPM

Regional öhdəliklər və vəzifələr

- ATƏT qarşısında öhdəliklər¹⁰
 - İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiya (İHƏAMHK)¹¹

6 Chapter XVI CPC

7 Chapter XVII CPC

8 Chapter XVII CPC

9 Article 52 CPC

10 Xüsusilə, ATƏT-in İşgəncələri Qadağan edən, Özbaşına Həbs və ya Saxlama, Ədalətli Mühakimə hüququ və Müstəqil Məhkəmə sistemi öhdəlikləri. ATƏT-ə üzv olan 56 dövlətin imzaladığı öhdəliklər siyasi cəhətdən məcburi xarakter daşıyır.

11 Xüsusilə, işgəncənin qadağan olunmasına dair 3-cü Maddə; Azadlıq və Təhlükəsizlik Hüququna dair 5-ci Maddə və Ədalətli mühakimə Hüququna dair 6-ci Maddə. Azərbaycan İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasını 15 aprel 2002-ci il tarixdə ratifikasiya etmişdir.

- İşgəncənin, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qarşısının alınmasına dair Avropa Konvensiyası¹²

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının öhdəlik və standartları

- Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (MSHBP)¹³
- Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İşgəncələr Əleyhinə Konvensiyası (İƏK)¹⁴

Məhkəmələrin monitorinqi ATƏT-in öhdəliklərində əks olunduğu kimi

Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun fundamental əsasının tanınmasının bir hissəsi olaraq ATƏT-ə üzv olan dövlətlər iştirakçı dövlətlərdən göndərilən müşahidəçilərin, qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələrinin və digər maraqlı şəxslərin məhkəmələri müşahidə etməsinə icazə vermək öhdəliyi götürüb'lər.

ATƏT-in İnsan Meyarları üzrə Konfransının Kopenhagen Toplantısında qəbul edilmiş Sənədin 12-ci paraqrafi təminat verir ki:

“İştirakçı Dövlətlər ATƏT-in insan meyari başlığı altında Vyana Yekun Sənədində nəzərdə tutulmuş öhdəliklərin yerinə yetirilməsində böyük şəffaflığın təmin olunmasını arzulayaraq üzv Dövlətlərin göndərdiyi müşahidəçilərin, qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələrinin və digər maraqlı şəxslərin milli və beynəlxalq qanunvericilikdə nəzərdə tutulduğu kimi məhkəmə proseslərində iştirakının təmin edilməsini etimad yaradıcı tədbir kimi qəbul etməyi qərara alırlar; buradan da anlaşılır ki, proses yalnız qanunda nəzərdə tutulduğu hallarda və beynəlxalq hüquq və öhdəliklərə uyğun olaraq qapalı (in camera) ola bilər.”

Məhkəmə monitorinqinin məqsədi proseslərin ədalətliliyini və onların ATƏT-in öhdəliklərinə və digər beynəlxalq standartlara uyğun olmasını müəyyən etməkdən ibarətdir. Məhkəmələrin monitorinqinin həyata keçirilməsində məqsəd təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olub olmamasının müəyyənləşdirilməsi deyil, məhkəmə prosesinin ədalətli və beynəlxalq standartlar çərçivəsində keçirilib keçirilməməyini müəyyən etməkdən ibarətdir. Ən mühüm məqsədlərdən biri üzv dövlətləri müşahidələr vasitəsilə məlumatlandırmaq və bu məlumatlardan cinayət hüquq sisteminin islahatında mənbə kimi istifadə etməkdən ibarətdir.

ATƏT-in məhkəmə monitorinqi üzrə fəaliyyəti ATƏT-in yerlərdəki missiyalarının, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı İdarəsinin, Beynəlxalq Amnistiya Təşkilatının və insan hüquqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan digər təşkilatlar tərəfindən hazırlanın və beynəlxalq səviyyədə qəbul olunan metodologiyaya əsaslanır. ATƏT-in istifadə etdiyi metodologiyaya əsasən, məhkəmələrin monitorinqi xüsusi monitorinq layihəsi olaraq məhkəmə prosesinin aşağıdakı kimi bir çox elementləri üzərində qurulub:

12 Azərbaycan İşgəncənin qarşısına alınmasına dair Konvensiyani və 1-ci və 2-ci Protokolları 15 aprel 2002-ci il tarixdə ratifikasiya etmişdir.

13 Azərbaycan Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta 13 avqust 1992-ci ildə qoşulub.

14 Azərbaycan BMT-in İşgəncə Əleyhinə Konvensiyasına 16 avqust 1996-ci ildə qoşulub.

- (a) Məhkəməyə qədərki mərhələdə mövcud olan informasiyaya tam çıxışı olmaq, saxlanan şəxslərlə məxfi görüşlər keçirmək imkanına malik olmaq;
- (b) Məhkəməyə qədərki saxlanma yerlərinə baş çəkmək və bu kimi institutların nəzarət etdiyi və məhkəmə materiallarına daxil edilən aidiyatlı sənədlərə (istintaq protokolu, saxlananlar barədə polisdə olan qeydiyyat kitabı, polisin saxladığı müddətdə və məhkəməyə qədərki dövr ərzində həkim arayışı da daxil olmaqla) və qeydiyyatlara baxmaq üçün tam imkana malik olmaq;
- (c) Məhkəmə iclas zallarına maneəsiz giriş;
- (d) Təqsirləndirilən şəxslə maneəsiz konfiddensial görüş;
- (e) Müdafiaçı ilə maneəsiz konfiddensial görüş;
- (f) Təqsirləndirilən şəxsin yaxınları ilə tam görüşmək imkanı;
- (g) Məxfi müsahibələr məqsədi ilə işə aidiyatı olan digər şəxslərlə görüşmək imkanı;
- (h) Aidiyatlı tərəflərə maneəsiz çatımlılıq imkanı;
- (i) İşə aidiyatı olan məhkəmə sənədlərinə çatımlılıq imkanı (ittiham aktı, sübutlar və s.).

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, müxtəlif məhkəmələrdə aparılmış yüzlərlə işin müşahidəsi zamanı əmələ gələn təcrübi məhdudiyyətlər, məhkəməyə qədərki mərhələdə keçirilən məhkəmə proseslərinin müşahidəsinə imkan verməyən yerli qanunların müddəələri¹⁵, eləcə də məhkəmə materiallarına çatımlılığı məhdudlaşdırın hallar üzündən bu monitorinq layihəsi çərçivəsində yalnız məhkəmə zalında keçirilən məhkəmə proseslərini müşahidə etmək mümkün olub. Monitorinqi aparılan hər bir məhkəmə araşdırması üzrə ədalətli məhkəmə araşdırması ilə bağlı milli, regional və beynəlxalq standartlara uyğun hazırlanan xüsusi anket formaları doldurulub.

Xüsusi anket forması ATƏT-in monitorinq komandası tərəfindən hazırlanıb və məhkəmə müşahidəçiləri tərəfindən müşahidə olunan hər bir iş üzrə vəkillərə paylanılib. Çox təəssüf ki, eksər hallarda vəkillər həmin anket formalarını müşahidəçilərə qaytarmayıblar. Bu səbəbdən də həmin mənbədən hər hansı bir müvfiq məlumatın verilməsi mümkün deyil.

II HİSSƏ

C. 2006/07-ci il ATƏT-in Məhkəmələrin Monitoringqi Proqramının nəticələri

ATƏT-in 2006-2007-ci il məhkəmələrin monitorinqi proqramının nəticələri aşağıdakı başlıqlar altında şərh edilib. Hər bir bölmədə Azərbaycandakı cinayət məhkəməsində təqsirləndirilən hər bir şəxsin əsas hüquqlarına məhkəmələr tərəfindən hörmət bəslənməsinin səviyyəsi göstərilib.

¹⁵ İşgəncələrə qarşı CPM-in 447.1-ci maddəsinə uyğun olaraq (İstintaq prosesinin məcburi aparılmasına dair məhkəmə baxışlarını tənzimləyən qaydalar, prosedural məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi və ya axtarış əməliyyatlarının aparılması) istintaq prosesinin məcburi aparılması, məcburi prosedural tədbirlərin tətbiqi və ya axtarış əməliyyatlarının aparılmasına qapalı məhkəmə dinləməsində tək hakim tərəfindən baxılacaq.

1. Cinayət prosesinin məhkəməyə qədərki müddətində azadlıq prezumpsiyası

Həm beynəlxalq standartlar¹⁶, həm də Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsində¹⁷ (bundan sonra - CPM) göstərilir ki, cinayət prosesinin məhkəməyə qədərki istintaq mərhələsində təqsirləndirilən şəxsin tutulmasına qanunla müəyyən olunmuş ciddi məhdudiyyətlər çərçivəsində məhkəmə qərar verir; və bu, yalnız qanunla müəyyən edilmiş daha yüngül azadlıqdan məhrum etmə tədbirlərinin tətbiqi məqsədəmüvafiq sayılmadıqda baş verir. CPM-in 154.2-ci maddəsi bir sıra məhdudlaşdırıcı tədbirləri nəzərdə tutur: həbs¹⁸, ev dostaqlığı, girov, başqa yerə getməmək barədə iltizam, şəxsi zəminlik, təşkilatın zəminliyi, polisin nəzarəti altına vermə, nəzarət altına vermə. CPM-in 155.1-ci maddəsi məhkəmələrin azadlıqdan məhrumetmə haqqında qərar qəbul etmələri üçün əsasların qəti dairəsini müəyyən edir. CPM-in 155.2-ci maddəsi isə qətimkan tədbirinin seçilməsinin zəruriliyi və onlardan hansının konkret şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə tətbiq edilməsi məsələsi həll edilərkən təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırma prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmənin nəzərə almalı olduğu halların (əsasların) dairəsini müəyyən edir.

CPM-in müddəalarının beynəlxalq standartlara uyğun olmasına baxmayaraq məhkəmə prosesləri üzrə müşahidəçilər qeyd ediblər ki, hakimlər, ittihadçılar və müdafiə tərəfinin vəkilləri də təstiğ edirlər ki, ümumilikdə cinayət işləri zamanı məhkəməyə qədərki istintaq zamanı təqsirləndirilən şəxslərə həbs qətimkan tədbiri tətbiq edilərkən adekvat tədbirin tətbiqinin mümkün olub olmaması məhkəmə tərəfindən araşdırılmır. Eyni zamanda, məhkəmələr daha yüngül məhdudlaşdırıcı tədbirin konkret bu işdə tətbiqinin mümkünüzlüğünün səbəbini də açıqlayırlar.

2007-ci il mart ayının 19-da¹⁹ Nizami rayon məhkəməsi tərəfindən çıxarılan qərar azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı qərar verməzdən önce bütün zəruri halların məhkəmələr tərəfindən nəzərə alınmamasının müntəzəm xarakter aldığını bir daha nümayiş etdirib. Bu işdə təqsirləndirilən şəxs digər tərəflə qarşıdurmadə xuliqanlığa və zor tətbiq etməyə yol verdiyinə görə ittihad olunub. Məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin iki aylıq müddətə həbs olunmasına dair qərar verib və qərarında məhkəməyə təqdim olunan sübutlar əsasında onun cinayəti törətməsində şübhələnməyə əsasların olduğunu bəyan edib. Lakin məhkəmə tərəfindən təqsirləndirilən şəxsə tətbiq edilən qətimkan tədbiri şəxsin əməlinə adekvat olmayıb. Məhkəmə bildirib:

“Cənab Abdullayevlə bağlı həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 5.1. (c) və 5.3 maddələrinə, həmçinin insan hüquqları üzrə Avropa məhkəməsinin oxşar işlərə əsasən müəyyən etdiyi presedentlərinə uyğundur.

Törədilən cinayətin ağırlığını, cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmə, yeni cinayət təhlükəsi və cinayət məsuliyyətindən yayılma kimi halları nəzərə alaraq hesab edirəm ki, həbs qətimkan tədbirinin məhdudlaşdırıcı tədbir kimi seçiləsi labüddür.

Bundan başqa, cənab Hüseyin Abdullayev iki illik müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutan cinayəti törətməkdə ittihad olunur.

16 İHAK, Maddə 5(1); Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, Maddə 9 (3).

17 CPM, Maddə 14, 154, 155, 156, 157.

18 “Həbs” dedikdə müəyyənənşdirilmiş müddət ərzində saxlanma məntəqəsində saxlanma başa düşülür (CPM, Maddə 158).

19 Hüseyin Abdullayevin işi.

Yuxarıda adları çəkilən faktlara və Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 154-158, 446-448 və 452-ci maddələrinə uyğun olaraq

qərara alıram:

Cənab Hüseyn Abdullayev qətimkan tədbiri kimi 2 (iki) aylıq müddətinə həbs olunsun”

CPM-in 156-cı maddəsi açıq şəkildə tələb edir ki, ilkin dəlillərə əsaslanan məhdudlaşdırıcı tədbirlərin tətbiq edilmə zərurətini önə çəkən amillər məhdudlaşdırıcı tədbirin seçilməsinə dair qərarda öz əksini tapmalıdır. Bu ciddi öhdəliklərə baxmayaraq hakim öz qərarında 1) təqsirləndirilən şəxsin gizlənməsi, 2) yeni cinayət törətməsi, 3) yaxud cinayət məsuliyyətindən boyun qaçırması kimi nəticələrdən birinə gələ bilmək üçün heç bir sübut göstərməyib. Bunun əvəzində isə o, əsaslandırma aparmadan CPM-in 155-ci maddəsindən seçilmiş müəyyən bəndləri təkrarlayıb. Bundan əlavə, hakim öz qərarında zəminə götürmə kimi daha yüngül qətimkan tədbirinin hansı səbəbdən adekvat olmadığını da açıqlamayıb.

Məhkəmə prosesi boyu təqsirləndirilən şəxsin azadlıqdan məhrum edilməməsi ilə bağlı prezumpsiya yalnız aydın və adekvat səbəblər olduqda dəyişdirilə bilər ki, bu səbəblər aşağıdakılardır:

- 1) təqsirləndirilən şəxsin cinayət törətməsi, qaçıb gizlənməsi, yaxud şahidlərə və istintaqa təsir etməsinin qarşısını almaq üçün onun azadlığının məhdudlaşdırılması,
- 2) daha yüngül məhdudlaşdırıcı tədbirlərin yetərli olmaması.

Hakim hər bir məhkəmə işinin vəziyyətini nəzərə almalı və müvafiq qərar qəbul edərkən bu qərara gəlmənin səbəblərini və konret işin hallarını göstərməlidir.

2. Açıq məhkəmə araşdırması hüququ

Açıq məhkəmə araşdırması ədaləti məhkəmə araşdırmasının əsas təminatıdır. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və ATƏT-in nəzərdə tutduğu öhdəliklərə görə bir sıra məhdud çərçivədə nəzərdə tutulan hallar²⁰ istisna olmaqla ictimaiyyətin bütün məhkəmə dinləmələrinə qatılmaq hüququ var. Bununla yanaşı, milli qanunvericiliyinin bir hissəsi kimi CPM-in ictimai dinləmə hüququna dair 27-ci maddəsi aşağıdakılardır:

“27.1. Bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş dövlət, peşə və kommersiya sirlərinin, habelə vətəndaşların şəxsi və ailə sirlərinin qorunması halları istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasında cinayət işləri və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə ədalət mühakiməsi bütün məhkəmələrdə açıq aparılır.

27.2. Bu məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində cinayət işləri və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə ədalət mühakiməsinin qiyabi aparılmasına yol verilmir.

27.3. Büttün hallarda cinayət mühakimə icraati zamanı qəbul olunmuş məhkəmə qərarları açıq elan olunur.”

²⁰ İHAK, Maddə 6 (1), Kopenhagen sənədi (1990), paraqraf 516.

Müşahidə olunan məhkəmə proseslərinin əksəriyyəti zahirən açıq şəkildə keçirilib. Lakin buna baxmayaraq, 2003-2004-cü ilin Hesabatında da rast gəlindiyi kimi, məhkəmə və məhkəmə işçiləri tərəfindən çox tez-tez bu hüquqa əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən bir sıra məhdudiyyət və maneələr yaradılıb. Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmə və Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə Hərbi Məhkəmə açıq məhkəmə araşdırması hüququnu ən kobud şəkildə pozan məhkəmələr kimi müəyyən edilib. Bu məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilən spesifik təcrübə aşağıdakılardır:

Baxmayaraq ki, məhkəmə prosesləri açıq keçirilib bir çox faktorlar açıq dinləməyə mane olub:

- Monitorinq keçirilən əksər məhkəmələrdə iclas zalları ictimaiyyət nümayəndələrinin yerləşməsi üçün həddən artıq kiçik olub
- Məhkəmə nəzarətçiləri və digər məhkəmə rəsmiləri müşahidəçiləri və digər ictimaiyyət nümayəndələrini təkcə onların şəxsiyyət vəsiqəsini deyil, həmçinin onların peşəsini və vəzifəsini təsdiq edən və ya dinləmələri müşahidə etmək üçün xüsusi icazə verən digər sənədlərini yoxladıqdan sonra məhkəmə iclas zallarına buraxıblar.
- Monitorinqi aparılan məhkəmələrin əksəriyyəti keçiriləcək məhkəmə proseslərinin dəqiq siyahısını qabaqcadan hazırlamayıb və beləliklə də ictimaiyyətə proseslərin yeri və vaxtı barədə məlumat verilməyib.
- Bir sıra böyük ictimai maraq doğuran məhkəmə işlərində, o cümlədən keçmiş səhiyyə naziri Əli İnsanovun məhkəmə proseslərində müəyyən media mənsubları zalda yetərincə yerin olmaması bəhanəsilə prosesə buraxılmayıblar.
- Hətta müşahidəçilərin maneəsiz məhkəmə zallarına daxil olduğu hallarda belə, məhkəmə zallarının texniki quruluşu və təchizatı hakimlərin, dövlət ittihamçılarının və vəkillərin danışdıqlarının zalda eşidilməsini çətinləşdirib. Bundan başqa, yay aylarında kondisionerlərin, qış aylarında isə istilik sisteminin yoxluğu müşahidəçilərin müşahidə aparmasını daha da çətinləşdirib və məhkəmə proseslərinin səmərəli şəkildə izlənməsinə imkan verməyib.

Açıq məhkəmə araşdırması Hüququnun kobud şəkildə pozulması Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə və Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Hərbi Məhkəmədə xüsusilə müşahidə olunub.

Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə Hərbi Məhkəmədə ATƏT-in məhkəmə müşahidəçilərinə yalnız 6 məhkəmə işini izləməyə icazə verilib, sonra isə onların məhkəmə binasına girişi qadağan olunub. Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmənin həmin məhkəmədəki proseslərin müşahidəsinə dair menasibəti olduqca qərəzli və obstrakt olub. Bu münasibəti Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Hərbi Məhkəmənin sədrinin elə ilk dövrlərdən məhkəmə müşahidəçilərinin monitorinqə cəhd edərkən onlara olan münasibətində aydın görmək mümkündür. ATƏT müşahidəçilərinə elə ilk dəfədən bildirilib ki, onlar əvvəlcə məhkəmə sədri ilə görüşməlidirlər. Məhkəmə sədri isə görüşdə ATƏT müşahidəçilərindən hansı təşkilati təmsil etdiklərini və monitorinqin məqsədini soruşub. Sədr müşahidəçilərə bildirib ki, yalnız ATƏT-in rəsmi məktubu olduqdan sonra onlara məhkəmə proseslərinə daxil olmağa icazə veriləcək. Müşahidəçilərdən biri bunun nə üçün tələb olunduğunu soruşduqda isə hakim onu nəzakətsiz davranışında ittiham edərək prosesləri müşahidə etmək üçün icazə istəməli olduğunu bildirib. Növbəti dəfə ATƏT müşahidəçisi məhkəmə

binasına daxil olmağa cəhd göstərərkən məhkəmə nəzarətçisi ona yalnız məktub təqdim edildiyi halda buna icazə veriləcəyini bildirib. Məhkəmə nəzarətçisi həmçinin bildirib ki, həmin məhkəmə işi xüsusi məssələlərin dirlənildiyi strateji əhəmiyyətə malik proses olduğundan heç də hər kəsin binaya girişinə icazə verilmir.

İstisna hallarda ictimaiyyət nümayəndələrinə milli təhlükəsizlik baxımından yaxud digər ciddi əsaslarla məhkəmə proseslərini tamamilə və ya qismən izləməsinə qadağan qoyula bilər. Lakin işin hallarının məhkəmə prosesini izləməyə imkan verdiyi halda, müşahidəçinin və ya digər ictimaiyyət nümayəndələrinin məhkəmə proseslərinə buraxılmaması yolverilməzdir. Həmçinin məhkəmə binasına daxil olmaq və müşahidə aparmaq üçün qabaqcadan icazə almaq və sənədləri təqdim etmək kimi tələblərin irəli sürülməsi həm yerli qanunvericiliyin, həm də AİHK-in 6-cı maddəsinin pozuntusudur.

ATƏT müşahidəçiləri oxşar məhdudiyyətlərlə Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə də rastlaşıblar. Burada da ATƏT-in məhkəmə müşahidəçilərinə yalnız çox cüzi işlərə dair məhkəmə proseslərini müşahidə etmək icazəsi verilib. ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri ümumilikdə 117 iş üzrə keçirilən məhkəmə proseslərini müşahidə etməyə cəhd göstəriblər. Lakin onlara yalnız 40 məhkəmə işi üzrə keçirilən prosesləri müşahidə etmək imkanı verilib. Müşahidəçilər polis və məhkəmə nəzarətçiləri tərəfindən saxlanıllaraq binanın girişindən 20-30 metr məsafədən yaxına buraxılmayıblar. Müşahidəçilərə bildirilib ki, həmin məhkəmədə keçirilən məhkəmə proseslərini izləmələrinə sədrin icazə verməsi barədə yazılı göstəriş almadiqları üçün onların binaya daxil olmasına icazə verilə bilməz. Nəticədə, ATƏT məhkəmə Sədrinə ictimai dirləmələrlə bağlı Konstitusiyada və beynəlxalq hüquqda nəzərdə tutulan açıq məhkəmə araşdırması hüququnu icra etmək və müşahidəçilərin məhkəməyə daxil olmasını təmin etməyi xahiş edib. Lakin təəssüflə qeyd edilməlidir ki, Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmə cavab məktubu ilə bildirib ki, məhkəmə yalnız Ədliyyə Nazirliyinin vasitəsilə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edə bilər. Bundan sonra da məhkəmə müşahidəçiləri müşahidə üçün qeydiyyat və icazənin əldə edilməsi tələbi kimi müxtəlif bəhanələrlə məhkəməyə daxil olmaqdə əngəllərlə rastlaşıblar.

Üç nümunə ilə ATƏT müşahidəçilərinin Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəməyə daxil olmaqdə necə çətinliklə rastlaşdıqlarını diqqətə çatdırmaq olar:

2006-cı il 15 iyul tarixində ATƏT-in məhkəmə müşahidəçilərinin saat 9:00-dan 16:00-dək keçirilən bir neçə işi izləmək üçün məhkəmə binasına daxil olmaq cəndləri uğursuzluqla nəticələnib. Belə ki, dirləməyə başlama ərəfəsində məhkəmə katibi bu prosesə cəlb olunan müvafiq şəxslərin adlarını sadaladıqdan sonra yalnız onlara məhkəmə heyəti tərəfindən binaya daxil olmaq icazəsi verilib. Məhkəmə katibi bəyan edib ki, sədrlik edən hakimin icazəsi olmadan heç bir kəs zala daxil ola bilməz. Elə həmin gün məhkəmə katibi ATƏT müşahidəçilərinə yalnız məhkəmə prosesi iştirakçılarının zala daxil olmaq hüququnun olması barədə məlumat verib. Müşahidəçi yə zala daxil olmaq üçün məhkəmə binasının giriş qapısında dayanmış polis zabitindən icazə almasının vacibliyi bildirilib. Lakin polis zabitinə yaxınlaşan müşahidəçi o rədd cavabı aldığı əvvəlki şəxsin yanına göndərib və hakimin razılığını aldıqdan sonra içəri keçməsinə icazə veriləcəyi bildirilib. Daha sonra müşahidəçi yə bildirilib ki, məhkəməyə sədrlik edən hakimin icazəsi olduğu halda onların məhkəmə zalına girişinə şərait yaradılacaq. Müşahidəçilərin binaya daxil olması növbəti dəfə əngəlləndikdən sonra o, məhkəmə rəsmlərindən ATƏT-in Bakı Ofisi tərəfindən göndərilən məhkəmə proseslərinin müşahidəçisi olduğunu hakimin diqqətinə çatdırmağı xahiş edib. Lakin məhkəmə zalına kimi buraxmağı hakimin onlardan daha yaxşı bildiyi müşahidəçinin diqqətinə çatdırılıb.

2006-cı il iyun ayının 22-də məhkəmə proseslərini müşahidə edən komissiyanın məhkəmə binasını arxa qapısından içəri girişinə maneçilik törədilmiş və bildirilib ki, törədilmiş və bildirilib ki, onlar binanın qarşı tərəfindəki əsas girişə doğru yönəlməli və məhkəməyə daxil olmaqdan ötrü sərdən icazə almalıdır.

Gözətçilər müşahidəçilərə xəbərdarlıq ediblər ki, onları burada izləmək üçün gəldikləri sonuncu prosesə (20.21 iyun 2006) buraxmayacaqlar və yalnız onlara qarşı nəzakətdən uzaq bir davranış kimi göstərilən proseduru müşahidə etmək imkanı verəcəklər. Daha sonra gözətçilər binanın giriş qapısını ATƏT-in məhkəmə prosesləri müşahidəçilərinin üzünə bağladılar.

ATƏT-in məhkəmə prosesləri müşahidəçiləri cənab H.Məmmədovun və cənab Ə.İnsanovun məhkəmə işlərində Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmə binasına girməyə müvəffəq oldular; burada da ictimaiyyət və medianın hədsiz marağı məhkəmə rəsmilərinə ATƏT nümayəndələrini bu proseslərdən təcrid etməsinə imkan vermədi. ATƏT müşahidəçiləri vurğuladılar ki, hətta Əli İnsanovun məhkəmə prosesində hansı şəxslərin içəri daxil olması hakimlərin seçimi əsasında həyata keçirilirdi. Məhkəmə zalına daxil olmaq istəyənlər iclasın başlamasından 10-15 dəqiqə əvvəl şəxsiyyət vəsiqəsi və mətbuat vəsiqələrini təqdim etmək məcburiyyətində qalıblar. Məhkəmə iclasının başlamasına az qalmış məhkəmə rəsmiləri geri qayıdaraq və seçim meyarları barədə heç bir izahat vermədən içəriyə daxil olmaq hüququna malik olan şəxslərin adlarını açıqlayıblar.

ATƏT müşahidəçiləri bir çox instansiyalarda iqtidar yönümlü²¹ medianın məhkəmə zalına daxil olmasına icazə verildiyi halda, müstəqil və müxalifət yönümlü media mənsublarının²² imkanlarının məhdudlaşdırıldığını bildiriblər. Eyni şəkildə, QHT nümayəndələrindən hansının içəri daxil olması məhkəmə rəsmilərinin seçimi əsasında həyata keçirilib. 3-dən çox məhkəmə prosesində ATƏT müşahidəçilərinin dinləmələrə qatılmasına imkan verilməyib. Bundan başqa, bir məhkəmə işində ATƏT-in Bakı Ofisinin rəhbər müavini adından təqdimat məktubu və pasport göstərilməsinə baxmayaraq beynəlxalq ekspert məhkəmə zalına daxil olmaqla bir sıra çətinliklərlə üzləşib. Milli koordinator binaya daxil olaraq təqdimat məktubunu məhkəmə heyətinə çatdırana qədər beynəlxalq ekspertin binaya girişinə imkan verilməyib. Məhz bu hadisə ilə beynəlxalq ekspert şəxsən digər media mənsublarının məhkəmə zalına buraxılmadığına və yalnız müəyyən jurnalistlərə (onların adı məxsus olduqları qəzet və media təşkilatlarının adlarına müvafiq giriş qapısında səsləndirildi) giriş imkanının yaradıldığına şahidlik edib. Bu incident mətbuat nümayəndələrinin məhkəmə zalına daxil olmasında məhdudiyyətlərin qoyulması ilə bağlı şikayətlərinə bərəət qazandırır. Çünkü onlar iqtidarın qəti şəkildə antipatiya bəslədiyi xəbər təşkilatlarını təmsil edirdilər.

Bir çox hallarda məhkəmə prosesi zamanı sədr hakim bəzi jurnalistləri yazdıqları məqalələrə görə kəskin şəkildə tənqid edərək şərhlər vermiş və media mənsublarının bəzi üzvlərinə qarşı onun antipatiyası çox aydın şəkildə sezilirdi. Bir sıra hallarda vəkillər bəzi media üzvlərinin prosesdən kənar qalmasına etirazlarını bildirsələr də, hakimlər bunlara müvafiq reaksiya bildirməyiblər.

a. Məhkəmə iclaslarının vaxtı və yeri barədə məlumatların dərc edilməsi

21 Məsələn, Yeni Müsavat, Bakı Xəbər, Gündəlik Azərbaycan, Realniy Azərbaycan, Azadlıq, Xəzri, Ayna-Zerkalo, Turan agentliyi, Amerikanın səsi və Azadlıq radioları, Böyük Britaniya səfirliliyinin mətbuat xidmətini təmsil edən və ANS-də çalışan işçilər

22 Məsələn, APA İnformasiya Agentliyi, Kaspi, Səs, İki Sahil, 525, Həftə içi, Zəfər Qalası, Şəhər

Mühakimələrə ictimaiyyət nümayəndələrinin qatılması üçün ən zəruri şərtlərdən biri də baxılmaqda olan məhkəmə işlərinin vaxtı və yeri barədə məlumatın dərc edilməsi və ictimaiyyət nümayəndələrinin, maraqlı tərəflərin bu kimi mühakimə hallarını izləmək üçün haraya və nə zaman getmələrini müəyyən etməsidir. Təəssüf ki, Azərbaycandakı bəzi məhkəmələrdə bu qaydalara riayət edilmir və ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri dinləmələrlə bağlı məlumatların əldə edilməsində problemlərlə üzləşirlər. Bu baxımdan qaydanı ən kobud şəkildə pozan Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədir. Bu məhkəmədə təyin edilmiş dinləmələrlə bağlı məhkəmə heyətindən hər hansı bir məlumatın əldə edilməsini ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri mümkünzsız sayırlar. Məhkəmə işlərinə nə zaman baxılacağı ilə bağlı məlumatları əks etdirən ictimai elanlar lövhəsi mövcud deyil, məhkəmə heyəti isə bu baxımdan yardım etmir, hətta cari işlərin siyahısının onlarda olmadığını bəyan edirlər. Cinayət işlərini əks etdirən ictimai elanlar lövhəsi Apellyasiya Məhkəməsi və Ali Məhkəmədə də mövcud deyil.

Yuxarıda adları çəkilən məhkəmələrdən savayı ATƏT-in mühakimə məsələləri üzrə müşahidəçiləri aşkar ediblər ki, monitorinqə düşmüş məhkəmələrin əksəriyyəti həftə ərzində təyin edilməli olan məhkəmə dinləmələri barədə məlumatı açıqlayırdı; baxmayaraq ki, bu məlumat çox vaxtlar gündəlik əsasda yeniləşmirdi və müəyyən gündə hənsi işlər üzrə məhkəmənin aparılmasını təsdiqləmək çətin idi. Bundan əlavə, müşahidəçilər bəzi hallarla məhkəmə işlərinin siyahıya salınmasının gözdən qaçırlmasını müəyyən ediblər. Həmçinin qeyd edilib ki, yüksək ictimai maraq və ya həssaslıq doğuran işlər məhz siyahıya nəzərdən qaçırlaraq salınmamış məhkəmə işləri arasında tez-tez təcəssüm edirdi. Məsələn, bu, diffamasiyaya dair müşahidə aparılan cinayət işində təzahür edib.²³ Sözügedən məhkəmə işinə Nəqliyyat Nazirliyinin departamentlərindən birinin rəhbəri tərəfindən “24 saat” qəzətinin Baş redaktoruna qarşı qaldırıldığı iddia əsasında başlanıb. Bu işə gəldikdə icraatını gözləyən işlərin siyahısına heç bir mühakimə iclası daxil edilməyib. Bəzi məhkəmələrdə məhkəmə işinin nəşr edilmiş siyahısına sədr tərəfindən müəyyənləşdirilmiş məsələlər daxil edilməyib. Müşahidəçilər belə bir təcrübənin Yasamal²⁴ və Sabunçu rayon məhkəmələrində²⁵ mövcudluğunu vurğulayıblar. Bu cür halların mövcud olduğu Binəqədi rayon məhkəməsində məhkəmə katibi sədrin mühakimə etdiyi azsaylı işlərə istinad edərək buna bəraət qazandırdı²⁶. Katib xanımın söylədiklərinə görə bu səbəbdən dinləmələrin dəqiq tarixi barədə məlumat elan edilməyib; beləliklə, o, müşahidəçiləri lazımi informasiya ilə təmin edə bilməmişdir. Yasamal rayon məhkəməsinə gəldikdə isə, səsləndirilən suallarla bağlı ATƏT-in müşahidəçilərinə bildirilib ki, məhkəmə sədri tərəfindən bəhs edilən məsələlərin siyahıya alınmaması artıq bir təcrübədir və əgər bu təcrübə doğrudursa ona dərhal son qoyulmalıdır. Məhkəmə sisteminə qarşı ictimaiyyətin inamına yalnız o zaman nail olmaq olar ki, məhkəmənin fəaliyyəti şəffaf və qərəzsiz tərzdə həyata keçirilsin. Məhkəmələrin cari təcrübələri keçmiş praktikaya dəlalət edir və beləliklə, qeyri-səmərəlidir. Baxılmaqda olan işlərin tarixinin təyin edilməsinə dair informasiya çatışmazlığı məyusluğa, şübhə və etibarsızlığın meydana gəlməsinə səbəb olur. Aşağıdakılar da əks olunmaqla dəqiq və vaxtlı-vaxtında məlumatın təmin olunması üçün müəyyən addımlar atılmalıdır.

- Məhkəmə proseslərinin başlanma tarixləri barədə məlumatlar,
- Konkret gün ərzində baxışı tətin edilən işlərin adları barədə məlumatlar,

23 Nəsimi Rayon Məhkəməsi, Fikrət Fərəməzogluun işi, Hakim: cənab M. Zülfiqaroglu, Maddələr: AR CM 147.

24 Yasamal Rayon Məhkəməsi, Hakim: Abdullayeva Məlahət N., Gənciyev Ağasırın Elman oğlunun işi, Maddə 177.1, 234.1, Yasamal Rayon Məhkəməsinin sədri İlqar Eyvaz oğlu Abbasov idi. .

25 Sabunçu Rayon Məhkəməsi, Sabunçu Rayon Məhkəməsinin sədri Arzu Əbilhəsənov idi.

26 Binəqədi Rayon Məhkəməsi, Ələkbərov Əziz Elçin oğlunun işi, Hakim: xanım Əliyeva Zoya Əsəd qızı, Maddə 228.4, Məhkəmənin sədri Həsən Əkbər oğlu Əliyev idi.

- İşlərin hansı məhkəmə zalında dinlənilməsi barədə məlumatlar,
- İşə hansı hakimlər tərəfindən baxılacağı barədə məlumatlar.

Bu informasiya ictimaiyyətə hazır şəkildə çatdırılmalıdır. Qeyd edək ki, hazırda <http://www.supremecourt.gov.az/eng/news/sm.shtml> kimi Internet saytlarında Ali Məhkəmənin funksiyaları və fəaliyyəti barədə müəyyən məlumat verilir; bununla belə, baxılacaq məhkəmə işlərinin təzələnmiş cədvəlləri ilə bağlı məlumata rast gəlinmir. Azərbaycandakı əsas məhkəmələrin hər birində baxılan işlər barədə məlumatları əks etdirən cədvəllərə çatımlığını təmin edə biləcək Internet saytinın yaradılması imkanı təcili nəzərdən keçirilməlidir.

b. Məhkəmə iclaslarının müşahidə olunmasına digər maneələr

Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, müşahidəçilərin heç bir əngəl olmadan içəriyə daxil olduğu yerlərdə belə məhkəmə zallarının fiziki ölçüləri hakim, ittihamçı və vəkillər tərəfindən deyilənlərin dinləyicilər tərəfindən yaxşı eşidilməməsinə səbəb olur. Bir çox məhkəmələrdə mikrofon sistemi tamamilə bərbad vəziyyətdədir və ictimaiyyət nümayəndələri prosesləri yaxşı eşidə bilmir. Bu problem isə yay aylarında daha da dözulməz olur. Belə ki, lazımı sayda kondisioner çatışmazlığı məhkəmə zallarında pəncərələrin açılması və bayırdağı səs-küyün içəriyə təsir göstərməsi ilə nəticələnir. Məhkəmə zallarında ictimaiyyət nümayəndələrinin oturduğu yerlərin müasir tələblərə cavab verməməsi onların məhkəmə proseslərində sərbəst və səmərəli iştirakını məhdudlaşdırır.

Bütövlükdə Azərbaycanın məhkəmə zallarının əksəriyyətində nümayəndələr üçün yaradılmış son dərəcə aşağı səviyyəli şərait onların məhkəmə proseslərini izləmək imkanını mürəkkəbləşdirir. Azərbaycandakı məhkəmə zallarının indiki vəziyyəti ictimaiyyət nümayəndələrinin davamlı müşayiətinə aşkar əngəllər törətməklə məhkəmə proseslərinin müşahidəsini çətin və mürəkkəb bir məsələyə çevirir. Əlverişli və rahat şəraitin yaradılması ilə ictimaiyyət nümayəndələrinin məhkəmə zallarına maneəsiz girişini təmin etmək üçün məhkəmə zallarının standartlara cavab verəcək səviyyədə təchizatı təxirəsalınmadan müzakirəyə çıxarılmalıdır. Həmçinin, ictimaiyyət nümayəndələrinin məhkəmə proseslərini izləmələri və orada baş verənləri normal eşidə bilmələri üçün zəruri oturacaqlar və münasib mikrofon sistemi yaradılmalıdır.

Belə bir faktı qeyd edək ki, məhkəmə proseslərində iştirak edən ictimaiyyət nümayəndələri üçün fiziki şəraitin yaxşılaşdırılması yolunda bir sıra irəliləyişlər əldə edilib. Bütövlükdə, Hökumətin məhkəmə sisteminin yenidən qurulması istiqəmətində addımları dərin təsir bağışlayır və beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən açıq şəkildə dəstəklənir. Prezidentin 17 avqust 2006-cı il tarixli Fərmanı əsasında Azərbaycandakı məhkəmə və hakimlərin sayı əhəmiyyətli dərəcədə artırılıb. Bu islahatlar nəticəsində Azərbaycanın mövcud apellyasiya məhkəməsinin bazasında 5 əlavə regional apellyasiya məhkəməsi yaradılıb: Bakı, Əli Bayramlı, Gəncə, Sumqayıt və Şəki Apellyasiya Məhkəmələri. Yerli iqtisad məhkəmələrinin sayı isə 3-dən 6-ya qalxıb. Əlavə olaraq 153 yeni hakimin təyin edilməsi ilə 325 hakimdən ibarət hakim korpusunun üzvlərinin sayı 478-ə çatıb. Bu yenidənqurma prosesinin məhkəmə də iştirak edən vəkillərin və digər şəxslərin vəziyyətinə müsbət təsir göstərəcəyi gözlənilir.

3. Təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə iclasında iştirak etmək hüququ

Cinayət işində ittiham olunan hər bir kəs ittihamı dinləmək və mübahisələndirmək, həmçinin öz müdafiə qura bilmək üçün özünün iştirakı ilə mühakimə olunmaq hüququna malikdir. Məhkəmədə iştirak etmək hüquq müdafiə hüququnun ayrılmaz tərkib hissəsidir. Buna müvafiq olaraq, təqsirləndirilən şəxs hakim tərəfindən məhdudlaşdırıcı tədbirlər, yaxud məhkəməyə qədərki həbs kimi ilkin məsələlərin müzakirə olunduğu proseslər də daxil olmaqla məhkəmə işlərində iştirak hüququna malikdir²⁷. Konvensiymanın 6-ci maddəsinin əsas məqsədi və məramı təqsirləndirilən şəxsin istənilən məhkəmə prosesinə qatılmasını təmin etməkdir. Şahidlərin anonim dindirildiyi yaxud təqsirləndirilən şəxsin itaətsizlik göstərdiyi xüsusü hallarda bu hüquqdan gericəkilməyə yol verilir. Lakin dinləmələrin təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan keçirilməsi bundan istisnadır. Təqsirləndirilən şəxsin prosesdə iştirakına imkan verilmirsə, onun bu hüququna hörmətlə yanaşılmayacaq. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi demokratik cəmiyyətdə ədalət mühakiməsi sisteminin təmin olunması baxımından təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə iclasında iştirakinin təmin olunması istiqamətdə dövlət tərəfində ciddi səylərin göstərilməsinin vacibliyini vurğulayır.²⁸ CPM-in müddəaları məhkəmə prosesində təqsirləndirilən şəxsin iştirak hüququnun tam şəkildə müdafiəsini önə çəkdiyi halda, ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri bu müddəaların mütəmadi olaraq pozulduğunu vurgulayıblar.

İlkin hazırlıq və məhkəmə iclaslarında iştirak etmək imkanı

İlkin prosedurlara dair CPM-in 91.5.14-cü maddəsi təqsirləndirilən şəxsin istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərdə iştirak etmək, həmin Məcəllədə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa həmin hərəkətlərdə iştirakdan imtina etmək hüququnu nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrində qəbul edilmiş prosedurlara əsasən ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri həbslə bağlı müraciətlər yaxud digər məhdudlaşdırıcı tədbirlər kimi ilkin müraciətlərlə bağlı dinləmələri müşahidə etmək imkanından məhrum edilmiş və bu dinləmələr zamanı təqsirləndirilən şəxslərin iştirak edib-etməməsinə dair heç bir statistik məlumat verə bilməmişlər. Bununla belə, müdafiə vəkili ATƏT nümayəndələrinə daha çox narahatlıq doğuran proseslərdə təqsirləndirilən şəxsin iştirakinin mümkünzsizlüyü barədə məlumat verib. CPM təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə proseslərində iştirakına təminat verir. CPM-in təqsirləndirilən şəxsin iştirak hüququnu əks etdirən müvafiq müddəalarını vurgulamağa dəyər. 311-ci maddə aşağıdakı müddəaları bütün təfsilati ilə şərh edir:

Maddə 311. Təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə baxışında iştiraki və onun gəlməməsinin nəticələri

311.1. Təqsirləndirilən şəxs məhkəmə baxışı zamanı məhkəmənin bütün iclaslarında iştirak edir və bu Məcəllənin 91.5 və 91.6-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hüquqlardan istifadə edir.

311.2. Təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan məhkəmə baxışına yalnız aşağıdakı müstəsna hallarda yol verilir:

311.2.1. Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarda olan təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə gəlməkdən qəsdən boyun qaçırdıqda.

27 CPM-in 147-159-cu maddələri

28 FSB İtaliyaya qarşı (1992), 14 E.H.R.R. 909

311.2.2. Cinayət təqibi ilə bütün halların hərtərəfli, tam və obyektiv tədqiq edilməsinə mane olmamaq şərti ilə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətdə təqsirləndirilən şəxs ona qarşı irəli sürülmüş ittihamə məhkəmədə onun iştirakı olmadan baxılması barədə vəsatət qaldırıldıqda.

311.3. Məhkəmə baxışı təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan keçirildikdə onun müdafiəçisinin məhkəmə iclasında iştirakı məcburidir.

311.4. Bu Məcəllənin 311.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, təqsirləndirilən şəxs məhkəmə iclasına gəlmədikdə məhkəmə baxışı təxirə salınır və məhkəmə baxışı başqa vaxta keçirilir.

311.5. Təqsirləndirilən şəxs üzrlü səbəblər olmadan məhkəmə iclasına gəlmədikdə o, məhkəmənin qərarı əsasında məhkəmə iclasına məcburi gətirilə bilər və bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş əsaslar olduqda onun barəsində qətimkən tədbiri seçilə bilər və ya seçilmiş qətimkən tədbiri daha ağır ilə əvəz edilə bilər.”

Bu Layihə çərçivəsində monitorinqi keçirilmiş məhkəmələrdə təqsirləndirilən şəxslər adətən məhkəmə zalında iştirak ediblər. Bununla belə, narahatlıq doğuran istisnalar da olub. Bir məhkəmədə proses başlandıqda təqsirləndirilən şəxs məhkəmə zalında iştirak etmirdi²⁹. Məhkəmə katibi bu barədə hakimə məlumat verib. Hakim isə məhkəmə iclasının davam edirilməsi barədə qərar verib. Çünkü şahid polis işçisi idi və o, tələsirdi. Ən çox da narahatlıq doğuran bu idi ki, təqsirləndirilən şəxs həmin məhkəmə iclasında hüquqi cəhətdən təmsil edilmirdi.

Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə³⁰ Hacı Məmmədov və başqalarının işi üzrə keçirilən məhkəmə iclası zamanı cənab Məmmədov xəstə olduğuna görə məhkəmə iclasında iştirak edə bilməyəcəyini deyərək məhkəmə zalından çıxarılmış arzusunda olduğunu bildirdi. İsrarlı xahişlərinə baxmayaraq, məhkəmə onun məhkəmə iclasından çıxarılmasına icazə vermədi. Daha sonra cənab Məmmədov məhkəmə zalından çıxarılması məqsədilə səs-küy salaraq məhkəmə iclasını pozmağa başladı. Hakim isə məhkəməyə hörmətsizlik nümayiş etdirdiyinə görə onun məhkəmə zalından çıxarılması barədə qərar verdi. Cənab Məmmədov növbəti iclasda iştirak edərkən CPM-lə müəyyənləşdirilən qaydaların ziddinə olaraq, Sədrlik edən hakim onun prosesdə iştirak etmədiyi vaxtda dindirilən şahidlərin və digər təqsirləndirilən şəxslərin verdiyi ifadələr barədə onu məlumatlandırmadı.

Digər bir işdə isə hakim hökmü təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan elan etdi. O, təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə iclasında iştirak etmədiyinin fərqliyə vardılıqda prokurordan hökmü elan edib-etməməli olduğunu soruşdu. Prokuror isə: “*Gəlin hökmü elan edək. Elə hesab edək ki, təqsirləndirilən şəxs buradadır və hökmü ona sonra verərik*” – cavabını verdi Daha sonra hakim hökmü açıqladı və əlavə etdi: “*Mən onu (təqsirləndirilən şəksi) iki saat gözləyə bilmərəm.*”³¹

Təqsirləndirilən şəxsin apellyasiya məhkəməsinin iclasında iştirakı tələbi o qədər də sərt deyil. Buna baxmayaraq, apellyasiya məhkəməsinin iclasının keçiriləcəyi vaxt və yer barəsində ona mütləq müvafiq xəbərdarlıq edilməli və vəkillə təmsil olunmaq imkanı verilməlidir. ATƏT-in Məhkəmə Monitorinqi keçirən əməkdaşlarının müşahidə etdiyi məhkəmə iclaslarının birində apellyasiya şikayəti verən şəxs iştirak etmirdi. Məhkəmə

29 Sabunçu Rayon Məhkəməsi, İbrahimov Kainat İbrahim oğlu, Maddə 244.1., Hakim: İ.Əsədov.

30 Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə Məhkəmə, Hacı Məmmədov və digərlərinin işi.

31 Sabunçu Rayon Məhkəməsi, Fərəcova Leyla Yaqubovna və Hacıyeva Bikəxanım Rizvan qızının işi. Maddə: Fərəcova Leyla 128, Hacıyeva Bikəxanım 132, Hakim: Sevil Səlimova.

iclasında yalnız onun vəkili iştirak edirdi və məhkəmə şikayətçinin iştirak etməməsinin səbəbi və ya məhkəmə iclası barədə məlumatlandırılması barədə məsələlərə aydınlıq gətirmədən məhkəmə iclasına başladı³². Ədalətin təmin olunmasının şahidi olmağın mühüm əhəmiyyəti var. Şikayətçinin prosesdə iştirak etməməsinin səbəbləri göstərilmədən məhkəmə iclasına başlamaq, ictimaiyyətin məhkəmə sisteminə etimadını artırmaq baxımından məqsədəmuvafiq deyil.

4. Prokuror və ya vəkilin iştirak etməməsi

Prokuror və ya vəkilin keçirilən məhkəmə iclasının bir hissəsində və ya bütövlükdə iştirak etməməsi hallarının təkrarlanması da eyni dərəcədə ciddi narahatlığa səbəb olur.³³ Monitorinqi keçirilən işlərin birində hakim işə baxmağa başlayarkən nə prokuror, nə də təqsirləndirilən şəxs məhkəmə iclasında iştirak edirdi. Prokuror iclaşa 10 dəqiqə gecikdi və zala buraxıldı. Təqsirləndirilən şəxs isə daha da gec gəldi. Hakim onu məhkəmə zalına buraxmamaq və işə təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan baxmaq istəyirdi, lakin prosesin digər iştirakçıları hakimdən fasilə elan etməyi xahiş etdi və bundan sonra təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə iclasına daxil olmasına icazə verildi.³⁴

a. Prokurorun iştirak etməməsi

Başqa bir işdə isə, məhkəmə iclası prokurorun iştirakı olmadan keçirilib. CPM-in 314.3-cü maddəsində prokurorun məhkəmə iclasında iştirak edə bilməyəcəyi hallarda görülən tədbirlər müəyyənləşdirilib.

“314.3. Dövlət ittihamçısının ictimai və ya ictimai-xüsusi ittiham üzrə məhkəmə baxışı zamanı üzrlü səbəblərə görə məhkəmə iclasına gəlməsi mümkün olmadiqda, o, məhkəmə iclası başlananadək bu barədə məhkəməyə məlumat verməlidir. Dövlət ittihamçısı üzrlü səbəblərə görə məhkəmə iclasına gəlmədikdə və onu başqa dövlət ittihamçısı ilə əvəz etmək mümkün olmadiqda, məhkəmə baxışı təxirə salınır və başqa vaxta keçirilir. İşə yeni cəlb edilmiş dövlət ittihamçısına məhkəmədə ittihamın müdafiəsinə hazırlaşmaq üçün vaxt verilir.”

Müşahidə edilib ki, bu müddəaya bir çox hallarda riayət edilmir. Cinayət işi üzrə məhkəmə iclasının hər hansı bir hissəsinin prokurorun iştirakı olmadan keçirilməsi arzuolunmazdır. Prokurorun məhkəmə və təqsirləndirilən şəxs qarşısında məhkəmə proseduralarının CPM-ə əsasən keçirilməsi və məhkəmənin müvafiq və ədalətli qaydada keçirilməsi vəzifələri mövcuddur.

CPM-in 314.4-cü maddəsində prokurorun iştirak etməməsi hələ təkrarlandıqda onun barəsində görülməli olan tədbirlər müəyyənləşdirilib. Həmin maddənin mətni aşağıda verilir:

“314.4. İctimai və ya ictimai-xüsusi ittihamlar üzrə keçirilən məhkəmə iclası zamanı dövlət ittihamçısının iştirak etməməsi hələ təkrarlandıqda, bunun üçün üzrlü səbəblər olmadiqda və onu həmin məhkəmə iclasında əvəzləmək mümkün olmadiqda məhkəmənin dövlət ittihamçısının inzibati məsuliyyəti barədə məsələni Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru qarşısında qaldırmaq hüququ vardır.”

32 Apelyasiya Məhkəməsi, Əhmədov Elçin Yaşar oğlunun işi, Maddə 333.1., Məhkəmənin tərkibi: Sədr – cənab Qadir Həsənov, Hakimlər: cənab Rəsul Səfərov və cənab Mübariz Zeynalov

33 Sumqayıt Şəhər Məhkəməsi. Hakim: Adil Vəliyev. Təqsirləndirilən şəxs: E. Quliyev və digərləri.

34 Səbail rayon məhkəməsi, Həziyev Məmmədəli Muşfiq oğlunun işi, maddə 180.1, 234.1, Hakim: xanım Ağasıyeva Firuzə İbrahim qızı.

Belə görünür ki, məhkəmələr bu səlahiyyətlərindən istifadə etmirlər. Müvafiq qaydada şikayət etmək əvəzinə onlar məhkəmə iclasının prokurorun iştirakı olmadan keçirilməsinə icazə verirlər³⁵. Bu laqeydlik həddən artıq arzuolunmaz bir haldır və ədalətin müvafiq təşkilinə uyğun olmayan bir praktikanın qəbuluna aparıb çıxarır.

Prokurorun təyin olunmuş vaxtda məhkəmədə davamlı olaraq iştirak etməməsi hallarına həddən artıq mənfi bir nümunə xüsusilə qeyd edilməlidir. Sabunçu Rayon Məhkəməsində iş üzrə prosesin keçirilməsinə saat 9:00-da başlamaq nəzərdə tutulub. Buna baxmayaraq, ATƏT-in müşahidəçiləri prokurorun bir qayda olaraq məhkəmə prosesinə 2-3 saat gecikdiyini müəyyən ediblər. Bu məhkəmədə keçirilən proseslərdən birində hakim ATƏT-in monitoring aparan əməkdaşına bildirib ki: “*Bəxtin gətirdi ki, prokuroru tapa bildik və işlərə sürətlə baxırıq.*” Belə gecikmələr bu məhkəmə ilə məhdudlaşdırır, Sumqayıt Şəhər Məhkəməsi və Əzizbəyov Rayon Məhkəməsi də daxil olmaqla, bir çox digər məhkəmələrdə də müşahidə edilib.³⁶

ATƏT-in Məhkəmə Monitorinqi Layihəsinin əməkdaşları, gün ərzində baxılması müəyyənləşdirilən işlərin öhdəsindən gələ bilmək üçün tələb olunan prokurorların sayının yetərli olmadığını dəfələrlə qeyd ediblər. Bu hal cinayət işləri üzrə müvafiq ədalət sistemində yolverilməzdır və məhkəmə proseslərinin keçirilməsi üçün müvafiq qaydada təlim almış prokurorların sayının artırılması məsələsinə təxirəsalınmadan baxılmalıdır.

b. Vəkilliklə bağlı vəziyyət

Azərbaycandakı Hüquqsünasların Vəziyyəti barədə ATƏT-in Bakı Ofisinin və Mərkəzi Avropa və Avrasiyada Hüquq Təşəbbüsü üzrə Amerika Hüquqsünaslar Assosiasiyasının (ABA CEELİ) 2005-ci ilin martında birləşmiş hərbi hazırladıqları Hesabatda Azərbaycanda mövcud olan vəkillilik sərt tənqid olunur. Hesabatda qeyd edilir ki, Vəkillər Kollegiyasının işini tənzimləyən qanunvericiliyə edilən əlavə və dəyişikliklərə baxmayaraq, həmin qanunun tətbiq vəziyyəti yalnız mövcud şəraiti (cinayət işləri üzrə işlərdə iştirak etmək səlahiyyəti olan Vəkillər Kollegiyasının işinin ciddi nəzarətdə saxlanması) qoruyub saxlamağa xidmət etmişdir. Hesabatda qeyd edildiyi kimi, beynəlxalq hüquqi ictimaiyyət bu şəraitlə əlaqədar öz narahatlıqlarını dəfələrlə səsləndirmişdir. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən və cinayət işləri üzrə işlərə baxmaq səlahiyyəti olan Vəkillər Kollegiyasının iş üslubu cinayət işlərində səmərəli hüquqi təmsilciliyin təmin olunması yolunda böyük maneə olaraq qalmaqdadır.

2005-ci ilin martına olan hesabatda hüquqsünalıq peşəsi ilə əlaqədar Azərbaycanda mövcud olan böhranlı vəziyyət vurğulanıb. Hesabatda aşağıdakılardan qıymətləndirilib:

- Lisenziya almış vəkillərin Vəkillər Kollegiyasına qəbul olunmasının zəruriliyi;
- Yeni Kollegiyanın təsis görüşünün prosedura aspektləri;
- İlk vəkillilik imtahanının təşkili; və

35 Yasamal Rayon Məhkəməsi. Hakim: S.İsmayılova. Təqsirləndirilən şəxs: Tağıyev Tamerlan Cavanşir oğlu. Maddə: 128. Məhkəmə tərkibi (3-cü iclas); Xətai rayon məhkəməsi. Hüseynov Xəqani İldırım oğlunun işi. Maddə: 127.2.3 və 221.3. Hakim: Əliyev R.A; Apelyasiya Məhkəməsi. Süleymanov Eldar Yusif oğlunun işi. Maddə: 221. Məhkəmə tərkibi - Sədr: Zeynalov Mübariz. Hakimlər: Yusifov Şahin və Abdullayev Elmar.

36 Sumqayıt Şəhər Məhkəməsi, Nəsirov Abdulla İlkin oğlu, Hakim: M. Məmmədov, Əzizbəyov Rayon Məhkəməsi, Prokuror: Elçin Nağıyev, Sabunçu Rayon Məhkəməsi, Hakim: İ. Əsədov, Fəxrəddin Qohrəman, Bayramov Məşədi Bəhruzun işi.

- Kollegiya üzvləri üçün müəyyənləşdirilən iş həcmimin genişləndirilməsinə səbəb olan və beləliklə də hüquqsünaslıq peşəsinin məhdudlaşdırılması və “vəkil” sözü üzərində Kollegiyanın inhisarı ilə nəticələnən yeni qəbul olunmuş qanunvericilik dəyişiklikləri.

2005-ci ilin mart ayına olan hesabatda ifadə olunmuş narahatlıqların nəticəsi olaraq dörd tövsiyə irəli sürürlüb:

- (1) Prezidentin 637 sayılı fərmanına əsasən pullu hüquqi xidmətlərin göstərilməsinə icazə verən lisenziyanı hər hansı vaxtda almış bütün hüquqsünasların həmin lisenziyadan əlavə heç bir tələb qoyulmadan Vəkillər Kollegiyasına qəbul olunması;
- (2) lisenziya almış bütün hüquqsünasların iştirakı ilə ədalətli və demokratik prosedurlar əsasında Kollegiyanın yeni təsis yığıncağının keçirilməsi;
- (3) Təkmilləşdirilmiş metodologiya əsasında 2005-ci ilin sentyabr ayınadək ikinci vəkillik imtahanının təşkili; və
- (4) Kollegiyaya üzv olmaq üçün müraciətlərdən doğan bütün mübahisələr də daxil olmaqla, vəkilliklə bağlı bütün şikayətlərə baxa müstəqil qurumun yaradılması.

Birinci tövsiyənin həyata keçirilməsi üzrə səylər göstərilib. 2005-ci ilin avqust ayında Vəkillər və vəkillik haqqında Qanuna edilən dəyişikliklər qüvvəyə minib. Bu dəyişikliklərə əsasən əvvəllər lisenziya almış bütün hüquqsünaslara³⁷ vəkillik imtahani vermədən Kollegiyaya daxil olmaq imkanı yaradılıb. Həmin dəyişiklik lisenziya almış hüquqsünasların Kollegiyaya daxil olmasına şərait yaratmaq üçün yaxşı niyyətlə atılmış bir addım olsa da, səciyyəvi olaraq məhdudlaşdırıcı və təsadüfi tərzdə həyata keçirilib.³⁸ Kollegiya, lisenziya almış vəkillərdən Vəkillər haqda Qanunda göstərilməyən çoxsaylı sənədlər tələb edir. Nəticədə, bir çox lisenziya almış vəkil Kollegiyaya müraciət etmək üzrə təşviq olunmayıb. Qanuna edilmiş dəyişikliyin qüvvəyə mindiyi tarixdən keçən iki ildə bu günədək 233 lisenziyalı hüquqsünasdan təxminən 100-ü ərizə verməklə Kollegiyaya qəbul edilib. Lisenziya almış bir çox hüquqsünas ATƏT-ə bildirib ki, Kollegiya rəhbərliyinin sərt idarəciliyi altında işləmək istəmədiklərinə görə, onlar üzvlük üçün Kollegiyaya müraciət etmək istəmirler.

2007-ci ildə ATƏT Azərbaycan Vəkillər Kollegiyasına qəbul olunan yeni hüquqsünasların imtahan prosesini müşahidə edib. Vəkillər Kollegiyasına üzvlük məqsədilə keçirilən qəbul imtahani çərçivəsində, yazılı imtahanda iştirak edən 384 namizəddən 299-u həmin imtahandan keçmiş və şifahi müsahibədə iştirak etmək hüququ qazanıb. Həmin 299 namizəddən 245-i Kollegiyada üzvlük üçün keçirilən şifahi imtahan (2007-ci ilin may və iyul aylarında keçirilib) mərhələsindən keçiblər və Kollegiyaya qoşulmaq hüququ qazanıblar. ATƏT-in müşahidəçiləri yazılı imtahanın nümunəvi qaydada keçirildiyini qeyd etdilər. Bununla belə, onlar şifahi imtahanların obyektivliyi şübhə doğuran və subyektiv amillərin həddən artıq rol oynadığı şəraitdə keçirilməsi qənaətinə gəliblər. Yazılı imtahanda yüksək bal toplamış və eyni zamanda, şifahi imtahanda verilmiş suallara layiqli cavablar verən bəzi namizədlər Kollegiyaya üzv qəbul edilməyiblər. Digər hallarda isə, bəzi namizədlərin müsahibə suallarının heç birinə cavab verə bilməməsinə

³⁷ Ədliyyə Nazirliyi Kollegiyaya lisenziya almış və avtomatik olaraq üzvlüyə qəbul edilə bilən 233 vəkilin siyahısını verdi. Əvvəlki dövrlərdə həyata keçirilən lisenziyalasdırma praktikası barədə əlavə məlumatları 2005-ci il mart hesabatından əldə etmək olar.

³⁸ Həmin dəyişiklikdə deyilir: “Puslu hüquqi xidmət göstərməyə xüsusi icazə (lisenziya) verilən və yeni Vəkillər Kollegiyası yaratmaq hüquqları olmayan bütün şəxslər namizəd vəkillər üçün nəzərdə tutulmuş tələblərə cavab verməkət ixtisas imtahani vermədən İxtisaslaşma Komissiyası tərəfindən yeni Vəkillər Kollegiyasına üzvlüyə qəbul olunurlar.” Kollegiyanın rəhbərliyi lisenziya almış hüquqsünasların üzvlüyü qarşısında on son müddəaya əsaslanaraq maneə yaradır.

baxmayaraq onların cavabları kafi qiymətləndirilib və onlar Kollegiyaya qəbul ediliblər. Kollegiyanın sədri cənab Azər Tağıyevin bəzi namizədlər haqqında onlar hələ imtahan otağına daxil olmazdan əvvəl mənfi fikir formalaşdırması xüsusi narahatlığa səbəb olub. Həmin namizədlərin onlara ünvanlanan suallara əksər hallarda yaxşı cavablar verməsinə baxmayaraq, yekunda Kollegiyaya üzv qəbul edilməyiblər.

İkinci tövsiyəni həyata keçirmək üçün heç bir addım atılmayıb və Kollegiyanın ümumi yığıncağı keçirilməyib. Son tövsiyə isə qismən həyata keçirilib. Belə ki, namizəd imtahanının gedişi və Kollegiyaya üzvlük ərizəsinin rədd edilməsi ilə əlaqədar məhkəmədə iddia qaldırıa bilər.³⁹

Yekunda isə onu demək olar ki, islahat xarakterli səylərə baxmayaraq qanunun azad və müstəqil tətbiqinə şərait yaratmaq məqsədilə Vəkillər Kollegiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində görülməli hələ çoxlu işlər qalmaqdadır.

Son zamanlarda ədliyyə sistemində Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən keçirilən islahatlar yüksək qiymətləndirilməlidir. Hakimlərin seçilməsi üzrə keçirilən imtahanlarda yaradılan açıq və demokratik proses şəffaf və ədalətli hüquqi sistem yaratmaq işinə sadıqliyi nümayiş etdirir. Hakimlərin seçkisi üçün istifadə olunan proses, prokurorların peşə imtahanları üçün də tətbiq olunma ərəfəsindədir. Bu səylər, qanunun aliliyinə söykənən güclü hüquqi mühitin yaradılması istiqamətində faydalı nəticələrə səbəb olacaqdır. Bununla belə, cinayət işləri üzrə baxılan işlərdə iştirak edən vəkillər kollegiyası islahat prosesinin bərabər tərkib hissəsi olmazsa, əldə olunan nailiyyətlərin əhəmiyyəti azalacaqdır.

Beynəlxalq hüquqi ictimaiyyət vəkillik sahəsində keçirilən islahatların yalnız bu sahədə qanunvericiliyi deyil, həm də onun tətbiqi praktikasını əhatə etməsinin vacibliyində israrlıdır.⁴⁰ Müsbət bir haldır ki, Azərbaycan Hökuməti qanuna edilən dəyişikliklər vasitəsi ilə beynəlxalq ictimaiyyətin tələblərini yerinə yetirməyə səy göstərib.⁴¹ Bununla belə, Kollegiyanın indiki rəhbərliyi müstəqil və peşəkar vəkilliyin formalaşdırılması üçün tələb olunan dəyişikliklərin həyata keçirilməsi istiqamətində yetərli səylərini nümayiş etdirmir.

Nəticədə, Kollegiyada üzvlük və bu istiqamətdə məhdudlaşdırıcı tədbirlər Kollegiyanın iş üslubunu dəyişmək arzusunda olan gənc və peşəkar vəkillər nəslinə müvafiq şərait yaradılmasına səbəb olmur. Kollegiyanın köhnə rəhbərliyi heç bir dəyişiklik olmadan öz vəzifələrində qalıblar. Ötən illər ərzində onlar cinayət işləri üzrə baxılan işlərdə iştirak edən müstəqil Vəkillər Kollegiyasının yaradılması ideyasına sərt müxaliflik nümayiş etdirmişlər. Vəkilin fəaliyyət göstərdiyi fiziki məkan⁴² və eləcə də üzərində işlədiyi

39 Vəkillər və Vəkillik Fəaliyyəti haqqında Qanuna edilən dəyişiklik, 3.2.

40 Məsələn, 16-17 iyul 2005-ci il tarixdə ATƏT-in Bakı Ofisi ABA CEELİ, Demokratiyaya Dəstək Fondu (NED) və Azərbaycan Hüquqşünasları Forumu (AHF) birgə "Vəkillik: Beynəlxalq standartlar və reallıqlar" mövzusunda konfrans təşkil edib. 12 aprel 2005-ci il tarixdə isə, Milli Demokratiya İstítutu (NDİ) Hüquqi Müdafiə Sistemi barədə Forum keçirmişdir. Hər iki konfransda cinayət işləri üzrə vəkillik fəaliyyətinə təsir göstərən bir çox məsələlərə müraciət olunmuşdur. ABA CEELİ Kollegiya ilə saxladığı münasibətlər çərçivəsində həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi olaraq islahatlar tələbi ilə çıxış edir və yardımalar göstərir. 2006-ci ilin martında ABŞ və Britaniya Səfirləri, 2005-ci ilin aprelində isə ABŞ, Böyük Britaniya və Norveç Səfirləri Kollegiyaya qəbulla bağlı imtahanlarının keçirilməsini və Kollegiyanın tərkibinin genişləndirilməsini təklif etmişlər.

41 Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında Qanun müəyyən şikayətləri aradan qaldırmaq məqsədilə 2005-ci ilin avqustundə qıvvaya minnişdir.

42 Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında Qanunun 5-ci maddəsində vəkilin öz fəaliyyətlərini azad formada seçmək imkani təmin edilir. Şəxsin öz iş yerini sərbəst seçmək hüququna Konstitusiymanın 35-ci Maddəsi ilə də təminat verilir. Qanuna zidd olaraq, Kollegiyanın rəhbəri bildirdi ki, imtahanandan keçən namizədlər "hüquq məsləhətxanaları arasında paylanacaqlar." (Turan IA, 12 aprel 2005-ci il). Bundan əlavə, Kollegiyanın rəhbəri beynəlxalq müşahidəçilərdən birinə bildirmişdir ki, regionlardan olan namizədlər elə həmin regionlara da təyin olunacaqlar. O da qeyd edilməlidir ki, imtahanın şəhəri hissəsində ərizəçi müəyyən regionda yaşamaq və orada işləmək təklifindən imtina etdiyədən sonra üzvlüyə qəbul edilmirdi.

proseslərin növü və sayı da daxil olmaqla, rəhbərlik öz üzvlərinin fəaliyyətlərini məhdudlaşdırır və onları nəzarət altında saxlayır.

Fəaliyyət göstərməsinə Kollegiya tərəfindən icazə verilən hüquq ofisləri, “hüquq məsləhətxanaları” kimi tanınır. Bakı şəhərində yalnız 16 belə məsləhətxana fəaliyyət göstərir.⁴³ Kollegiya rəhbərliyi tələb edir ki, bütün vəkillər hüquq xidmətlərini mövcud məsləhətxanalar vasitəsi ilə göstərsinlər. Kollegiya eyni zamanda cinayət hüququnun tətbiq olunduğu müstəqil məsləhətxanaların yaradılmasını qadağan edir və beləliklə də müstəqil hüquqsünaslığı əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırır.⁴⁴

Vəkillik haqqında Qanunda qeyd edilir ki, vəkillər öz peşəkar xidmətlərini fərdi və ya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən təsis olunmuş təşkilatlar (məsələn, hüquq məsləhətxanaları, vəkillər bürosu və ya vəkil firmaları) vasitəsi ilə göstərə bilərlər. Həmin Qanunda o da qeyd edilir ki, vəkillər öz fəaliyyətlərini öz arzularına uyğun olaraq istədikləri təşkilati və ya hüquqi formada göstərə bilərlər.⁴⁵ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində vəkillərin öz arzularına uyğun olaraq müxtəlif formada mövcud olan biznes və kommersiya tipli qurumlar çörçivəsində fəaliyyət göstərməsi imkanı yaradılır. Qanunun birbaşa göstərişinə baxmayaraq, Kollegiya bu məsələdə öz mövqeyini aşağıdakı kimi formalasdırmışdır: hüquq peşəsinə tənzimləyən spesifik qanunun olmadığını nəzərə alaraq, vəkillər firmalar təsis edə bilməzlər və ona görə də cinayət işləri üzrə hüquq xidmətlərini müstəsna olaraq Kollegiyanın hüquq məsləhətxanaları vasitəsi ilə göstərməlidirlər.

Belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Kollegiya rəhbərliyinin hüquq peşəsi ilə məşğul olmanın öz tabeliyində olan hüquq məsləhətxanalarının üzvləri ilə məhdudlaşdırması həmin məsləhətxanalar üzərində nəzarəti qoruyub saxlamaq arzusundan irəli gəlir. Təcrübədə hər bir hüquq məsləhətxanasının rəhbəri vəkilləri daxil olan işlərə təyin edir. Daha sonra vəkil müqavilənin şərtlərini müştəri ilə razılaşdırır.

Beynəlxalq Hüquqsünaslar Komissiyası, Kollegiyadakı hüquqsünasların vəziyyətini aşağıdakı kimi təsvir edib:

“Kollegiyada fəaliyyət göstərən vəkillərin işinə həmin təşkilatın onların fəaliyyətinə və ödənişlərinə birbaşa nəzarəti təsir göstərir. Kollegiya, cinayət işləri üzrə ədliyyə sisteminə aid olan iş yüküni axınına nəzarət edir. Təşkilat, vəkillərdən öz qazandıqlarını Kollegiyanın hesabına keçirməyi tələb edir ki, buradan da onlara həmin gəlirin müəyyən faizi qaytarılır. Kollegiyanın cinayət işləri üzərində həyata keçirdiyi inhisar nəticəsində vəkillər öz dolanışqları üçün həmin qurumdan asılıdır, çünki Azərbaycanda mövcud olan məhkəmə işlərinin əksəriyyəti cinayət işləridir.”⁴⁶

Kollegiyanın üzvləri tərəfindən həmin quruma qoyulan maliyyə yatırımlarına baxmayaraq, Kollegiya öz üzvləri üçün peşəkar xidmətlər göstərmir. Məsələn, Vəkilər və vəkillik fəaliyyəti haqqında Qanunda Kollegiyadan davamlı hüquq təhsili proqramları həyata keçirmək tələb edilir.⁴⁷ Bu vaxtadək bu tipli heç bir tədbir həyata keçirilməyib.

43 Regionlarda Vəkillər Kollegiyasının məsləhətxanalarının sayı ATƏT-ə məlumat deyil.

44 Bununla belə, Kollegiyanın bəzi vəkilləri məsləhətxanalardan kənarda yerləşən ofislərdə də fəaliyyət göstərirlər və onlardan məsləhətxanalardan cinayət işləri üzrə proseslər götürmək tələb olunmur. Bununla yanaşı, məsləhətxanalardan kənarda yerləşən ofislərdə fəaliyyət göstərən vəkillərdən məsləhətxanaların binası, təchizatı və sair üçün aylıq ödənişlər tələb edilir.

45 Vəkillər və Vəkillik Fəaliyyəti haqqında Qanun, maddə 5, V hissə.

46 Bax: Azərbaycan – Ədalətə edilən hücumlar, 2002. Hakim və hüquqsünasların müstəqilliyi – Sənədlər, Beynəlxalq Hüquqsünaslar Komissiyası, 26 avqust 2002-ci il. (bax <http://www.icj.org/news.php3?id_article=2650&lang=en>).

47 Vəkillər və Vəkillik Fəaliyyəti haqqında Qanun, Maddə 11, bölmə III, hissə 8 “Kollegiyanın Rəyasət Heyəti qanunvericilik və məhkəmə praktikası sahələrində vəkillərin maarifləndirilməsi işini təşkil edir.”

Kollegiyanın şəffaf mühasibat sisteminin olmadığına görə, maliyyə vəsaitlərinin bölgüsü etibarlı deyil. Belə görünür ki, Kollegiyanın hazırkı təşkilati sistemi yalnız onun rəhbərliyi üçün sərfəlidir. Bu isə Kollegiyanın mövcud məsləhətxanalardan kənarda müstəqil vəkil firmalarının yaradılmasına qarşı çıxmasının səbəbini məhz burada axtarmaq lazım gəldiyi qənaətinə gəlməyə əsas verir.

c. Vəkiliin iştirak etməməsi

Vəkil tərəfindən səmərəli təmsil olunanın lazımı səviyyədə olmaması mövzusuna bu hesabatda daha sonra geniş yer ayrılmışdır. Bununla belə, vəkillərin məhkəmə proseslərində iştirak etməməsi ilə əlaqədar ATƏT-in narahatlığı o qədər vacib bir məsələdir ki, həmin məsələ burada vurğulanmalıdır. ATƏT-in Məhkəmə Monitorinqi keçirən əməkdaşlarının müşahidə etdiyi işlərdən biri o qədər ciddidir ki, bu barədə daha geniş bir hesabat yazılmalıdır.⁴⁸ Bu işdə iştirak edən vəkil ATƏT-in müşahidəcilərinə məlumat vermişdir ki, birinci instansiya məhkəməsində onun və onun müştərisinin iştirak etmədiyi yekun məhkəmə prosesində hakim önləyici cəza barədə qərar çıxarmışdır. Bununla belə, qərarda həmin vəkilin prosesdə iştirak etməsi qeyd olunmuşdur. Belə görünür ki, məhkəmə baxışı təqsirləndirilən şəxs və onun vəkilinin iştirakı lamadan keçirilib. Prosesdə yalnız prokuror iştirak edib və məhkəmə baxışında vəkilin iştirakına əhəmiyyət verilməyib. Bu halın baş verməsi CPM-in 311-ci maddəsinin⁴⁹ və Konvensiyanın 6-cı maddəsinin kobud pozulması olardı.

CPM-in 312-ci maddəsində işin məhkəmə baxışında vəkilin iştirakı və iştirak etməməsinin doğuracağı nəticələr barədə spesifik müddəalar vardır. 312-ci Maddənin müddəaları o qədər əhəmiyyətlidir ki, həmin Maddə tam həcmdə aşağıda verilib.

“Maddə 312.1. Müdafiəçi təqsirləndirilən şəxsin ərizəsinə (vəsatətinə) əsasən və ya bu Məcəllənin 92.3.2-92.3.13-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda məhkəmə baxışı zamanı məhkəmənin bütün iclaslarında iştirak edərək bu Məcəllənin 92.9. və 92.11-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hüquqlardan istifadə edir və vəzifələrini yerinə yetirir.

312.2. Məhkəmə iclasına gəlməmiş müdafiəçinin əvəz edilməsinə təqsirləndirilən şəxsin razılığı ilə yol verilir.

312.3. Üzrlü səbəblərə görə məhkəmə iclasına gəlməmiş müdafiəçi məhkəmə iclası başlananadək bu barədə məhkəməyə məlumat verməlidir. Müdafiəçi üzrlü səbəblərə görə məhkəmə iclasına gəlmədikdə məhkəmə baxışı təxirə salınır və məhkəmə iclası başqa vaxt keçirilir.

312.4. Təqsirləndirilən şəxs tərəfindən dəvət olunmuş müdafiəçinin iştirakı uzun müddət ərzində (hər bir halda 10 (on) gündən artıq olmamaq şərti ilə) üzrlü səbəblərə görə mümkün olmadıqda məhkəmə işin baxılmasını təxirə salaraq təqsirləndirilən şəxsə başqa müdafiəçi seçməyi təklif etmək, o, imtina etdikdə isə vəkillər kollegiyasının müvafiq qurumu vasitəsilə ona yeni müdafiəçi təyin etmək hüququna malikdir. Məhkəmə baxışını təxirə salaraq müdafiəçinin əvəz edilməsi məsələsini həll edərək məhkəmə belə qərarın qəbul edilməsinin məqsədə uyğunluğunu (məhkəmə baxışına artıq sərf edilmiş vaxtı, icraatın mürəkkəbliyini və bununla əlaqədar məhkəmə baxışına yeni cəlb olunmuş müdafiəçi tərəfindən icraat materiallarının öyrənilməsinə sərf ediləcək vaxtı və digər halları) nəzərə alır. Məhkəmə icraata yeni cəlb edilmiş müdafiəçini həmin icraatın bütün materiallarının öyrənilməsi üçün kifayət edən vaxtla təmin edir. Cinayət işinə yeni cəlb

48 Təqsirləndirilən şəxslər: İsmayılov Binnət Novruz oğlu, Əhmədov Məmmədəğa Məzahir oğlu, Apelyasiya Məhkəməsi, Məhkəmənin tərkibi – Hakimlər: cənab Salman Hüseynov, cənab Tağızadə M., cənab Kərimov G., Maddələr: 178.3.2, 179.3.2, 213.4;

49 Yenə orada.

edilmiş müdafiəçi onun işə cəlb olunduğu vaxtadək məhkəmə baxışında aparılmış istənilən hərəkətin təkrar edilməsi barədə vəsatət qaldırı bilər.

312.5. Müdafiəçi üzrlü səbəblər olmadan və məhkəməyə əvvəlcədən bildirmədən gəlmədikdə və onun bu məhkəmə iclasında əvəz edilməsi mümkün olmadıqda cinayət işinə baxılması təxirə salınır və məhkəmə iclası başqa vaxta keçirilir.

312.6. Müdafiəçi məhkəmə iclasına təkrarən gəlmədikdə və onun bu məhkəmə iclasında əvəz edilməsi mümkün olmadıqda da cinayət işinə baxılması təxirə salınır və məhkəmə iclası başqa vaxta keçirilir. Bu halda məhkəmə bu Məcəllənin 312.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada müdafiəçinin əvəz edilməsi məsələsini həll edərək Azərbaycan Respublikasının vəkillər kollegiyasının rəyasət heyəti qarşısında həmin vəkilin intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi haqqında məsələ qaldırı bilər.”

Bu müddəalar aydın və birmənalıdır. Lakin bununla belə, təəssüf ki, bir çox işlərdə onlara əməl edilmir. ATƏT-in məhkəmə monitorinqi keçirən əməkdaşları bir çox hallarda məhkəmə proseslərinin vəkilin iştirakı olmadan keçirildiyini qeyd etmişlər.⁵⁰ Bu halların bir çoxunda hakimlər vəkillərin iştirak etməməsinin səbəbləri üzrə heç bir adekvat araşdırma aparmayıb və məhkəmə prosesini onların iştirakı olmadan davam etdirmənin səbəbləri barədə heç bir məlumat verməmişlər. Monitorinqi aparılmış bir işdə hakim bir çox vəkilin iştirakı olmadan və təqsirləndirilən şəxslərin müvafiq etirazının olub-olmamasını soruşmadan prosesi davam etdirmişdir.⁵¹ Digər bir işdə isə müşahidə edilib ki, hakim prosesin başlanması üçün müəyyənləşdirilmiş vaxtdan əvvəl məhkəmə baxışına başlamış və bəzi şahidləri vəkilin iştirakı olmadan dindirmişdir.⁵²

Belə bir pozuntuya əlavə bir nümunə monitorinqi keçirilmiş digər bir işdə də baş verdi. Belə ki, məhkəmə prosesi təqsirləndirilən şəxsin Azərbaycan dilində danışmaq qabiliyyətinin olmadığı halda onun vəkilinin iştirakı olmadan keçirildi⁵³. Bu məhkəmə işində təqsirləndirilən şəxsin öz günahını etiraf etməsinə baxmayaraq, onun vəkillə və tərcüməçi ilə təmin olunmaq hüququ var idi. ATƏT-in Məhkəmə Monitorinqi keçirən əməkdaşları qeyd etdilər ki, təqsirləndirilən şəxsin vəkili yalnız prosesin sonunda iştirak edirdi və məhkəmə araşdırmasında heç bir formada iştirak etmədi. Bundan əlavə, vəkil təqsirləndirilən şəxsin cəzasının yüngülləşdirilməsi üçün heç bir müraciət etmədi. Bu iş üzrə faktlar CPM-in və məhkəmə proseduraları ilə əlaqədar qəbul edilmiş istənilən ədalətlilik standartının ciddi pozuntusu deməkdir.

Bundan başqa, yuxarıda ətraflı olaraq göstərildiyi kimi ATƏT-in Məhkəmə Monitorinqi keçirən əməkdaşları vəkillərin iştirak etməməsinə görə təxirə salınan bir çox digər məhkəmə proseslərini də qeyd ediblər.

5. Məhkəmə proseslərinin başlanması ləngimələr

Monitorinqi aparılmış işlərdən demək olar ki, heç birində məhkəmə baxışları nəzərdə tutulmuş vaxtda başlanmayıb. ATƏT-in məhkəmə monitorinqi keçirən əməkdaşları məhkəmə baxışlarının bir neçə dəqiqədən bir neçə saatadək gecikməsini müşahidə ediblər. Müşahidələrdən belə bir nəticə çıxır ki, belə gecikmələrə bir çox faktorlar, o cümlədən məhkəmə baxışlarının başlanmasıñ hakimlər tərəfindən gec elan olunması, tərəflərin

50 Səbail Rayon Məhkəməsi, maddə: 177.2.4, Hakim: Kərimov Yusif Əli oğlu, təqsirləndirilən şəxs: Çubarova İrina Viktorovna; Xətai rayon məhkəməsi, Hüseynov Xəqani İldırım oğlunun işi, maddə: 127.2.3, 221.3. Hakim: Əliyev R.A.

51 Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmə, Hacı Məmmədov və digərlərinin işi, maddələr: 144 və digərləri, Məhkəmənin tərkibi – Sədr: cənab Əli Seyfəliyev, Hakimlər: cənab Əlövsət Abbasov, cənab Sədrəddin Hacıyev.

52 Apelyasiya Məhkəməsi, Hakimlər cənab R.Səfərov (sədr), cənab Q.Həsənov, cənab A.Həsənov, cənab A.Nuriyev, Maddə: CM-in 178.3.3-cü maddəsi.

53 Səbail Rayon Məhkəməsi, maddə 177.2.4, Hakim: Yusif Kərimov, təqsirləndirilən şəxs: Çubarova İrina Viktorovna.

gecikməsi (yuxarıda ətraflı olaraq qeyd edildiyi kimi, prokuror və vəkillərin prosesə gecikdiyi hallar da daxil olmaqla) və məhkəmə zallarının çatışmaması səbəb olur.

Qeyd edilib ki, gecikmələrlə əlaqədar tərəflərə nadir hallarda izahat verilir. Bir nəzərəçarpan istisna Sumqayıt Şəhər Məhkəməsində qeyd edilib. Belə ki, hakimlər heyətinin üzvlərindən biri müntəzəm olaraq tərəfləri onların işləri ilə bağlı gözlənilən gecikmələrin müddəti barədə məlumatlandırır. ⁵⁴ Xətai Rayon Məhkəməsində monitorinqi aparılan işlərdən birində hakim spesifik olaraq ATƏT-in Məhkəmə Monitorinqi Layihəsinin əməkdaşlarından xahiş edib ki, vəkilin gecikməsi və ya gəlməməsi ilə bağlı məhkəmə proseslərində tez-tez baş verən gecikmələri qeyd etsinlər. ⁵⁵

Məhkəmə proseslərində baş verən gecikmə halları rayon məhkəmələri ilə məhdudlaşdırır. Apellyasiya Məhkəməsində bir neçə saatlıq gecikmələrin adı hal olması müəyyənləşdirilib. Bununla belə, həmin məhkəmədə baş verən gecikmələrin əsas səbəblərindən biri ola bilər ki, gün ərzində baxılacaq işlərin hamısının saat 10:00-da başlaması nəzərdə tutulur. Saat 10:00-da başlanması nəzərdə tutulan işlərin günortadan sonra başlanması adı hal kimi müşahidə edilib. ⁵⁶

Müvafiq gözləmə otaqlarının olmaması və bir çox hallarda tərəflərə onların işlərinə nə vaxt baxılacağı barədə dəqiq məlumat verilməməklə saatlarla küçədə gözlədilməsi, gecikmələrlə bağlı izahatların verilməməsi tərəflərin (təqsirləndirilən şəxs, cinayətin qurbanı və ya şahidlər olmasından asılı olmayıaraq) aşkar narazılığının artmasına səbəb olur. Məhkəmə işinin daha yaxşı səviyyədə təşkili və işlərə baxılmasının daha təkmil formada cədvəlləşdirilməsi gecikmələrlə əlaqədar problemi yüngülləşdirirdi. Bununla belə, gecikmələrin əsas səbəbi kimi mövcud məhkəmə sistemində iş yükünün mütəmadi olaraq həddən artıq olmasını söyləmək olar. Son vaxtlar hakimlərin və məhkəmələrin sayının əhəmiyyətli dərəcədə artırılması və eləcə də, məhkəmə işinin təşkilinin və məhkəmə cədvəllərinin daha yaxşı səviyyədə əlaqələndirilməsi bu köklü problemin aradan qaldırılması üçün məhkəmə sistemini müvafiq tədbirlərlə təmin etməlidir.

ATƏT-in məhkəmə monitorinqi keçirən əməkdaşları tərəfindən məhkəmə sistemində qeyri-adekvat idarə etmə ilə əlaqədar qeyd edilən cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, bir çox hallarda müxtəlif hakimlərə verilən iş yükü zamanı balans gözlənilmir. ATƏT-in məhkəmə monitorinqi keçirən əməkdaşları qeyd ediblər ki, bəzi məhkəmələrdə müəyyən hakimlərə həmin məhkəmənin digər hakimləri ilə müqayisədə qeyri-proporsional olaraq daha çox iş verilir. ⁵⁷ İşlərin hakimlərə təhkim olunması sistemində islahat xarakterli tədbirlər bəzi hakimlərin iş yükünü azalda və beləliklə, onların baxdığı işlərdə gecikmə hallarının sayını azalda bilərdi.

Məhkəmələrin normadan artıq iş yükü ilə qarşılaşmasının daha bir göstəricisi isə tez-tez baş verən və çox vaxt izah edilməyən təxirə salmalardır. ATƏT-in məhkəmə monitorinqi keçirən əməkdaşları qeyd ediblər ki, heç bir dinləmə keçirilmədən məhkəmə baxışlarının təxirə salınması adı haldır. Belə hallarda məhkəmənin katibi prosesin təxirə salınması

54 Sumqayıt Şəhər Məhkəməsi, Hakim – cənab M. Məmmədov, təqsirləndirilən şəxslər: Mustafayev Amir Polad oğlu, Mikayılov Murad Vüsal oğlu, Mikayılov Murad Elçin oğlu, CM, maddə 221.1.

55 Xətai Rayon Məhkəməsi, Hakim: İ.V. Qasımov, S. Əliyev və K. Qurbanovun işi, maddə 307.1. CM

56 Apellyasiya Məhkəməsi, Yusifov Eduard, Əliyeva Natella, maddələr: 243.2.1, 243.2.2, 320.1, 228.4 171.2.1 171.2.2, Məhkəmənin tərkibi – Hakimlər: cənab Allahverən Həsənov, cənab Qadir Həsənov; Apellyasiya Məhkəməsi, Lətfat Əliyevanın işi, Maddə 308.2, Sədr: cənab Rasim İsləndərov, cənab Hüseyn Əlsəkbər.

57 Xətai Rayon Məhkəməsi, Paşazadə Müşfiq, Maddə 128, Cavid Paşazadə, Maddə 128, Rasim Mirzəyev, Maddə 132, Hakim: cənab Tahir İsmayılov; Nərimanov Rayon Məhkəməsi, Taisa Nurislamovna Miftiyaxeddinova və Rina Nuri Əhmədovnannın işi, Maddələr 132, 128, Hakim: xanım L. A. Mavrina; Camalov Ramiz Allahverdi oğlunun işi, Binəqədi Rayon Məhkəməsi, Maddə: 263.1., Hakim: Cənab Sariyev Əhməd; Nərimanov Rayon Məhkəməsi, Usanov Nikolay Olegoviçin işi, Maddələr: 234.1., 228.4., Hakim: Cənab M. T. Əhmədova; Səbail Rayon Məhkəməsi, Xomyakov Viktorun işi, Maddə 234.1., Hakim: Cənab Kərimov Yusif.

barədə sadəcə olaraq tərəflərə məlumat verir. Bəzi hallarda təxirə salınmış prosesin tarixi tərəflərə bildirilməyib və tərəflər onların işinə nə vaxt baxılacağı barədə məlumatsız olublar. Məhkəmə proseslərinin təxirə salınması məsələsinə açıq prosesdə baxılmalı və bu barədə hakim qərar verməlidir. Təxirə salınmanın səbəbləri izah edilməli və dinləmənin yeni vaxtı mümkün olduqda məhkəmə baxışı zamanı və ya ən yaxın ağlabatan tarixdə təyin olunmalıdır.

6. Sübutların dürüst qeydə alınmaması və məhkəmə protokolunun dürüst aparılmaması

Ədalətli mühakiməsinin mühüm elementlərindən biri məhkəmə katibi tərəfindən proseslərin tam və dəqiqliklərinin (protokol) aparılmasıdır. Bu cür qeydlər olmadan məhkəmənin dəlillərə uyğun olaraq əsaslı qərar çıxarması mümkün deyil. Bununla yanaşı, məhkəməyə müraciət zamanı apellyasiya məhkəməsi də belə qeydlər olmadan işə müvafiq şəkildə baxa bilmir. CPM-in 86.2.2-ci maddəsi “məhkəmə prosesinin gedişini, məhkəmə qərarlarını, ərizələri, etirazları, ifadələri, tərəflərin məhkəməyə təqdimatını və protokolda göstərilməli digər məqamları tam və dəqiqliklə qeyd etməyi” məhkəmə katibinin öhdəliyinə daxil edir.

ATƏT-in məhkəmə müşahidəçilərinin iştirak etdikləri bəzi proseslərdə müəyyən olunub ki, məhkəmə katibi proses zamanı heç bir müvafiq qeyd aparmayıb. Belə proseslərdən birində ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri məhkəmə katibinin qarşısında sadəcə iki kağız vərəqinin olduğunu və onun arada bir qeydlər apardığının şahidi olublar.⁵⁸ Beynəlxalq Ekspert həmçinin onu da qeyd edib ki, əksər hallarda şahid ifadələri üzrə müvafiq qeydlər aparılmır. Hakimlərin vəziyyətə uyğun olaraq vacib qərar qəbul etmələri tələb olunur. Onlar şahid ifadəsini qiymətləndirməli, ifadənin düzgün və dəqiqlik olub-olmamasından asılı olaraq həllədici qərar verməlidirlər. Bu hüquqi funksiya hakimin həyata keçirməli olduğu ən mühüm və çətin vəzifədir və ancaq şahid ifadəsinin tam və dəqiqliq qeydlərinin aparıldığı halda yerinə yetirilmiş hesab edilə bilər. Belə qeydlər olmadan hakimin bir şahid ifadəsini digəri ilə müqayisə etməsi qeyri-mümkündür, bu isə məhkəmənin faktın müəyyən edilmə prosesində həllədici amildir. İfadələrin qeydə alınması ilə əlaqədar hakim və katiblərin müvafiq şəkildə təlimatlandırılması istiqamətində təcili tədbirlər görülməlidir. Cinayət Prosessual Məcəllə ifadələrin qeydiyyatını aparmağı məhkəmə katibinə həvalə etməklə yanaşı hakimlərin də məhkəmə prosesində faktların müəyyən olunması üçün vacib hesab etdikləri şahid ifadələrindən bəzi müvafiq qeydlər aparmaları lazımdır. Bu cür qeydlər olmadan hakim nə şahid ifadəsinə əsaslanan düzgün nəticəyə gələ bilər, nə də əsaslı bir hökm çıxara bilər. Azərbaycan məhkəmələrində ifadələrin qeydə alınması prosedurları İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyانın və ATƏT-in ədalətli mühakimə icraati sahəsində müəyyən etdikləri öhdəliklərin tələb etdiyi standartlardan xeyli geri qalır.

Yalnızca bir neçə məhkəmə videoyazı cihazları ilə təchiz olunub. Abşeron Rayon Məhkəməsi⁵⁹ buna misaldır, belə ki, bu məhkəmədə məhkəmə proseslərinin videoyazıya alınması və saxlanılması təmin edilir. Video kameralar Abşeron Rayon Məhkəməsinin məhkəmə zallarında quraşdırılıb və hakimlər ləntə alınmış şahid ifadələrini öz otaqlarında izləmək imkanına malikdirlər.

Azərbaycanın keçmiş Səhiyyə Naziri cənab Əli İnsanovun bu günlərdə Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə keçirilmiş məhkəmə prosesi videolentə alınmışdır.

58 Binəqədi Rayon Məhkəməsi, Hakim: Xanım Z. Əliyeva, S. Abdullayevin işi, Maddələr 127, 128.1, CM.

59 Abşeron Rayon Məhkəməsi, Əliyeva Qənirənin işi, Maddə: 178, Hakim: cənab Bəşirov Çingiz.

Məhkəmənin bir sessiyası qeydə alınmayıb, ancaq müdafiə tərəfinin vəkilinin məhkəməyə ərizə verməsindən sonra proseslərin videolentə alınması yenidən bərpa edilib. Müdafiə tərəfinin vəkilinin həmçinin məhkəmə katibinin ifadələri tam şəkildə qeydə almadığı haqqında da şikayətləri olub.

7. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ

Ədalətli araştırma (mühakimə) hüququ Konvensiyanın 6-cı maddəsində əks olunub və ATƏT-in öhdəliklərinin məğzini təşkil edir.⁶⁰ Ədalətli araştırma dedikdə bir-birilə əlaqəli bir sıra hüquqlar (cənayət mühakiməsində Konvensiyanın 6.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş minimum hüquqlar da daxil olmaqla) başa düşülür. Bura aşağıdakılardır:

- İşə müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən baxılması hüququ;
- təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ
- şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsi ilə özünü müdafiə etmək və ya müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə, belə müdafiədən pulsuz istifadə etmək hüququ;
- onu əks tərəflə müqayisədə pis vəziyyətdə qoymayan şərtlər (tərəflərin bərabərliyi) altında öz işini (özünün ifadəsi də daxil olmaqla) özü təqdim etmək hüququ;
- onun əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsi hüququna malik olmaq və onun əleyhinə ifadə vermiş şahidlər üçün eyni olan şərtlərlə onun lehinə olan şahidlər çağırılması və dindirilməsi hüququna malik olmaq hüququ;
- məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşmədiyi halda tərcüməçinin köməyindən istifadə etmək hüququ.

a. Müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən mühakimə edilmə hüququ

Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, Avropa Konvensiyası və ATƏT öhdəlikləri altında hər kəs qanunla müəyyən edilmiş müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən mühakimə olunmaq hüququna malikdir. Bu hüquq Konstitusiyanın 127-ci, Cənayət Prosesual Məcəllənin isə 28-ci maddəsində təsbit olunub.

Müstəqillikdən danışarkən Ədliyyə Nazirliyinin bu yaxınlarda həyata keçirdiyi məhkəmə sahəsində islahat keçirmə cəhdlərini xatırlamaq yerinə düşərdi. Daha sərt attestasiya proseduru vasitəsilə hakimlərin seçimini tənzimləyən qanuna edilmiş düzəlişlər 2005-ci ildə qüvvəyə ministər. Hakimlərin açıq və demokratik seçim prosesi şəffaf və ədalətli hüquq sistemi yaratmaq öhdəliyini nümayiş etdirir. Həmçinin qeyd edilir ki, hakimlərin seçilməsində istifadə olunan proses prokurorların attestasiyasına dək təkmilləşdiriləcək. Bu cəhdlər daha da artırılmalıdır, belə ki onlar qanunun alılıyinə əsaslanan möhkəm hüquqi mühit yaratmaq üçün bir növ zəmin rolunu oynayır.

Müstəqillik və qərəzsizliyin şərtləri qarşılıqlı əlaqədə olduğundan onlara birgə nəzər salmaq çox vacibdir. Hakim müstəqil olmalıdır ki, obyektiv və müstəqil, icraedici orqanlar, Parlament və partiyalar tərəfindən edilən təzyiqlərdən azad şəkildə hərəkət edə

60 İHAK 6(1) Maddəsi, ATƏT-in Kopenhagen Sənədi (1990) paraqraf 5.16.

bilsin. Hakim həmçinin qərəzsiz olmalıdır. Məhkəmənin qərəzsiz olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün həm subyektiv, həm də obyektiv sorğular keçirilməsi labüddür. Obyektivlik meyarına gəldikdə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi müəyyən edib ki, haqqında qərəzlilik şübhəsi olan hər bir hakim vəzifədən uzaqlaşmalıdır.⁶¹

Təqsirləndirilən şəxs qərəzsizlik məsələsini qaldırarsa, həmin məsələ dərhal araşdırılmalıdır (iddianın tam əsassız olduğu aşkar olduğu hallar istisna olmaqla).⁶²

Subyektiv qərəzsizliyin sübut edilməsi üçün Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi sübutların təqdim edilməsini tələb edir.⁶³ Qərəzlilik sübut olunmayanadək hakimin qərəzsiz olduğu ehtimal edilir. Təcrübədə bu, çox güclü prezumpsiyadır. Hakimin təqsirləndirilən şəxsin işi və hətta şəxsiyyəti barədə mənfi mövqe tutması qərəzliliyi ifşa etmək üçün kifayət etmir.⁶⁴ Eynilə, həddindən artıq kobud və ya pis davranış işlə bağlı hakimdə öncə formalaşmış rəyin təzahürü kimi qəbul edilə bilməz. Bununla yanaşı, ATƏT müşahidəcılərinin qənaətinə görə çox sayıda məhkəmə proseslərində hakimlər bütün hədləri aşaraq davranışları ilə bəzən təqsirləndirilən şəxslərə qarşı ya açıq ə davət nümayiş etdirib, ya da məhkəmə işini ədalətli şəkildə aparmağa ümumiyyətlə maraq göstərməyiblər. Qərəzsizlik anlayışına görə hakim təqsirləndirilən şəxsin günahı və məhkəmənin son nəticəsi barədə öncədən qərəzli fikirdə olmamalıdır. Bir daha təəssüflə qeyd etməliyik ki, ATƏT müşahidəcılərinin verdiyi məlumatə görə, bir çox məhkəmə proseslərində hakimlərin davranışını onların təqsir haqqında öncədən müəyyən mövqe tutduqlarını göstərib. Bu Hesabatda bəhs edilən qərəzlilik hallarının hamısını əks etdirmək mümkün olmasa da, məsələyə bir qədər aydınlıq göturmək vacibdir.

Müşahidəcılərin məlumatına görə məhkəmə proseslərində birində cavabdeh günahını inkar etdiyi zaman hakim onunla razılaşmadığını bildirib: “*İstintaq materiallarında sizə qarşı kifayət qədər dəlil var. Anlaya bilmirəm, niyə günahınızı inkar edirsiz.*” Sonra isə hakim cavabdehin qardaşına müraciət edərək ona cavabdehi öz günahını boynuna almağa inandırmağı məsləhət görüb. İşə baxılma zamanı hakimlər məhkəmənin gedişini lazımi şəkildə izləməyərək öz aralarında söhbət ediblər. Prosesin sonunda məsləhətləşmək üçün sadəcə üç dəqiqlik zali tərk edən hakimlər döndükdən sonra sanki artıq öncədən hazırlanmış hökmü oxuyublar.⁶⁵

Yasamal Rayon Məhkəməsində baxılan narkotiklərin saxlanması ilə bağlı bir işdə cavabdeh heç vaxt narkotik maddə istifadə etmədiyini və ittihamın yeganə şahidi olan polis zabitinin onun səkkiz bağlama *Gillette* taraş ülgücü daşlığından görməsi haqqında ifadəsi ilə razılaşmadığını bildirmişdi. Hakim polis zabitinin ifadəsinə istinad etdikdə isə cavabdeh bildirib: “*O yalan deyir. Axi səkkiz bağlama Gillette ülgiç başlıqlarını cibimdə necə daşıya bilərəm. Yalan deyir.*” Sonra isə hakim cavabdehin sözünü kəsərək söyləyib: “*Onda, deməli, polis sizə yaxınlaşanda onları kənarə atmışız.*” Xüsusilə də məhkəmə zalında cavabdehin öz adından ifadə verdiyi zaman belə bir fikrin söylənilməsi nəticələri inkar etməyi çətinləşdirir və hakimin artıq cavabdehi təqsirləndirməkdə qərarlı olduğunu göstərir. Hakim polisin tərəfində olmasa belə, demokratik cəmiyyətdə ictimaiyyət arasında məhkəmələrin ədalətinə tədricələ inam yaratmağın vacibliyi baxımından bu cür davranış pislənməli olan qərəzlilik təsiri bağışlayır.

61

Piersack

Belçikaya

qarşı

(1982)

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=Piersack%20%7C%20Belgium&sessionid=281511&skin=hudoc-en>

62 Remil Fransaya qarşı, 1996.

63 Hauschmidt Danimarkaya qarşı (1989)

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Hauschmidt%20%7C%20Denmark&sessionid=281511&skin=hudoc-en>

64 Ransom Böyük Britaniyaya qarşı 2 sentyabr, 2003.

65 Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Azərbaycan Respublikasının Məhkəməsi, Məmmədov Məhərrəm Elzabit oğlunun işi.

ATƏT müşahidəçilərinin məlumatına görə digər bir məhkəmə prosesində⁶⁶ isə hakim ittiham tərəfinə qarşı aşkar şəkildə qərəzli mövqe tutmuş və ilkin istintaq zamanı təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının təmin edilməsi üçün heç bir addım atmayıb. Yaşı və xəstəliyi ilə əlaqədar və qabiliyyətində problem olduğu üçün təqsirləndirilən şəxs məhkəmə dinləmə proseslərində iştirak edə bilməyib. Ən dəhşətli isə, həm ilkin istintaq, həm də məhkəmə zamanı təqsirləndirilən şəxs hüquqi təmsilcisi qalıb. Bu isə Cinayət Prosesual Məcəllənin 92.3.2-ci maddəsinin kobud şəkildə pozulması deməkdir. Bu maddəyə görə məhkəmə “lal, kar, kor, nitq, eşitmə və görmə qabiliyyətində digər ciddi problemlər olan, yaxud ciddi xroniki xəstəlik, əqli çatışmazlıq və digər qüsurlar səbəbindən müstəqil şəkildə özünü müdafiə etmə hüququnu icra edə bilməyən” şübhəli və ya təqsirkar bilinən hər bir şəxsi hüquqi təmsilçi ilə təmin etməlidir. Bu işin baxılması şahidlərin iştirak etməməsi səbəbilə yeddi dəfə təxirə salınıb. Ancaq nəhayət məhkəmə baş tutsa da cəmi 20 dəqiqə davam edib və üç şahid ifadəsi dinlənilib (iki polis zabiti və üçüncü şəxs) və onların ilkin istintaq zamanı verdikləri ifadələri təsdiq edilməsi üçün özlərinə təqdim edilib. İşə baxılma zamanı hakim cavabdehin hüquqlarının təmin olunmasına heç bir maraq göstərməmiş və nəticədə, o, son dərəcədə ədalətsiz əsaslarla təqsirli bilinib.

2003-2004-cü illərin Hesabatında hakimlərin qərəzsiz mövqeyini şübhə altına alan çox sayda nümunələr əksini tapıb. Bu Hesabatda verilən nümunələrdən birində məhkəmə ittihamçının təqdim etdiyi vəsatətlərə baxsa da, ittihamçı razılaşmaya qədər müdafiə tərəfinin demək olar ki, bütün vəsatətlərini rədd edib. ATƏT-in müşahidəçilərinə görə belə hallar hələ də çoxluq təşkil edir. ATƏT-in müşahidəçilərinin sözlərinə görə, xüsusilə bir məhkəmə işində (Hacı Məmmədov və digərlərinin işlərinin baxıldığı Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə⁶⁷) təqsirləndirilən şəxslərin adından verilən vəsatətlərə baxılıb-baxılmaması məsələsi müzakirə olunanda dəfələrlə ittihamçı tərəfin rəyi əsasında qərar verilib.

Cavabdehlərin adından təqdim olunan vəsatətlərə çox nadir hallarda baxılsa da, ittiham tərəfinin verdiyi vəsatətlərə demək olar ki həmişə, hətta bütün vəkil heyəti etiraz etdikdə belə baxılıb. Əksinə, vəsatətlər bütün vəkillər (və ya onların böyük əksəriyyəti) tərəfindən dəstəkləndikdə belə, ittihamçı etiraz etdiyi üçün məhkəmə tərəfindən rədd edilib. Qeyd edilir ki, yalnız ittihamçının etiraz etmədiyi və ya bitərəf qaldığı hallarda məhkəmə müdafiəçinin ərizələrinə baxıb. Məhkəmənin bu cür davranışını bir vəkili o dərəcədə özündən çıxarıb ki, faydasız olduğunu düşündüyü üçün məhkəmənin ondan bir daha vəsatət təqdim edib-etməyəcəyini soruşturmasını istəyib. Həmçinin o da qeyd edilir ki, ittihamçı ilə vəkil arasında mübahisə yarandığı bütün hallarda, məhkəmə ittihamçının mövqeyinin haqlı olub-olmamasından asılı olmayaraq həmişə onun tərəfini saxlayıb. Məhkəmənin ittihamçını dəstəklədiyi bu cür təkrar baş verən hallar məhkəmənin ittihamçının lehinə qərəzli mövqe tutması fikrini inkar etməyi çətinləşdirir.

b. Təqsirsizlik prezumpsiyası

Təqsirsizlik prezumpsiyası ədalət mühakiməsinin ən əsas aspektini təşkil edən beynəlxalq standartdır. Azərbaycanın üzv olduğu beynəlxalq aktların əksəriyyəti təqsirsizlik prezumpsiyasını tənzimləyir. Bundan başqa, təqsirsizlik prezumpsiyası ATƏT-in əsas öhdəliyi və Azərbaycanın qanunvericilik orqanının ayrılmaz hissəsidir. İnsan Hüquqları üzrə Ümumdünya Bəyannaməsinin 11-ci maddəsində deyilir:

66 Sabunçu Rayon Məhkəməsi.

67 Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə Məhkəmə, Hacı Məmmədov və digərlərinin işi, Maddə 144 və digərləri, Məhkəmənin tərkibi: sədr: Cənab Əli Seyfullayev, hakimlər: Cənab Əlövsət Abbasov, Cənab Sədrəddin Hacıyev.

“Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər bir şəxsin müdafiəsi üçün bütün lazımi vasitələrin təmin olunduğu açıq məhkəmədə qanuna uyğun olaraq günahı sübuta yetirilməyincəyədək təqsirsiz olduğunun güman edilməsi hüququ var.”

Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Paktın 14-cü maddəsində də eyni sözlər öz əksini tapıb:

“Cinayət əməli törətməkdə ittiham olunan hər bir şəxs qanuna əsasən günahı sübuta yetirilənədək günahsız hesab edilmək hüququna malikdir.”

Son olaraq isə Avropa Konvensiyasının 6(2) maddəsində eynilə göstərilir:

“Cinayət əməli törətməkdə ittiham edilən hər bir şəxs qanuna uyğun olaraq günahı sübuta yetirilənədək günahsız hesab edilir.”

(i) Azərbaycan milli qanunvericiliyində təqsirsizlik prezumsiyası

Bu beynəlxalq aktlara üzv olmaqla Azərbaycan Respublikası onları həyata keçirmək öhdəliyini üzərinə götürmüştür. Bu öhdəlik onun Konstitusiyası və Cinayət Prosesual Məcəlləsində öz əksini tapıb.

Konstitusyanın 63-cü maddəsində deyilir:

1. *Hər bir şəxsin təqsirsiz hesab edilmə hüququ var. Cinayət əməli törətməkdə ittiham olunan istənilən şəxs qanunla tələb olunduğu şəkildə günahının sübuta yetirilib bu barədə məhkəmə qərarı çıxarılanadək günahsız hesab edilir.*
2. *Fərdi şəxsin günahına dair şübhələr onu təqsirkar hesab etmək üçün əsas yaratır.*
3. *Cinayət əməlində təqsirləndirilən şəxs öz təqsirsizliyini sübut etməyə məcbur edilmir.*
4. *Qanunu pozmaqla əldə edilən dəlillərdən ədalət naminə istifadə edilə bilməz.*
5. *Məhkəmə qərarı olmadan kimsə cinayət törətməkdə təqsirli bilinə bilməz.*

Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 21-ci maddəsində deyilir:

21.1. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs onun təqsiri bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydada sübuta yetirilməyib sə və bu barədə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmənin hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır.

21.2. Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa da onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir. Bu Məcəllənin müddəalarına uyğun surətdə müvafiq hüquqi prosedura daxilində ittihamın sübuta yetirilməsində aradan qaldırılması mümkün olmayan şübhələr təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) xeyrinə həll edilir. Eyni ilə cinayət və cinayət prosessual qanunlarının tətbiqində aradan qaldırılmamış şübhələr də onun xeyrinə həll olunmalıdır.

21.3. Cinayət törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsiz olmasını sübuta yetirməyə borclu deyil. İttihami sübuta yetirilmək, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsi üçün irəli sürülən dəlilləri təkzib etmək vəzifəsi ittiham tərəfin üzərinə düşür.

Müvafiq olaraq İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 8-ci maddəsində deyilir:

“İnzibati xəta törətməkdə şübhəli bilinən hər bir şəxs Məcəlləyə uyğun olaraq günahı sübuta yetirilmədikdə və məhkəmə işini aparan hakim bu barədə qərar çıxarmadıqda təqsirsiz hesab edilir. İnzibati məsuliyyətə cəlb olunan şəxs təqsirsiz olduğunu sübut etməyə məcbur edilmir. İnzibati məsuliyyətə cəlb olunan şəxsin təqsirinə dair hər bir şübhə onun xeyrinə həll edilir.”

Təcrübədə Azərbaycandakı təqsirsizlik prezumpsiyasının vəziyyəti çox müxtəlifdir. 2005-ci ilin noyabr ayında müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərən bir qrup azərbaycanlı vəkilə ATƏT-in Bakı Ofisi tərəfindən Azərbaycanda təqsirsizlik prezumpsiyasına riayət olunması vəziyyətinin beynəlxalq prinsiplərə uyğunluğu səviyyəsini dəyərləndirən hesabat hazırlamaq həvalə edildi (“2005-ci il Azərbaycanlı Vəkillər Qrupu”). Bu dəyərləndirməni həyata keçirmək üçün Azərbaycanın kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunan yazıların araşdırılması, vaxtilə cinayət işləri üzrə cavabdeh qismində məhkəməyə cəlb edilmiş şəxslərlə söhbət, sorğuların aparılması və intensiv qaynar xəttin yaradılması kimi müxtəlif metodlardan istifadə olunub. 2005-ci il Azərbaycanlı Vəkillər Qrupunun əldə etdikləri nəticələr Azərbaycanda təqsirsizlik prezumpsiyasının vəziyyəti haqqında heç də müsbət fikir yaratmadı.⁶⁸ 2005-ci il Azərbaycanlı Vəkillər Qrupu təəssüflə qeyd ediblər ki, Azərbaycanda jurnalistlər, polis zabitləri, ittihamçılar və hakimlər adətən təqsirlilik şübhəsi ilə cinayət əməlinin sübutunu funksional baxımdan eyni cür yanaşırlar. Onlar əlavə ediblər ki, bu təqsirləndirilən şəxslərin bir daha məhkəməyə düşməmələri üçün təqsir barədə ictimai anlayışları daha da möhkəmləndirmək məqsədilə prokurorluq və polis idarələri haqqındaki hesabatlar televiziya və digər kütləvi informasiya vasitələrindən götürülmüş məlumatlarla kombinasiya edilib. Bu qüsurları aradan qaldırmaq üçün 2005-ci il Azərbaycanlı Vəkillər Qrupu müvafiq prosesi möhkəmləndirmək məqsədilə əlavə qanunların qəbulunu, məhkəmə orqanlarında daxili islahatların keçirilməsini, vəzifəli şəxslər və ya KİV nümayəndələri tərəfindən cari proseslər haqqında məlumat və hesabatların hazırlanmasını daha dəqiqliklə tənzimlənməsini təklif ediblər.

2005-ci il Azərbaycanlı Vəkillər Qrupunun hesabatından:

“Azərbaycanda məhkəmələrin keçirilməsi zamanı təqsirsizlik prezumpsiyası nəzərə alınır. Azərbaycan məcəllələri cinayətdə ittihad olunan şəxslərin şübhə altında olduqları dövrdə evlə təmin olunma, seçkilərdə iştirak etmə, iş, təhsil və digər hüquqlarından məhrum edilməmələrinə təminat verir. Bundan əlavə, şəxsin cinayətdə ittihad olunması faktı onu aşkar şəkildə cinayətkar adlandırmağa əsas vermir. Bunlar təqsirsizlik prezumpsiyasının gündəlik, əməli nəticələridir və birlikdə cinayətdə ittihad olunan şəxslərin normal həyat sürmələrini və ədalətli, qərəzsiz məhkəmə prosesini gözləmələrini təmin edir. Ancaq buna baxmayaraq, təqsirsizlik prezumpsiyasının bu aspektləri Azərbaycan təcrübəsində daha çox müxtəsər edilir.”

(ii) Məhkəmədən kənarda təqsirsizlik prezumpsiyasını təhdid edən bəyanatların verilməsi

2005-ci il Azərbaycanlı Vəkillər Qrupu Azərbaycan təcrübəsindəki təqsirsizlik prezumpsiyasının vəziyyətini aşağıdakı şəkildə yekunlaşdırılmışdır:

“Məhkəmənin son qərarı olmadan rəsmi şəxslərin şübhə altında olan şəxsin təqsiri haqqında rəsmi bəyanatla çıxış etmələri və kütləvi informasiya vasitələrinə müsahibə vermələri qəbul edilməzdir. Belə bəyanatlar və müsahibələr təqsirləndirilən şəxslərin adına

⁶⁸ Bax: http://www.osce.org/documents/ob/2006/08/20261_en.pdf

və ləyaqətinə xələl gətirməklə yanaşı, hakim və məhkəmələrin işlərini müstəqil şəkildə aparmalarını da çətinləşdirir. Bunlara baxmayaraq, Azərbaycanda hələ ki belə hallar geniş yayılıb. Baş Prokuror, Daxili İşlər Naziri, Prezident Aparatının nümayəndələri və icra orqanları başçıları diqqət mərkəzində olan cinayət işlərində şübhəli bilinən şəxslərdən cinayətkar kimi bəhs edir, onların təqsirinə dəlalət edən məsələləri ictimaiyyət qarşısında müzakirə edirlər. Həkimiyyətlə dövlət və özəl kütləvi informasiya vasitələri arasında əməkdaşlığın olması məsələni daha da mürəkkəbləşdirir. Televiziya və mətbuat orqanları təsdiqini tapmamış bəyanatlardan özlərinin cinayət xülasələrində faktlar kimi bəhs edir, dövlət rəsmilərinin ittihəm nitqlərini və müsahibələrini yayınlayır. Ən çox təəssüf doğuran hal isə istintaq zamanı hüquq-mühafizə orqanlarının əldə etdikləri video yazılarının və foto şəkillərin yerli televiziyyada yayılmış olması üçün mütəmadi olaraq kütləvi informasiya vasitələrinə təqdim etməsidir. Bu cür materiallara hətta polis müstəntiqləri tərəfindən dindirilən saxlanılan şəxslərin videoyazılıları da daxil edilir.”

Təqsirsizlik prezumpsiyasının pozulması hallarına dair xüsusi numunələr 2005-ci il Azərbaycan Vəkillər Qrupunun hesabatında əks olunub. Bura Daxili İşlər Nazirliyinin Cinayət Axtarış Şöbəsinin keçmiş əməliyyat müvəkkili Hacı Məmmədovun cinayət işi, keçmiş Səhiyyə Naziri Əli İnsanov, keçmiş Maliyyə Naziri Fikrət Yusifov, keçmiş İqtisadi İnkişaf Naziri Fərhad Əliyev və Parlamentin keçmiş Spikeri Rəsul Quliyevə qarşı 2005-ci ilin oktyabr ayında başlanılmış cinayət işləri daxil edilib. 2006-2007-ci illərin məhkəmə müşahidəciliyi layihəsinin təqsirləndirilən şəxslərin nəzərdə tutulan təqsirləri ilə əlaqədar məhkəmədən kənar edilmiş bəyanatların müşahidəsi ilə birbaşa bağlı olmamasına baxmayaraq, bu cür nöqsanların bəzi məqamları ATƏT müşahidəçiləri tərəfindən qeyd edilib.

Cənab Ruslan Bəşirliyə (Yeni Fikir gənclər təşkilatının üzvü) qarşı cinayət işi bu cür preyudisial məlumatata bariz nümunədir. 2005-ci il avqustun 4-də, cənab Bəşirlinin təqsirləndirilməsindən bir gün sonra bir neçə dövlət rəsmisi, o cümlədən Azərbaycanın Baş Prokuroru Zakir Qaralov KİV vasitəsilə rəsmi bəyanat verərək onu cinayətkar kimi təqdim edərək təqsirli olduğunu bildirib. Həmin gün Baş Prokurorluq cənab Bəşirli ilə Ermənistən xüsusi xidmət orqanının nümayəndələri olduğu güman edilən şəxslər arasındaki görüşün, həmçinin Baş Prokurorluq tərəfindən Yeni Fikir təşkilatının üzvlərinin dindirilməsinin məxfi videoyazılılarını KİV vasitəsilə ictimaiyyətə yayınlayıb. Bundan əlavə, Dövlət Televiziyası və Lider kanalı Yeni Fikir təşkilatının fəaliyyəti barədə 2-3 ay müddətində mütəmadi olaraq preyudisial məlumatlar yayımlamış, həmçinin belə preyudisial videoyazılılar Bakının mərkəzindəki iri reklam lövhələrində də nümayiş etdirilib.

Hacı Məmmədovun işi ilə bağlı Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi və Baş Prokurorluq 2006-ci il yanvarın 27-də birgə bəyanat verib. Bu isə bəyanatın onun təqsirsizlik prezumpsiyası haqqında yanlış fikir yaratmaq üçün hazırlanlığını göstərir. Bu bəyanatın mətni hələ 2007-ci ilin iyul ayında da Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin və Baş Prokurorluğun internet səhifələrində qalmaqdı idi. Buna əlavə olaraq Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi və Baş Prokurorluq televiziya kanallarına Hacı Məmmədovun istintaqından videoyazilar təqdim edib. Bununla yanaşı, dövlət televiziyası bu videoyazılara və Hacı Məmmədovun törətdiyi güman edilən əməllərə öz şərhərini əlavə etdiyi xüsusi verilişlər yayınlayıb.

ATƏT müşahidəçilərinin məlumatına görə təqsirsizlik prezumpsiyasının digər ciddi şəkildə pozulması həli Sabunçu Rayon Məhkəməsində⁶⁹ baxılan işdə baş verib. Bu halda müdafiə tərəfinin vəkili öz çıxışında məhkəməyə şikayətlənərək müdafiə etdiyi şəxsin

69 Həsənov Məcid Zülfü oğlu, Abbasov Şamil Famil oğlu, Zəkiyev Zəki Faiq oğlu, Cəbrayılov Yaşar Rizvan oğlu, Mürsəlov Mürsəl İsmayılov oğlu, Mehdiyev Həmza Azər oğlu, Sarmanov Zeynal Fikrət oğlunun işi. Maddə: 315.1, Sabunçu Rayon Məhkəməsi, Hakim: Həbib Əli oğlu Əliyev.

təqsirsizlik prezumpsiyاسının pozulduğundan şikayətlənib. O, deyib ki, iş üzrə istintaq başladıqdan sonra Baş Prokurorluqdan və Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin mətbuat xidmətindən verilən məlumatlar əsasında “Azərbaycan” qəzetində məqalə dərc olunub. Məqalədə təqsirləndirilən şəxslər cinayətkar adlandırılub və onların üzərindən silah tapılması haqqında məlumat verilib. Bu məqalə 2006-cı il fevralın 8-də (cavabdehin saxlanılmasından bir gün sonra) “Azərbaycan” qəzetində cavabdehləri silahlı və aqressiv şəkildə nümayiş etdirən fotosəkillə birlikdə dərc olunub.

Yuxarıda göstərilən hadisələr göstərir ki, Azərbaycanda təqsirsizlik prezumpsiyası ilə bağlı təminatların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində daha çox işlər görülməlidir.

(iii) *Məhkəmə prosesləri zamanı təqsirsizlik prezumpsiyası*

Təqsirsizlik prezumpsiyası tələb edir ki, vəzifələrini yerinə yetirərkən məhkəmə işçiləri öncədən təqsirləndirilən şəxsin təqsirləndirildiyi əməli törətdiyi haqqında heç bir fikir söyləməsinlər, onsuz da dəllillər istintaqa məlumdur və hər hansı şübhə cavabdehin xeyrinə nəticələnə bilər.⁷⁰

Hesabata görə 2005-ci il Azərbaycanlı Vəkillər Qrupu müşahidə edib ki, Azərbaycanda “polislə ittihamçı həmişə haqlıdır” fikri hələ də geniş yayılıb. Bu rəy layihə çərçivəsində müşahidələr aparan ATƏT müşahidəçiləri tərəfindən də təsdiq edilib. ATƏT müşahidəçiləri qeyd ediblər ki, bir çox məhkəmə işlərində hakimlər bütün ifadələri nəzərə almazdan öncə cavabdehin ittiham edildiyi cinayəti törətdiyi fikrində olduqlarını nümayiş etdiriblər.

Bir prosesdə hakimin təqsirləndirilən şəxsə aşağıdakı sözləri dediyi bildirilir: “*İlkin istintaq sənədlərində günahınızı ifşa edən kifayət qədər dəlil var. Günahınızı nə üçün etiraf etmədiyinizi anlamırəm*”. Prosesin sonunda isə məhkəmə son qərarı vermək üçün cəmi üç dəqiqə ərzində məsləhətləşmə aparmış və öncədən hazırlanmış aşkar şəkildə nəzərə çarpan hökmü oxumuşdur.⁷¹

Müşahidə aparılmış digər bir prosesdə isə⁷² cavabdeh günahkar olmadığını bildirib və ilkin istintaq zamanı hüquqlarının pozulduğundan şikayətlənib. Cavabdehin sözlərinə görə ona cinayəti törətməsi haqqında sənədi imzalamayacağı halda, üzərinə daha ağır cinayət qoyulacağını bildiriblər. Müşahidəçilər hakimin cavabdehə aşağıdakıları bildirdiyini qeyd ediblər: “*Əgər indi də ilkin istintaq zamanındaki kimi günahınızı boynunuza alsanız məsuliyyətiniz azaldılacaq. Siz ağlı başında 44 yaşında bir kişisiniz. Bir sənədi oxumadan necə imzalaya bilərsiz axı?! Buna inana bilmərəm*”. Həmin prosesdə cavabdeh ifadə verən zaman hakim iki dəfə mobil telefonu ilə zəng vurub söhbət edib (birinci zəng iki dəqiqə, ikinci zəng bir dəqiqə davam edib). Hakimin proses zamanı mobil telefonla danışlığı an ittihamçı təqsirləndirilən şəxsə belə deyib: “*Günahınızı etiraf edin, sizi buraxaq.*”⁷³

ATƏT müşahidəçiləri məhkəmə proseslərində təqsirləndirilən şəxslərin ifadə verməmək hüquqları haqqında məlumatsız olmaları faktı ilə tez-tez üzləşiblər.⁷⁴ Bir çox məhkəmə

70 Barbera, Messegue və Jabardo İspaniyaya qarşı, 6 dekabr, 1988, A seriyası, N 146, paraqraf 77.

71 Nəsimi Rayon Məhkəməsi, T.R. Dadaşovun işi, Nərimanov Məhkəməsi.

72 Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə Məhkəmə, hakim Cənab A. Aydınbejov, M. Əsgərov, R. Sadixov (sədr), E. Məmmədovun işi, maddə 126.2.4 və 221.3 CM.

73 Səbail Rayon Məhkəməsi, hakim Cənab A. Namazov, Cənab Qasımovun işi, Maddə 234.1 CM.

74 Yasamal Rayon Məhkəməsi, təqsirləndirilən şəxslər: Nərgiz Yunis Rəhimova, Elmira Rafiq Rəhimova, Maddə: 132, 221.1 Hakim x. S.İsmayılova; Binəqədi Rayon Məhkəməsi, K.İ.Xankişiyanın işi, Maddə 132, hakim x. Bağırova Mədina; Binəqədi Rayon Məhkəməsi, Rəqsanə İsmayılovanın işi, Maddə 263, hakim Cənab Sariyev Əhməd; Sabunçu Rayon Məhkəməsi, Nəsimi Səfərovun işi, Maddə 222-2.1, hakim Cənab İlham Əsədov; Sabunçu Rayon Məhkəməsi, Nəriman İñqilab

proseslərində hakimlərin təqsirləndirilən şəxsən sadəcə “öz hüquqlarınızı bilirsinizmi?”⁷⁵ deyə soruşduqları bildirilir. Müşahidə aparılan bir prosesdə isə prosesin sonunadək hakim təqsirləndirilən şəxsə hüquqlarını izah etməyib⁷⁶. Cinayət Prosesual Məcəllənin 324.3.4-cü maddəsi hakimlərdən prosesə başlayarkən təqsirləndirilən şəxsə ilkin istintaq zamanı verdiyi ifadələri təkzib və ya etiraf etməyə məcbur olmadığını izah etməyi xüsusilə tələb edir. Ancaq buna baxmayaraq, ATƏT-in müşahidəçiləri bildirirlər ki, hakimlər əksər hallarda təqsirləndirilən şəxslərə bu hüquq haqqında məlumat vermirdilər.

(iv) *Təqsirsizlik prezumpsiyasının xarici göstəriciləri*

Məhkəmə proseslərinin zahiri əlamətləri təqsirsizlik prezumpsiyası baxımından son dərəcə önemlidir. İlkin istintaq zamanı saxlanılmış təqsirləndirilən şəxs müşahidə aparılan demək olar ki, bütün proseslərdə prosesin sonunadək məhkəmə zalında dəmir barmaqlıqlar arxasında saxlanılıb. Proses zamanı təqsirləndirilən şəxsi məhkəmə zalında bu cür saxlama təqsirsizlik prezumpsiyasına tamamilə ziddir və bu metoda ancaq müstəsna hallarda, bu cür təcrid vasitəsinin təhlükəsizlik üçün olduqca vacib olduğu zamanlarda müraciət etmək lazımdır. Müşahidə edilən bir çox proseslərdə təqsirləndirilən şəxslər həddindən artıq kiçik və narahat qəfəslərdə oturmağa məcbur ediliblər. Müşahidə aparılmış bir prosesdə 7 nəfər təqsirləndirilən şəxs üçün qəfəsdə kifayət qədər oturacaq olmadığı üçün onlar növbə ilə oturmaq məcburiyyətdə qalıblar.⁷⁷ Digər bir prosesdə isə 16 nəfər təqsirləndirilən şəxs hündürlüyü 1 m, eni isə 6.5 m olan qəfəsdə saxlanılıblar.⁷⁸ Oxşar saxlama şərtləri Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə keçirilən proseslərdə də müşahidə edilib. Cənab Hacı Məmmədov və digər 25 nəfər təqsirləndirilən şəxs məhkəmə zalında uzunluğu təxminən 10 m, eni isə 2 m olan qəfəsdə saxlanılıblar. Təqsirləndirilən şəxslərin bu cür şəraitdə adətən 5-6 saat müddətində saxlanılması sadəcə təqsirsizlik prezumpsiyasının deyil, həm də davranış qaydaları və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü maddəsinin pozulmasıdır.

(v) *Məhkəmə proseslərinin gedisinə qanunsuz müdaxilələr*

Məhkəmə prosesi zamanı təqsirsizlik prezumpsiyasının əlamətlərinin digər vacib aspekti isə məhkəmənin prosesin məhkəmədə iştirak edən şəxslərin preyudisial və ya təhrikədici bəyanatları və şəxsi rəyləri ilə pozulmamasını təmin etməsidir. Bu vəzifə də ədalətli məhkəmə hüququnun tərkib hissəsidir.

Cənab Samir Sədaqətoğlu və cənab Rafiq Tağıının Bakının Nəsimi Rayon Məhkəməsində keçirilən sonuncu prosesində ATƏT müşahidəçiləri məhkəmə zalında əyləşən şəxslər tərəfindən mütəmadi olaraq məhkəmənin gedisinə mane olan preyudisial və provokasiya xarakterli bəyanatlar edildiyinin şahidi olublar. Təqsirləndirilən şəxslər və onların vəkilləri məhkəməyə müraciət etdikdə zalda əyləşən bəzi adamlar qışqıraraq onlara bu cür qarşılaşlar

Əhmədovun işi, Maddə 234.1 hakim Cənab İlham Əsərov; Nizami Rayon Məhkəməsi, R.B.Həsənovun işi, Maddə 263.2, 264, hakim x. Əhmədova Svetlana, Nizami Rayon Məhkəməsi, Cənab A.Manafovun işi, Maddə 234.1, hakim Cənab H.T.Hüseynov, Səbail Rayon Məhkəməsi, A.A.Muradovun işi, Maddə 176.1, 264, hakim Cənab A.K.Namazov; Binoqdi Rayon Məhkəməsi, Nəcəfov Miri oğlu Məmmədənnin işi, Maddə 132, hakim x. Zoya Əliyeva, Nəsimi Rayon Məhkəməsi, Fikrət Fərəməzogluun işi, CM, maddə 147, 148, hakim Cənab M. Zülfüqarov; Nəsimi Rayon Məhkəməsi, Səlimov İsmayılin işi, maddə 177.2.2, 29, 177.2.3 hakim Cənab Hilal Xəlilov; Apelyasiya Məhkəməsi, Məhkəmə tərkibi: sədrlik edən hakim – Cənab R.Səfərov, Cənab G.Həsənov, Cənab A. Həsənov, maddə 178.1, 322.1, müttəhim Hacıyev Vaqif Nuru oğlu;

75 Apelyasiya Məhkəməsi, Məhkəmə tərkibi: sədrlik edən hakim – Cənab R.Səfərov, Cənab G.Həsənov, Cənab A. Həsənov, Maddə 32.5, 274, 338.1, 338.2, 274, müttəhim Xudaverdiyev Ramin İlyas oğlu.

76 Nəsimi Rayon Məhkəməsi, Fikrət Fərəməzogluun işi, hakim Cənab M. Zülfüqarov, AR CM Maddə 147, 148.

77 Sabunçu rayon Məhkəməsi, 1. Həsənov Məcid Zülfü, 2. Abbasov Şamil Famil, 3. Zəkiyev Zəki Faiq, 4. Cəbrayılov Rizvan Yaşar, 5. Mürsəlov Mürsəl İsmayıllı, 6. Mehdiyev Həmzə Azər, 7. Sarmanov Zeynal Fikrətin işləri, maddə 315.1, hakim Həbib Əli Əliyev.

78 Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə işi, hakimlər A. Aydınbaşov, M. Əsgərov, R. Sadıxov (södr), E. Məmmədovun işi, Maddə 126.2.4 və 221.3 CM.

etmişlər: “*Öləcəksən, Allah cəzani verəcək.*” Bir sıra hallarda isə bəzi məhkəmə iştirakçılarına təqsirləndirilən şəxslərin əyləşdiyi qəfəsə yaxınlaşaraq onları təhqir etmələrinə imkan verilib. Bir dəfə isə zorakılıq nümayishi o dərəcədə ifrat səviyyədə olub ki, ATƏT müşahidəçiləri də öz təhlükəsizliklərinə görə narahatlıq keçirib və məhkəmə zalını tərk etməyə məcbur ediliblər.

Proses zamanı baş vermiş digər halda isə təqsirləndirilən cənab Samir Sədaqətoğlu zaldakı adamlar tərəfindən ona qarşı edilən hədə-qorxuların müqabilində şəxsi təhlükəsizliyinə görə narahat olduğu üçün zaldan çıxarılmasını xahiş edib. O, hakimdən ya onu, ya da onu öldürməklə hədələyən şəxsləri məhkəmə zalından çıxarmasını istəyib. Cənab Samir Sədaqətoğlu istəyini bildirdikdə, bu hakimin hiddətinə səbəb olub və zalda məhkəmə nəzarətçilərinin olduğunu diqqətinə çatdırmaqla, onu səbrli olmağa çağırıb. Yaranmış abuhavani sakitləşdirmək üçün hakim beş dəqiqəlik fasılə elan etməklə kifayətlənilib və nə təqsirləndirilən şəxsi, nə də hər hansı məhkəmə iştirakçısını zaldan çıxarıb. Ümumiyyətlə, ATƏT müşahidəçilərinin sözlərinə görə, hakim proses boyu ya həmin şəxslərin davranışına nəzarət edə bilməyib, ya da bunu etmək istəməyib. Hakimin iştirakçıları sakitləşdirmək üçün atdığı addımlar “*Sizə sonuncu dəfə xəbərdarlıq edirəm. Əgər bir daha belə hərəkət etsəniz zaldan uzaqlaşdırılacaqsınız.*” – kimi xəbərdarlıqlarla məhdudlaşdırıb. ATƏT müşahidəçiləri zaldakılardan yalnız bir nəfərin zaldan uzaqlaşdırıldığının və onların davranışlarına heç bir səmərəli nəzarətin edilmədiyinin şahidi olublar. Proses zamanı zaldakı vəziyyət mətbuatda “*xaotik*” kimi qələmə verilib və ATƏT müşahidəçilərinin müşahidələri bunu bir daha təsdiqləyir.

Proses zamanı hakimin məhkəmə iştirakçılarının hədə-qorxularına nəzarət edə bilməməsi təqsirləndirilən şəxslərin özlərini müdafiəsini mümkünzsız edib. Müstəqil Ekspertə görə, ATƏT müşahidəçilərinin təfərrüatlı məlumatlarından aydın şəkildə görünür ki, cənab Samir Sədaqətoğlu və cənab Rafiq Tağıının məhkəmələri ədalətli aparılmayıb.

Müşahidə edilmiş məhkəmə prosesləri arasında bir prosesi təqdirəlayıq hesab etmək olar. ATƏT müşahidəçiləri yekdilliklə bildiriblər ki, Abşeron Rayon Məhkəməsi təqsirsizlik prezumpsiyasının tələblərinin zahiri əlamətlərini nümayiş etdirən məhkəməyə bariz nümunədir. Proses zamanı təqsirləndirilən şəxslərin qolları qandallanmış, məhkəmə zalında qəfəs yoxdur. ATƏT müşahidəçiləri onu da qeyd ediblər ki, bu məhkəmədə təqsirsizlik prezumpsiyasının müsbət əlamətləri nəzərə çarpırdı; burada hakimlər təqsirləndirilən şəxslərə aydın şəkildə hüquqlarının nədən ibarət olduğunu, özlərinin əleyhinə ifadə verməmək hüququna malik olduqlarını, ən əsası isə, ilkin istintaq zamanı verdikləri ifadələri təsdiq etmək məcburiyyətində olmadıqlarını izah ediblər.

Əvvəl də qeyd edildiyi kimi, Ədliyyə Nazirliyinin məhkəmə sahəsində keçirdiyi son islahatlar qanunun aliliyinə əsaslanan möhkəm hüquqi mühit yaratmaq üçün hələ çox uzun məsafə qət etməlidir. İttihadçıların attestasiyası üçün istifadə olunan prosesin təkmilləşdirilməsi də təqdirəlayıq haldır. Bütün bu cəhdələr, ciddi məhkəmə təlimləri məhkəməni və ittihadçıları təqsirsizlik presumpsiyasını tam şəkildə qəbul etməyə həvəsləndirməlidir.

c. Tərəflərin bərabərliyi

“Uyğun balans” mənasını verən tərəflərin bərabərliyi ədalətli məhkəmənin əsas elementlərindən biridir.⁷⁹ Bu, o deməkdir ki, hər tərəfə özünü (ifadəsini) əks tərəfə qarşı

79 Delkourt Belçikaya qarşı, 17 yanvar, 1970, Series A, No. 11; 1 E.H.R.R. 355, paraqraf 28.

pis vəziyyətdə qoymayan şərtlər altında təqdim etməsi üçün eyni imkanlar verilməlidir.⁸⁰ Yəni prinsip etibarilə, cinayətdə iştirak edən tərəflər təqdim edilən bütün dəlillər və qeydə alınmış fikirlər haqqında eyni şəkildə məlumatlı olma və şərlər vermə imkanına malik olmalıdır.⁸¹ Bu baxımdan ədalət mühakiməsinin düzgün idarə olunması xüsusisi əhəmiyyətə malikdir.⁸² Tərəflərin bərabərliyi də məhkəmənin bütün mərhələlərində müdafiəçi ilə təmsil olunma hüququ ilə bağlı anlayışdır.

(i) *Dəlilləri almaq və cavablandırmaq imkanı və prosesin bütün mərhələlərində vəkillə təmsil olunma hüququ*

Cinayət işində vəkilə istintaq zamanı əldə edilən dəlillər və rəylər barədə məlumata və şərlərə malik olma imkanı verilməlidir. Bu hüquq tərəflərin bərabərliyi prinsipinin və müdafiəyə hazırlaşmaq üçün müvafiq vaxt və şəraitə malik olma hüququnun tərkib hissəsidir.⁸³ Bu hüququn iki mühüm aspekti var:

- (i) məhkəmədən öncə və apellyasiya zamanı da daxil olmaqla məhkəmə prosesinin bütün mərhələlərində hüquqi təmsilçilikdən asanlıqla istifadə etmək;
- (ii) təqsirləndirilən şəxsə qarşı istifadə ediləcək məlumatların və dəlillərin xüsusiyyətini ifadə edən məhkəmə materiallarından asanlıqla istifadə etmək.

Cinayət Prosessual Məcəllənin 91-ci maddəsi təqsirləndirilən şəxsin aşağıdakı mühüm hüquqlarını əks etdirir. 91.4-ci maddəyə əsasən:

“Müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarını təmin etməli və ona qanunla qadağan edilməyən bütün vasitə və üsullardan istifadə etməklə müdafiə hüququnu həyata keçirməsinə mane olmamalı və onun xahişi ilə müdafiəyə hazırlıq üçün kifayət qədər vaxt verilməlidir.”

91.5-ci maddə aşağıdakı hüquqlar da daxil olmaqla təqsirləndirilən şəxsin təhlükəsizliyini təmin edir:

“91.5.1. nədə təqsirləndirildiyini bilmək (ittihamın məzmunu, verilmiş ittihamın faktiki tərəfi və hüquqi tövşifi), ittiham elan edildikdə, habelə həbsə alındıqdan və ya barəsində qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında qərar elan olunduqdan dərhal sonra müvafiq qərarın surətini almaq;

“91.5.2. onu tutmuş və ya həbs haqqında qərarı icra etmiş şəxsdən, təhqiqatçıdan, müstəntiqdən və ya prokurordan hüquqları haqqında yazılı bildiriş almaq;

“91.5.3. dərhal tutulma və həbsə alma protokolu tərtib olunduqdan sonra onunla tanış olmaq və ona protokolda əks olunmalı qeydlərini vermək;

“91.5.4. həbsə alındığı və ya ittiham elan olunduğu andan müdafiəçiyə malik olmaq;

“91.5.5. müdafiəçinin yardımından pulsuz istifadə etmək;

“91.5.6. tutulduqdan dərhal sonra ailəsinə, qohumlarına, yaşadığın yerə və ya işlədiyi (oxuduğu) yerə telefonla və ya digər vasitələrlə tutulması barədə məlumat vermək;

“91.5.7. müstəqil olaraq müdafiəçi seçmək, onun səlahiyyətlərinə xıtab vermək, müdafiəçidən imtina etdiyi halda özü-özünü müdafiə etmək;

80 Dombo Beheer BV Niderlanda qarşı, 27 oktyabr, 1993, Series A, No. 274; 18 E.H.R.R. 213, paraqraf 33.

81 Ruiz-Mateos İspaniyaya qarşı, 23 iyun, 1993, Series A, No. 262; 16 E.H.R.R. 505, paraqraf 63.

82 Bulut Austria qarşı, February 22, 1996, R.J.D. 1996-1, No.3; 23 E.H.R.R. 84, paragraph 47

83 Konvensiymanın 6.3.b maddəsi

91.5.8. söhbətlərin sayı və müddəti məhdudlaşdırılmadan müdafiəçisi ilə təklikdə görüşmək və konfidensial ünsiyyət saxlamaq ... ”

CPM-in 91-ci maddəsinin müddəaları ədalətli mühakimə ilə bağlı beynəlxalq standartları və ATƏT öhdəliklərini əks etdirdiyi halda müşahidə olunan bir çox məhkəmə proseslərində təqsirləndirilən şəxslər CPM-in 91-ci maddəsində nəzərdə tutulan hüquqlarla təmin edilmir.

Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə keçirilən Hacı Məmmədov və digər 25 nəfər şəxsin məhkəmə prosesində demək olar ki, vəkillərinin hamısı məhkəməyə şikayətlənərək hüquqlarını müdafiə etdikləri şəxslərlə sərbəst şəkildə görüşə bilmədiklərini, görüşlərin sayına məhdudiyyət qoyulduğunu və görüşmələrinə icazə verildiyi şərtlərin qeyri-müvafiq və qeyri-məxfi olduğunu bildiriblər. Məhkəmə iclası zamanı təqsirləndirilən şəxslər hakimlərin onların vəkilləri ilə məxfi şəkildə görüşmələrinə maneçilik törətdiklərindən şikayətləniblər. Məhkəmə iclası zamanı vəkil müdafiə etdiyi şəxslə danışması üçün icazə istədikdə hakim ona belə cavab verib: “Sadəcə, fasılə zamanı bir-birinizlə söhbət edə bilərsiz.” Daha sonra isə vəkillərdən biri Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin (təqsirləndirilən şəxs burada saxlanılır) əməkdaşlarının vəkillərə qarşı hörmətsiz davranışından şikayət edərək məhkəmədən belə halların qarşısını almaq üçün tədbirlər görülməsini xahiş edib. Ancaq hakimlər xahişi rədd edib və şikayətə baxmayıblar.

Apellyasiya Məhkəməsində baxılmış və müşahidə aparılmış digər bir prosesdə⁸⁴ təqsirləndirilən şəxs ilkin istintaq mərhələsində baş vermiş qanun pozuntuları barədə məhkəməyə şikayət edib. O, bildirib ki, 2005-ci ilin iyul ayında 7 günlük inzibati həbsə məruz qalıb və sonra 2005-ci ilin avqustunda Bakı şəhərinə gətirilərək vəkillə görüşməyə imkan verilmədən daha 5 gün saxlanılıb. Onun sözlərinə görə həyat yoldaşının avqustun 1-dən vəkilə onu təmsil etməsi üçün səlahiyyət verəsine və vəkilin hakimiyyət orqanlarına təqsirləndirilən şəxsi təmsil etmək üçün təyin edildiyini təsdiq edən məktub təqdim etməsinə baxmayaraq, 4-5 gün vəkilə onunla görüşməyə və hətta istintaq materialları ilə tanış olmağa icazə verməyiblər. Prokurorluğa yazılı şikayətdən sonra vəkilin Daxili İşlər Nazirliyinin Mütəşəkkil Cinayətkarlıqa Qarşı Mübarizə İdarəesində saxlanılan təqsirləndirilən şəxslə yalnız görüşünə icazə verilib. Təqsirləndirilən şəxs məhkəməyə şikayət edərək bildirib ki, inzibati həbsdə olduğu müddətdə və istintaq dövründə vəkillə təmin olunma hüququndan istifadə edə bilməyib. Vəkil isə onun ofisində gələrək təqsirləndirilən şəxsi təmsil etməməsi barədə ona hədə-qorxu gəlindiyini məhkəməyə söyləyib. Bütün bu şikayətləri dinlədikdən sonra hakim onlara məhəl qoymayaraq sadəcə aşağıdakıları söyləyib: “İlkin istintaq zamanı qarşılaşdığınız problemlərin məhkəməyə heç bir aidiyəti yoxdur. Bu məsələlər öncədən ilkin istintaq orqanı qarşısında qaldırılmalı idi.”

Halbuki bu qərar cinayət işinin araştırılması zamanı ilkin istintaq prosesində Cinayət Prosessual Məcəllənin pozulduğu müəyyən edildiyi halda məhkəməyə xüsusi qərar çıxarmaq imkanı verən Cinayət Prosessual Məcəllənin 355-ci maddəsinə ziddir. Cinayət Prosessual Məcəllənin tələblərinin müstəntiq, ilkin araşdırmanı aparan müstəntiq və ya istintaq orqanının işçisi tərəfindən pozulduğu müəyyən edildiyi halda, məhkəmə özünün xüsusi qərarını müvafiq mərkəzi dövlət orqanının⁸⁵ başçısına göndərməlidir. Göstərilən halda isə məhkəmə üzərinə düşən öhdəliyi icra etməkdən imtina edərək Cinayət Prosessual Məcəllənin və insan hüquqlarının ciddi şəkildə pozulduğu halı qiymətdən kənar qoyub.

⁸⁴ Apellyasiya Məhkəməsi, Hakimlər – Sədr: Q. Həsənov, R. Səfərov, Mübariz Zeynalov, təqsirləndirilən, Vaqif Nuru oğlu Hacıyev, Maddələr: 178.1, 322.1 CM.
⁸⁵ CPM, maddə 355.3.2.

ATƏT müşahidəçilərinin iştirak etdiyi digər bir prosesdə⁸⁶ isə hakim ilkin istintaq zamanı təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının təmin ilə bağlı heç bir addım atmayıb. Təqsirləndirilən şəxs yaşı və xəstəliyi ilə əlaqədar bütün proseslərdə iştirak edə bilməyib. Ən pisi isə, həm ilkin istintaq, həm də məhkəmə zamanı müdafiəcisiz qalıb. Bu isə CPM-in 92.3.2-ci maddəsinin kobud şəkildə pozulması deməkdir. Bu maddəyə görə məhkəmə “lal, kar, kor, nitq, eşitmə və görmə qabiliyyətində digər ciddi problemlər olan, yaxud ciddi xroniki xəstəlik, əqli çatışmazlıq və digər qüsurlar səbəbindən müstəqil şəkildə özünü müdafiə etmə hüququnu icra edə bilməyən” şübhəli və ya təqsirkar bilinən hər bir şəxsi müdafiəyi ilə təmin etməlidir.

ATƏT müşahidəçilərinin sözlərinə görə, müşahidəsi aparılan əksər məhkəmə işlərində təqsirləndirilən şəxslər ancaq ilkin istintaq mərhələsinin başa çatmasından sonra vəkillə təmin olunublar. Hüquqi təmsilciliyin məhkəmə prosesinin bütün mərhələlərində mümkün olması üçün addımlar atılmalıdır.

Digər müşahidə aparılmış prosesdə təqsirləndirilən gənc oğlan olub (daha doğrusu, yetkinlik yaşına çatmayan) və CPM-in 92.3.5-ci maddəsinə zidd olaraq nə ilkin istintaq, nə də məhkəməyə hazırlıq mərhələsində hüquqi təmsilçi ilə təmin olunub.⁸⁷

Digər bir prosesdə təqsirləndirilən şəxs məhkəməyə ilkin istintaq zamanı hüquqi şəkildə təmsil olunmadığını bildirib. O həmcinin bildirib ki, müfəttiş ona hüquqi təmsilcidiən istifadə etməməyi məsləhət görüb. Təqsirləndirilən şəxs bunları söyləyəndə hakim onun sözünü kəsərək deyib: “Sizin vəkiliniz olub” və dinləməyə davam edib. ATƏT müşahidəçiləri təqsirləndirilən şəxsin yaxınları ilə əlaqə saxlamış və onun ilkin istintaq zamanı həqiqətən də hüquqi təmsilcisinin olmadığını öyrənmişlər.⁸⁸

Cinayət Prosessual Məcəllənin 292.1-ci maddəsində aydın şəkildə deyilir ki, ittiham aktını təsdiq etdikdən sonra ibtidai araşdırma prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror təxirə salmadan ittiham aktının surətini cinayət prosesi iştirakçılarına çatacq sayda əlavə etməklə cinayət işini aidiyəti üzrə məhkəməyə göndərməlidir.

CPM-in 292.3-cü maddəsinə görə, ibtidai araşdırma prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror eyni zamanda təqsirləndirilən şəxsə və onun müdafiəcisinə imza etdirməklə ittiham aktının və ona əlavələrin təsdiq edilmiş surətlərinin verilməsini təmin etməlidir.

Bundan başqa, CPM-in 298-ci maddəsinə görə, məhkəmənin icraatına müvafiq olaraq cinayət işinin, məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materiallarının və ya xüsusi ittiham qaydasında şikayətin daxil olması və məhkəmənin hazırlıq iclasının keçirilməsi barədə məhkəmə təqsirləndirilən şəxsə cinayət işi üzrə məhkəmənin hazırlıq iclasının keçirilməsinə ən azı 7 (yeddi) gün qalmış müddətdə məlumat verməlidir. Ancaq ATƏT müşahidəçiləri qeyd edirlər ki, müşahidə aparılmış proseslərin əksəriyyətində hakimlər

86 Sabunçu Rayon Məhkəməsi, Hakim İ. Əsədov, N.Nərimanovun işi, maddə: 234.1 CM.

87 Səbail rayon Məhkəməsi, Dadaşov Mahmud Orxanın işi, Rüstəmov Tofiq Elvin, Salahov Həsən Elnur, Nəcəfov Qadir Eldar oğlunun işi, maddə 307.1, 307.3, hakim Cənab Alim Knyaz Namazov. AR Konstitusiyası, Maddə 46.

88 Binaqədi rayon Məhkəməsi, Məmmədova Fərrux Mehriban, Əsgərov Habil Eldəniz, Dolqova Nadejda Vasilievna, Maddə 234.1 və 234.2, hakim x. Zoya Əliyeva; Nizami rayon Məhkəməsi, Tofiq Məhər Hacıyevin işi, Maddə 128, hakim x. Aygün Abdulla Abdullayeva; Səbail rayon Məhkəməsi, Xomyakov Viktorun işi, Maddə 234.1, hakim Cənab Kərimov Yusif; Kamilo - Səbail 15-2, Səbail rayon Məhkəməsi, Xəlilov Rail Cövdət oğlunun işi, Maddə 128, hakim Cənab Alim Knyaz Namazov

təqsirləndirilən şəxs dən ittiham aktı və digər prosessual materialları alıb-almadıqlarını⁸⁹ (əgər alıblarsa, nə vaxt aldıqlarını⁹⁰) soruşmayıblar.

Müşahidə aparılmış bir prosesdə⁹¹ təqsirləndirilən şəxslərdən bəziləri məhkəməyə, vəkillə təmin olunmadıqları və Azərbaycan dilini bilmədikləri üçün onlara qarşı elan edilən ittihamların mahiyyətini anlamadıqlarından şikayət ediblər.

Digər bir prosesdə isə⁹² hakimə şikayət edən təqsirləndirilən şəxs ittiham aktının nüsxəsi ilə təmin edilmədiyini bildirib. Hakimin iş materiallarının üzərində təqsirləndirilən şəxsin imzası olduğunu və bunun onun ittiham aktını aldığı təsdiqlədiyini bildirməsindən sonra təqsirləndirilən şəxs söyləyib: “Müstəntiq onu imzalamağımı, sonra mənə verəcəyini dedi. Ancaq sonradan onunla əlaqəm olmadı və o da sənədi mənə göndərmədi.”

Bütün bu şikayətlərin (təqsirləndirilən şəxslər barədə ittiham aktlarının və iş materiallarının göndərilməsi ilə bağlı) nə dərəcədə doğru olub-olmadığı haqqında hər hansı fikir söyləmək ATƏT müşahidəçiləri üçün mümkünsüz və qeyri-müvafiq olsa da, bu cür şikayetlərin səsləndirildiyi məhkəmə işlərinin sayının çoxluğu narahatçılıq üçün əsas yaradır. Ali Məhkəmə də daxil olmaqla apellyasiya məhkəmələri, Baş Prokurorluq və digər icra orqanları ittihamçıların və hakimlərin təqsirləndirilən şəxsləri bu materiallarla təmin etmək öhdəliklərinin icrasını təmin etmək üçün tədbirlər görməlidir. Ali Məhkəmə və digər apellyasiya məhkəmələrinin, Baş Prokurorluq da daxil olmaqla hökumətin icra orqanının ittihamçıların və birinci instansiya məhkəmələrinin təqsirləndirilən şəxsləri bu materiallarla təmin etmək öhdəliyini yerinə yetirmələri üçün tədbirlər görməsi tələb edilir.

Bu yaxınlarda Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə keçirilmiş Əli İnsanovun məhkəmə işi zamanı cənab İnsanovun vəkilləri şikayət edərək onlara məhkəmə materialları ilə tam şəkildə tanış olmaq imkanının verilmədiyini bildiriblər. Onlar müstəntiqlərin məhkəmə işinin sənədləri ilə tanış olmaları üçün vəkilləri zəruri vasitələrlə təmin etmədiklərindən şikayətlənilər. Vəkillər bildiriblər ki, onlara işlə bağlı bəzi sənədlərin surətlərini çıxarmağa icazə verilməyib, şəkillər və videolentlər göstərilənməyib və bu materiallara baxmaq üçün lazımi avadanlıqla təmin olunmayıblar. Proses zamanı bu məsələlərlə əlaqədar şikayətlərini bildirən vəkil ittihamçının bu çətinliklərin həqiqətən mövcudluğunu təsdiqləyən, lakin proses zamanı ona fotosəkillərin və iş materiallarının surətini çıxarmaq imkanı veriləcəyini bəyan edən məktubuna istinad edib. Məhkəmənin əvvəlində vəkil proses başlamamış materialları tam şəkildə nəzərdən keçirə bilmələri üçün iş sənədlərinin müstəntiqə qaytarılması məsəlesi ilə məhkəməyə müraciət edib. İttihamçı isə buna etirazını bildirib: “Mən məhkəmə sənədlərinin müstəntiqə qaytarılması ilə razı deyiləm, müvəkkillər məhkəmə işi sənədləri və digər lazımi materialların surətlərini bu gün götürə bilərlər.”

Məhkəmə ittihamçının etirazını qəbul edərək vəkilin ərizəsini rədd edib. Ədalətli məhkəmə standartlarına əsaslanaraq demək olar ki, hüquqi təmsilçilər məhkəmənin gedişində istinad ediləcək materialları görmək imkanı ilə təmin olunmadıqda məhkəmə prosesə başlaya bilməz.

89 Xətai rayon Məhkəməsi, Kərimov Hətəm Şirazi, Məmmədov Hüseyn Üzeyirin işi. Maddə 177.2.1, 177.2.3, 177.2.4, 29.177.2.1, 29, 177.2.2, 177.2.3 hakim İsgəndər Qasımov, Bayramova Firdən Hicran, Tac Rəşid Əlinin işi, 144.2.1, 144.2.5, Apelyasiya Məhkəməsi, hakim: sədr x. Ramilla Allahverdiyeva, Cənab Lətif Nəbiyev, Cənab Elmar Abdullayev.

90 Nasimi rayon məhkəməsi, hakim T.Mahmudov, Fuad Məmmədxan Məmişovun işi Maddə 221.1, Səbail rayon məhkəməsi hakim İ.Ağayev, A.Babayevin işi, Maddə 225.2, CM, Binəqədi rayon məhkəməsi, hakim x. Z. Ağayeva, S. Abdullayevin işi, Maddə 127, 128.1, CM. Binəqədi rayon məhkəməsi, hakim A.Sarıyev, R. Cəfərovun işi, Maddə 163.1. CM.

91 Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə Məhkəmə, hakimlər Cənab Aydınbaşov (sədr), Əsgərov, Sadıqov, Şankayev, A. Abdulkərimov, İ. İsləmov, K. Əbdülhəmidov, Cənab Əsədullayev, Q. Cankayev, Arsen işləri, Maddə 279, 228, 214, 318, 320, CM.

92 Sabunçu rayon məhkəməsi, Nəsimi Səfərovun işi, Maddə: 222-2.1, CM, Hakim Cənab İlham Əsədov..

(ii) İfadə vermək və ya sübutları təqdim etmək imkanı

Bu hüquq təqsirləndirilən şəxsə onun əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsi hüququna malik olmaq və onun əleyhinə ifadə vermiş şahidlər üçün eyni olan şərtlərlə onun lehinə olan şahidlər çağırılması və dindirilməsi hüququna malik olmaq imkanı ilə bağlıdır.⁹³ İttihamçıya sübutlarını yekun formada təqdim etməyə icazə verildiyi, müdafiə tərəfinin isə həmin sübutlara qarşı çıxış etmək imkanından məhrum edildiyi halda, bu hüquq pozula bilər. Eyni qaydada müdafiə tərəfinin onun lehinə ifadə vermək üçün çağrımaq istədiyi şahidlərin sayının məhkəmə tərəfindən məhdudlaşdırması da bu hüququ pozur.

(iii) İfadələri nəzərdən keçirmək imkanı

Cinayət əməlində ittiham olunan hər bir şəxs onun əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsi hüququna malik olmaq və onun əleyhinə ifadə vermiş şahidlər üçün eyni olan şərtlərlə onun lehinə olan şahidlər çağırılması və dindirilməsi hüququna malikdir.⁹⁴ Nəticə etibarilə ümumi prinsip ondan ibarətdir ki, təqsirləndirilən şəxslərə ifadələrini öz işləri üçün müvafiq hesab etdikləri şahidləri çağrımağa və dindirməyə icazə verilməli və onlar ittihamçı tərəfin çağrırdığı hər bir şahidi dindirmək iqtidarında olmalıdır. Bu müddəə təqsirləndirilən şəxsə şahidləri çağrımaq və ya yerli məhkəmələri müəyyən şahidi dinləməyə məcbur etmək üçün mütləq hüquq vermir; yerli qanunlar şahidlərin qəbulu üzrə şərtləri müəyyən edir.

Şahidlərin çağrıilib dinlənməsi prosesi ittihamçı və müdafiə üçün eyni olmalıdır; burada tərəflərin bərabərliyinə riayət olunması tələb olunur. İttihamçı tərəfin nəzərdə tutduğu bütün dəlillər eks arqument nəzərə alınmaqla təqsirləndirilən şəxsin iştirakı ilə açıq məhkəmədə təqdim olunmalıdır. Yalnız nadir və müstəsna hallarda ittihamçının təqsirləndirilən şəxsin dindirə bilmədiyi şahidin ifadəsini nəzərə almasına icazə verilir.

2003-2004-cü il Hesabatında təqsirləndirilən şəxslərin şahidləri çağrımaq və dindirmək hüquqlarının rədd edildiyi çox sayılı hallar qeyd edilib. Eynilə ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri layihənin bu mərhələsində vəkilin məhkəməyə ifadələri istintaqın gedişini dəyişə biləcək, yaxud müdafiəni dəstəkləyəcək əlavə şahidlərin cəlb olunması ilə bağlı müraciət etdiyi, lakin məhkəmənin belə şahidlərin çağrılmamasını rədd etdiyi bir çox proseslərin şahidi olmuşlar.

Xüsusilə, Hacı Məmmədov və digər 25 şəxsin Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə keçirilən məhkəmə işində, ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri bu hüququn pozulmasının çoxsaylı nümunələrini qeyd etmişlər. Məhkəmə prosesi zamanı təqsirləndirilən şəxsin adından çapraz dindirilmələri üçün şahidlərin prosesdə iştirak etmələrini təkid etmək əvəzinə, məhkəmə tez-tez şahidlərin ilkin istintaq zamanı təqsirləndirilən şəxslərə qarşı verdikləri yazılı bəyanatlarına istinad edirdi. Təqsirləndirilən şəxsin vəkili şahidlərin iştirak etməli, dindirilməli olduğunu ərizə şəklində məhkəməyə təqdim etmiş və bildirmişdir ki, onların ifadələri təqsirləndirilən şəxslərə qarşı qaldırılmış iş üçün çox vacibdir və şahidlərin ilkin istintaq zamanı verdikləri ifadələr bir-birinə zidd olduğu üçün bu ifadələrin çapraz dindirmə yolu ilə yoxlanılması tələb edilir. ATƏT müşahidəçiləri qeyd ediblər ki, məhkəmə şahidlərin dindirilmədə iştirakına və şahidlərin bəyanatlarının oxunmasına icazə verilməsinə ehtiyacın olmadığı fikrini əsaslandırmak üçün heç bir tutarlı səbəb gətirməyib. Məhkəmə Sədri təqsirləndirilən şəxslərə qarşı şahidlərdən birinin

93 Konvensiymanın 6.5.d maddəsi.

94 Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, Maddə: 14.3(e), İHAK, Maddə: 6(3)(d)

ifadəsinin (Cənab Cahangir Hacıyev, Azərbaycan Beynəlxalq Bankının Prezidenti) elan olunmasına icazə verilməsi barədə qərarını sadəcə olaraq bu cür əsaslandırdı: “*Cahangir Hacıyev xidməti vəzifələri səbəbindən məhkəmədə iştirak edə bilməyəcəyini məhkəməyə bildirib və istintaqa verdiyi ifadəsini təsdiq edib*”. Bu cür mühüm məsələ ilə bağlı belə əsaslandırılmayan qərarın verilməsi ədalətli məhkəmə hüququnun pozulması və müdafiə təfinə münasibətdə ədalətsizlik kimi qiymətləndirilməlidir; belə ki, bu hüququn pozulması vəkillərin iş üzrə ən vacib şahidi çarpez dindirmək imkanından məhrum edib.

Həmin məhkəmə işinin növbəti mərhələsində təqsirləndirilən şəxsin vəkili məhkəməyə müdafiə tərəfindən konkret bir şahidin dinlənilməsi üçün vəsatət təqdim edib. O, məhkəməyə bildirib ki, şahidlər bir neçə məhkəmə prosesində iştirak ediblər, lakin məhkəmə tərəfindən ifadə vermək üçün çağırılmayıblarlar. Ərizəyə baxmayaraq, məhkəmə bu xahişi rədd edib və şahidləri çağırmayıb. O da qeyd olunmalıdır ki, müdafiə tərəfindən şahid kimi dindirilməsi xahiş olunan insanların çoxu Baş Prokuror və Daxili İşlər Naziri kimi dövlət orqanlarında mühüm vəzifələr tutan şəxslər olublar. Yuxarıda qeyd edilən hər iki dövlət adamı 27 yanvar 2007-ci il tarixli birgə bəyanatla bu məhkəmə işində açıq-aydın təqsirsizlik prezumpsiyasına xələl götirdiklərinə görə məsuliyyət daşıyırlılar. Müdafiənin bu şahidləri dindirmə imkanının təmin olunması həm başa düşülən, həm də arzu olunan idi.

Bu yaxınlarda Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə keçirilən Əli İnsanovun işi üzrə məhkəmədə cənab İnsanovun vəkili məhkəmə tərəfindən rədd edilən şahidlərin çağırılması üçün vaxtaşırı müraciətlər edib. Vəkilin belə müraciətlərinin birində hakim onu rədd edərək bildirib: “*Məhkəmə bu müraciəti öncə də müzakirə edib. Bu məsələyə bir də qayıtmayacağım*”. Cavabında, təqsirləndirilən şəxsin vəkili məhkəməyə bildirib: “*O zaman bu məhkəmə işinin baxılmasını davam etdirməyin heç bir faydası yoxdur; işi yekunlaşdırın və hökmü bu gün elan edin, çünkü siz müdafiəyə dəstək olaraq şahidlərin heç birini çağırmadınız.*” Hakim isə “*Əyləşin, Toğrul bəy, məhkəməyə hədə-qorxu gəlməyin*” – deməklə ona etirazını bildirib.

Bir dəfə isə vəkil müdafiəni dəstəkləmək üçün şahidlərin çağırılması üçün müraciət etdikdə hakim ərizəyə bu cür münasibət bildirib: “*Biz bu ərizələri sonda nəzərdən keçirəcəyik. O zaman təqsirləndirilən şəxsin vəkili hakimə belə bir sualla müraciət edib: “Son nə deməkdir? Siz nə üçün bizim müraciətlərimizi qeyri-müəyyən bir vaxta təxirə salırsınız ?”*

Əli İnsanovun məhkəmə prosesinin demək olar ki hər iclasında ekspert rəylərində ziddiyətlər olduğu və onları etibarsız hesab etdikləri üçün vəkil müdafiənin xeyrinə əlavə ekspert ifadəsinin alınması üçün müraciətlər etmişdir. Ancaq məhkəmə bu ərizələri rədd edib və əlavə ekspert ifadəsi almaqdan imtina edib. Qeyd edilməlidir ki, bu işdə ekspert ifadəsi son dərəcə vacib idi, belə ki, ittihamların çoxu bu cür ekspert ifadələrinə əsaslanıb. Hakim bildirib ki, onlar ekspert ifadəsi də daxil olmaqla bütün məsələləri nəzərdən keçirəcəklər və əlavə ekspert ifadəsinə ehtiyac yoxdur. Müdafiənin əlavə ekspert ifadəsi alınması üçün etdiyi müraciətlərin rədd edilməsinə baxmayaraq, məhkəmə mövcud ekspert ifadəsinə bu işdə olan ən vacib dəlil kimi baxıb.

ATƏT-in Məhkəmə Müşahidəçilərinin müşahidələrinə görə ümumilikdə, məhkəmənin müdafiə ərizələri ilə bağlı apardığı müzakirələr səthi və başdansovma olub. Proseslərin birində cənab İnsanovun vəkili şikayət edərək bildirib ki, məhkəməyə təqdim edilmiş 15 səhifədən ibarət ərizəni müzakirə etmək üçün məhkəmə sadəcə 15 dəqiqə vaxt sərf edib.

Bu iş üzrə digər bir prosesdə isə məhkəmə zalında oturduğu və iclas zamanı səsləndirilən bütün ifadələri eşitdiyi əsas götərilərək şahidin ifadə verə bilməməsi səbəbiylə müdafiənin ərizələri məhkəmə tərəfindən rədd edilib. Belə bir şahidin məhkəmədə ifadə verə bilməməsi haqqında ciddi bir qaydanın olmamasına baxmayaraq, ondan əvvəlki məhkəmə iclasında da məhkəmənin eyni səbəblərlə müdafiənin lehinə olan şahidin dirlənilməsinə icazə verməməsi mühüm məqamdır. Məhkəmənin bu cür ziddiyətli davranışının istintaqın xeyrinə qərəzlilik ehtimalını artırır.

ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri bu məhkəmə prosesi müddətində şahidlərin ilkin istintaq zamanı hədələndikləri və təqsirləndirilən şəxslərin əleyhinə ifadə verməyə məcbur edildikləri ilə bağlı coxsayılı məlumatlar vermişlər. Məhkəmə prosesi zamanı təqsirləndirilən şəxslər hədələndikləri güman edilən şahidlərin və bu şahidləri hədələndikləri güman edilən müstəntiqlərin adlarını sadalayıblar. Proseslərdən birində cənab İnsanov məhkəməyə şikayət edərək bildirib: “*Sizin məhkəməyə çağırmadığınız şahidlərdən biri bir ay ərzində hər gün müstəntiq tərəfindən çağırılırlaraq ondan mənim əleyhimə ifadə vermək və məni korrupsiyada ittiham etmək tələb edilib. Nə üçün məhkəmə həmin şəxsin bura gəlib hansı qeyri-insani işgəncələrə məruz qaldığını söyləməsini istəmir?*”

Məhkəmə prosesi zamanı təqsirləndirilən şəxslər iddia ediblər ki, şahidlərin çoxunun proses gəlmələrinə məhkəmə deyil, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi göstəriş verib və şahidlər heç bir çərçivəyə sığmayan təzyiqlərə məruz qalıblar. Proseslərdən birində cənab İnsanov bəzi şahidlərin məhkəməyə zor gücünə gətirilməsi ilə bağlı şikayət edib. O, hakimə müraciət edərək nə üçün şahidlərin istintaqa polis tərəfindən çağırıldığını soruşub. Cənab İnsanov xüsusilə şahidlərdən biri, cənab Fərman Abdullayevin bu yaxınlarda Baş Prokurorluğa çağırıldığını və müstəntiqin ona “*vəzİyyətin daha da pisləşə bilər*” deməsi haqqında məhkəməyə öz etirazını bildirib. Sonra isə cənab İnsanov hakimdən nə üçün həmin şahidi dindirilməsi üçün məhkəməyə çağırıldıqlarını soruşub. Daha sonra o, hakimdən müstəntiq cənab Salaxovu məhkəməyə çağırıb dindirməyi xahiş edib. O həmçinin hakimdən nə üçün ilkin istintaq başa çatdıqdan sonra şahidlərin Baş Prokurorluğa çağırıldığını soruşub. Cənab İnsanov hakimdən şahidlərə qarşı edilən təzyiqlərin qarşısını almaq üçün lazımı tədbirlərin görülməsini xahiş edib.

O da qeyd olunmalıdır ki, ATƏT-in məhkəmə müşahidəçilərinin sözlərinə görə, proses zamanı bir neçə şahid məhkəməyə məhkəmə tərəfindən deyil, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi və Baş Prokurorluğun müstəntiqləri tərəfindən çağırılıblar. Bundan başqa, şahidlərdən biri məhkəməyə aşağıdakı ifadəni verib: “*Xatırlayıram ki, müstəntiq bacımı çox uzun müddət istintaq otağında saxladı. O hətta onu orada saxlayacağını bacımın özünə də demişdi. Bacım istintaq otağından ağlayaraq çıxdı; mənə dedi ki, onlar nə deyirlərsə, elə də et, yoxsa bizi rahat buraxmayacaqlar.*”

Bu məlumatların heç birinin məhkəmə tərəfindən lazımı şəkildə araşdırılmaması və hədələmə haqqında məlumatların sübuta yetirilməsi məqsədilə təqsirləndirilən şəxsin vəkilinin şahid qismində dindirilməsini istədiyi şəxslərin məhkəməyə dəvət edilməsi barədə müraciətlərin rədd edilməsi ciddi narahatlıq doğurur.

ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri hakimin bir çox hallarda müdafiəçinin dövlət rəsmiləri və işçiləri haqqında tənqidli fikir bildirdiyi zaman çıxışını və vəsatətlərinin təqdimatını yarımcıq kəsməsinin şahidi olublar. Məhkəmə ittihamçıya qarşı qərəzli münasibət nümayiş etdirib və ittihamçının etiraz etdiyi müdafiənin adından verilən müraciətləri nadir hallarda qəbul edib. Müstəqil Ekspertə görə, ATƏT-in məhkəmə müşahidəçilərinin iştirak etdikləri bu proses barədə təfərruatlı məlumatlarından cənab İnsanov və təqsirləndirilən

digər şəxslərin məhkəmə işinin ədalətli aparılmadığı və hakimlərin qərəzsiz mövqedə olmadıqları açıq şəkildə görünür.

d. Hüquqi yardım almaq hüququ

Konvensiyanın 6.3(c) maddəsində göstərilir ki, cinayət əməli törətməkdə təqsirləndirilən hər bir şəxsin özünü şəxsən, yaxud özünün seçdiyi hüquqi yardım, ya da ödəmək imkanı olmadıqda ədalət tələb edərsə təqdim edilən pulsuz hüquqi yardım əsasında müdafiə etmək hüququ var. Bu, 6-cı maddə ilə tənzimlənən ümumi ədalətli məhkəmə prinsipinin xüsusi bir aspektidir. Bu hüquq ATƏT öhdəliklərində demək olar ki, eyni cür ifadə olunur.⁹⁵

Konvensiyanın 6.3(c) maddəsi ilə tənzimlənən dövlət hesabına müdafiəçi ilə təmsil olunmaq hüququ şəxsin ittiham edildiyi cinayətin xarakterindən asılıdır, ancaq cinayət ittihamı irəli sürüldükdə bu hüquq təkcə məhkəmə baxışına deyil, həm də ilkin istintaq mərhələsinə aid edilir. Təqsirləndirilən şəxsin həbs olunduqdan dərhal sonra vəkillə təmin edilməməsinin hüquqi yardım hüququnun pozulması olub-olmadığı vəziyyətdən asılıdır. İlkin istintaq mərhələsində prosedurların xüsusi əlamətləri olarsa (məsələn, suallara cavabdan nəticə çıxarmaq mümkün olduqda, yaxud təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsi verilən cavablarla yanlış anlaşılma biləcəyi bir vəziyyətdə olduqda) hüquqi yardımına qoyulan hər hansı məhdudiyyət Konvensiyanın 6.3(c) maddəsinin pozulması deməkdir və ilkin mərhələdə hüquqi yardımına malik olsayıdı təqsirləndirilən şəxsin fərqli davranışlığını göstərmək o qədər də vacib deyil.

CPM-in 92.4.2-ci maddəsi təqsirləndirilən şəxsin istintaq orqanının onu saxlama haqqında qərarı, həbs haqqında protokol, və ya məhdudlaşdırma tədbiri seçimi ilə tanış olduqda, və ya ittiham irəli sürüldükdə onun ilk dəfə istintaqa cəlb edildiyi an hüquqi yardımla təmin edilməsini istintaq orqanına həvalə etməklə cinayət istintaqının ilkin mərhələlərində hüquqi yardım hüququnu eks etdirir.

Yaxın günlərdə Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə Əli İnsanovun işi üzrə keçirilən prosesdə ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri hüquqi təmsilçilik hüququ ilə bağlı çox sayılı narazılıqlar olduğunu bildirmişlər. Təqsirləndirilən şəxslərdən biri Cənab A. Məhərrəmov məhkəməyə bildirib ki, ona hüquqi təmsilçilik hüququ haqqında məsləhət verilməyib və o ancaq müstəntiq tərəfindən dindirildikdən sonra vəkillə təmin olunub. Digər təqsirləndirilən şəxs cənab Umnyaşkin 22 fevral 2006-cı ildə həbs olunduguna baxmayaraq, ancaq 5 gündən sonra ona vəkili ilə əlaqə saxlamaq imkanı verildiyini bildirib.

Cənab İnsanov və digər təqsirləndirilən şəxslərin işləri üzrə məhkəmə iclasları zamanı vəkillərə müdafiə etdikləri şəxslərlə hər hansı şəkildə ünsiyyət saxlamağa imkan verilməyib. Bu maneə səbəbindən vəkillər təqsirləndirilən şəxslərlə yan-yanan oturmağa və münasib şəkildə ünsiyyət saxlamağa icazə verilməsi üçün məhkəməyə müraciət ediblər. Məhkəmə ərizəni qəbul etməsə də məhkəmənin gedişində təqsirləndirilən şəxslərin vəkilləri ilə ünsiyyətinə imkan yaratmaq üçün fasılələr elan etməyə razılıq verib. Bu qərar müəyyən mənada təqsirləndirilən şəxslərlə vəkillərin ünsiyyətinə şərait yaratsa da onu qənaətbəxş hesab etmək doğru olmaz.

Bundan əlavə, o da qeyd olunmalıdır ki, cənab İnsanovun vəkilləri həm məhkəmə zamanı, həm də təcridxanada saxlanıldığı dövrə təqsirləndirilən şəxslə əlaqə saxlamağın çox çətin olması ilə əlaqədar şikayət ediblər. Cənab İnsanovun vəkili təcridxanada saxlanıldığı

95 ATƏT-in İnsan Meyarları üzrə Öhdəlikləri: Vyana 1989 (13.9), Kopenhagen 1990 (5.17).

müddətdə hər dəfə onu görmək istəyəndə təcridxana rəsmilərinin məhkəmədən məktub tələb etmələri ilə bağlı şikayətini bildirib. Vəkildən təqsirləndirilən şəxsə əlaqə saxlaması üçün məhkəmənin icazəsinin tələb olunması tamamilə yolverilməzdır. Bu çətinliklər məhkəmənin diqqətinə çatdırıldıqda, hakimin vəkillərin bu məsələ ilə bağlı şikayətlərini təcridxana rəhbərliyinə bildirmələrini və bunun məhkəmənin işi olmadığını söyləməsi ciddi narahatlıq doğurur.

Ümumilikdə, ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri hakimin təqsirləndirilən şəxsə hüquqi yardım hüququnun olması və pulsuz hüquqi yardımla təmin olunma hüququ haqqında ya heç bir məlumat vermədiyini, yaxud da bunu təqsirləndirilən şəxsin başa düşəcəyi tərzdə ona izah etmədiyi halların olduğunu bildiriblər. Bundan əlavə, təqsirləndirilən şəxslərin hüquqi təmsilçilik hüququndan imtina etdiyi bir çox hallarda hakimlər onların nə üçün vəkildən imtina etmələrinin səbəbini araşdırmayıblar.

CPM-in 92.14-ci maddəsi aydın şəkildə təmin edir ki, ilkin istintaqçı, müstəntiq, ittihamçı və ya hakimin şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə vəkilini təlimatlaşdırmasını təklif etmək hüququ yoxdur. Əvəzində, onlar müvafiq sahə üzrə vəkillər kollegiyasından aşağıdakı vəziyyətlərdə vəkillər siyahısından vəkil təyin etməyi xahiş etməlidirlər:

- (i) şübhəli, və ya təqsirləndirilən şəxsin xahişi ilə (maddə 92.14.1);
- (ii) cinayət istintaqında vəkilinin iştirakının icbari olduğu və şübhəli, və ya təqsirləndirilən şəxsin vəkilinin olmadığı zaman (maddə 92.14.2).

Ancaq buna baxmayaraq, ATƏT müşahidəçiləri hakimin təqsirləndirilən şəxsə müəyyən bir vəkil tərəfindən müdafiə olunacağını bildirdiyi, lakin ona vəkil seçmə şansı vermədiyi bir sıra proseslər haqqında məlumat veriblər. Müşahidə aparılan bir prosesdə hakim təqsirləndirilən şəxsə deyib: “*Məhkəmə cənab Səxavəti sizin vəkiliniz təyin edib. Vəkil istəyirsiniz?*”⁹⁶ Müşahidə olunan digər bir prosesdə isə hakim təqsirləndirilən şəxsə bildirib ki, ittihamçının yanında əyləşən vəkil onu müdafiə edəcək.⁹⁷

Təqsirləndirilən şəxsin nə üçün hüquqi yardım istəməsinin səbəbinin araşdırılmaması müşahidə aparılan digər məhkəmə işində daha aydın şəkildə anlaşılır. Bu məhkəmə işində hakim təqsirləndirilən şəksi hüquqları haqqında məlumatlaşdırmaq əvəzinə ondan sadəcə vəkil istəyib-istəmədiyi soruşub. Təqsirləndirilən şəxs “xeyr” cavabı verdikdən sonra hakim dərhal əlavə sual vermedən məhkəmə katibinə təqsirləndirilən şəxsin vəkil istəmədiyini bildirən formanı imzalatdırması üçün göstəriş verib və deyib: “*Özü istəmirəsə, biz onu məcbur edə bilmərik.*”⁹⁸

Aydındır ki, hakim bu məhkəmə işində təqsirləndirilən şəxsə hüquqi təmsilçilik hüququnun olması haqqında izahat verməməklə vəzifəsinə etinasız yanaşır.

CPM-nin 92.12-ci maddəsi təqsirləndirilən şəxsin nə üçün vəkil hüququndan imtina etməsi səbəbinin araşdırılması ilə bağlı məhkəmənin vəzifələrindən bəhs edir.

“*92.12. Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəcidən imtina etməsi protokolda göstərilir. Təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə müdafiəcidən imtinani yalnız o halda qəbul edir ki, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs bu barədə ərizəni öz təşəbbüsü ilə*

96 Xətai Rayon Məhkəməsi, təqsirləndirilən şəxs: Xəqani İldırım oğlu Hüseynov, Maddələr: 127.2.3, 221.3, Hakim: R. A. Əliyev.

97 Binaqödə Rayon Məhkəməsi, təqsirləndirilən şəxslər: Ədalət Mahmud oğlu Mustafayev, Xatira Telman, Maddə: 234.1, Hakim: Zoya Əliyeva.

98 Sabunçu Rayon Məhkəməsi, Fərəcova Leyla Yaqubovna və Hacıyeva Bikəxanım Rizvan qızının işi, Maddə: Fərəcova Leyla 128, Hacıyeva Bikəxanım 132, Hakim: Sevil Salmanova.

könüllü və müdafiəçinin və ya müdafiəçi qismində təyin olunacaq vəkilin iştirakçı ilə vermiş olsun. Hüquqi yardımı ödəmək üçün vəsaitin olmaması üzündən, habelə bu Məcəllənin 92.3.2-92.3.5, 92.3.8, 92.3.12 və 92.3.13-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəcidən imtina etməsi qəbul olunmur, ona müdafiəçi məcburi təyin olunur və ya müdafiəçi qismində təyin olunmuş vəkilin səlahiyyətləri saxlanılır.”

Müşahidələr aparılmış məhkəmə proseslərindən görünür ki, təqsirləndirilən şəxslərin hüquqi yardım xidməti qəbul etdiyi proseslərin sayı olduqca azdır. Bir çox hallarda müşahidəçilər üçün bunun əsas səbəbini müəyyənləşdirmək mümkün olmayıb. Ancaq təqsirləndirilən şəxslərin hüquqi yardımından istifadə etmədikləri müşahidə edilən halları nəzərə alsaq, iki əsaslı nəticə çıxarmış olarıq: ya təqsirləndirilən şəxslər öz hüquqlarını tam başa düşməyiblər, ya da onların bu işi yerinə yetirən vəkillərin peşəkarlığına və müstəqilliyinə kifayət qədər inamları olmayıb.

Biz tövsiyə edirik ki, ilkin istintaqcılardır, müstəntiqlər, ittihamçılar və hakimlərə təqsirləndirilən şəxsin CPM-in 92-ci maddəsi və Konvensiyanın 6.3(c) maddəsində göstərilən hüquqlarının tam şəkildə təmin olunması üzrə öhdəlikləri ilə əlaqədar xüsusi təlimlər keçirilsin. Bura aşağıda verilənlərin təqsirləndirilən şəxsə onun tam başa düşdüyü dildə izah olunması daxildir:

- (i) onun özünün seçdiyi hüquqi təmsilçilik hüququ, maddi imkanı olmadığı halda isə pulsuz əsaslarla bu cür hüquqi təmsilçiliklə təmin olunmaq hüququ; və
- (ii) təqsirləndirilən şəxsin özü özünü müdafiə etməyi seçdiyi halda yarana biləcək çətinliklər, yaxud zərərlər. Hakimlər əmin olmalıdır ki, təqsirləndirilən şəxslər hüquqi təmsilçiliklə bağlı hüquqlarını başa düşür və onlar təqsirləndirilən şəxsə müvəkkil seçmə hüququnun olduğunu aydın şəkildə izah etməlidirlər.

Biz tövsiyə edirik ki, təcrübələrinin tərkib hissəsi kimi hüquqi yardımına ehtiyac duyulan məhkəmə prosesləri üzrə təlimləndirilmiş vəkillər korpusunun formalasdırılmasına diqqət ayrılsın. Bundan əlavə, hüquqi yardımına ehtiyac olan məhkəmə işlərində çalışan vəkillərə göstərdikləri xidmət müqabilində sərfəli haqq verilməsini təmin etmək üçün zəruri addımlar atılsın. Müdafiəçilərə, tərcüməçilərə, mütəxəssislərə və ekspertlərə ödənilməli olan məbləğlərin miqdarı haqqında” Nazirlər Kabinetinin 01 fevral 2001-ci il tarixli 31 sayılı qərarı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Müdafiəçilərə, tərcüməçilərə, mütəxəssislərə və ekspertlərə ödənilməli olan məbləğlərin miqdarı haqqında 01 fevral 2001-ci il tarixli 31 sayılı Qərarına əsasən, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosessual Məcəlləsinin 193.2 və 193.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda hüquqi yardımın göstərilməsinə görə müdafiəciyə ödənilən haqq hər iş saatı üçün aylıq gəlirin vergi tutulmayan məbləğinin 1,5 faizi miqdarda müəyyən edilib ki, bu da 4500 manat və ya 0,95 AZN həcmindədir

Biz bu hesabatın növbəti hissəsində müdafiə vəkillərinin təlimi ilə əlaqəli təkliflər irəli sürürük.

(i) Səmərəli hüquqi yardım

Təqsirləndirilən şəxsin təmin olunduğu hüquqi yardım praktiki və səmərəli olmalıdır.⁹⁹ Hökumətin sadəcə olaraq hüquqi yardım vəkili təyin etməsi kifayət deyildir; o həmçinin təqsirləndirilən şəxsin hüquqi yardım hüququndan tam şəkildə razı qaldığını təmin etmək

99 Bax: Artiko İtaliyaya qarşı, A57 (1980) 3 EHRR 1.

üçün müvafiq addımlar atılmalıdır. Əgər vəkil tərəfindən göstərilən hüquqi xidmətlər məhkəmə tərəfindən qeyri-dəqiq hesab edilərsə, məhkəmə həmin vəkilin öz vəzifələrini icra etməyə məcbur etmək üçün addımlar atmalı, yaxud lazım olarsa, onu başqa biri ilə əvəz etməlidir. Bu öhdəlik CPM-in 114.4-cü maddəsində əks olunub; həmin normaya əsasən, müdafiəçi və ya nümayəndə qismində təyin edilmiş şəxsin səriştəsinə və ya vicdanlı olmasına şübhə və ya digər səbəblər olduqda, müdafiə olunan, yaxud təmsil etdiyi şəxsin vəsatəti əsasında müdafiəçi və ya nümayəndə cinayət prosesindən kənarlaşdırılmalıdır. Bu baxımdan məhkəmə vəkilin səriştəli olması ilə əlaqədar özü lazımı ölçülər götürməlidir ki, təqsirləndirilən şəxsin də bu məsələ ilə əlaqəli məhkəməyə ərizə verməsinə ehtiyac olmasın.

2003-2004-cü ilin Hesabatı müdafiə vəkillərinin məhkəmə işini strateji və əlverişli tərzdə sübuta yetirə bilməmələrini tənqid edib. 2003-2004-cü ilin Hesabatında həmçinin müdafiə vəkillərinin məhkəməyə müdafiə etdikləri şəxslərin adından səmərəli və peşəkar tərzdə, müvafiq milli və beynəlxalq qanunlara uyğun şəkildə ərizə təqdim edə bilmədikləri də qeyd olunub. Müstəqil Ekspert bir daha hazırlı Monitoring Proqramında 2003-2004-cü il Hesabatından bu günə qədər Azərbaycanda müdafiə vəkillərinin müdafiə keyfiyyətində nəzərəçarpan hər hansı irəliləyiş müşahidə etmədiyini bildirib.

(ii) Pulsuz (dövlət hesabına) hüquqi yardım göstərən vəkillər

ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri məhkəmə proseslərinin çox böyük əksəriyyətində hüquqi yardım göstərən (dövlət yardımçı) vəkillərin göstərdiyi xidmətlərin keyfiyyətinin çox aşağı olduğunu və onların səmərəli hüquqi xidmət təklif etmədiklərini qeyd ediblər.¹⁰⁰ Ümumilikdə onlar peşəkar bacarıqlarının zəif olduğunu nümayiş etdirmiş və dirləmələrdə çox passiv iştirak ediblər. Onlar çox vaxt proseslərə gecikir, yaxud dirləmələrdə ümumiyyətlə iştirak etməyiblər. ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri hüquqi yardım göstərən hüquqşunaslarının əslində təqdim edilməsi vacib olan ərizələri, yaxud hüquqi sənədləri, həmçinin dəllilləri məhkəməyə təqdim edə bilmədiklərinin, bəzən bütün proses boyu sakit oturduqlarının şahidi olublar.¹⁰¹

ATƏT-in məhkəmə müşahidəçilərinin iştirak etdikləri məhkəmə işlərindən birində vəkil bütün proses boyu sakit qalmış və müdafiə etdiyi şəxsin lehinə heç bir söz deməyib.¹⁰² Digər bir prosesdə isə təqsirləndirilən şəxs günahkar olmadığını bildirəndə vəkilin hakimə bu sözləri dediyi bildirilir “*guya ki, o, [təqsirləndirilən şəxs] cinayət işlədiyini boynuna alacaq*”. Başqa bir prosesdə isə vəkilin təyin olunduğu gündən müdafiəyə hazırlaşmağa ən azı 15 gün vaxtı olmasına baxmayaraq, bütün proses boyu şahidlərdən heç birinə bir sual belə verməyib, məhkəməyə heç bir ərizə təqdim etməyib və məhkəməyə son müraciətində bu məhkəmə işi üzrə verilən ifadələrə istinad etməyib¹⁰³. Başqa bir məhkəmə işində isə, vəkil tərəfindən verilən suallar təqsirləndirilən şəxsin vəziyyətini daha da pisləşdirib və onun məhkəməyə son müraciəti cəmi iki cümlədən ibarət olub: “*Əgər təqsirləndirilən şəxs*

100 Ağayev Adışirin Hüseyin oğlunun işi, Yasamal Rayon Məhkəməsi, Hakim – cənab İ. E. Abbasov; Nəsimi Rayon Məhkəməsi, Apelyasiya Məhkəməsi, Sədr: Ramilla Allahverdiyeva, Hakimlər: Lətif Nəbiyev, Elmar Abdullayev, Bayramova Firdən Hicran qızı, Tac Rəşid Əlinin işi, Maddə 144.2.1, 144.2.5; Binaqadi Rayon Məhkəməsi, Məmmədova Fərrux Mehriban qızı, Əsgərov Habil Eldəniz oğlu, Dolqova Nadejda Vasilyevnanın işi, maddələr: 234.1 and 234.2, Hakim – Zoya Əliyeva; Nərimanov Rayon Məhkəməsi, N.O. Usanovun işi, maddələr: 234.1, 228.4, Hakim: M. T. Əhmədova; Səbail Rayon Məhkəməsi, təqsirləndirilən şəxs: A. A. Muradovun işi, maddə 176.1, Hakim: A. K. Namazov; Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə Məhkəmə, Məmmədov İmrannın işi, maddələr: 181.2.2, 181.2.5, Məhkəmənin tərkibi – Sədr: xanım Ağayeva Nüshabə Fərman qızı, hakimlər: cənab Əhmədov Həsən Hüseyin oğlu, cənab Qasımov Faiq Adil oğlu.

101 Nərimanov Rayon Məhkəməsi, N.O. Usanovun işi, maddələr 234.1, 228.4, Hakim: M.T. Əhmədova; Səbail Rayon Məhkəməsi, təqsirləndirilən A. A. Muradovun işi, Maddə 176.1, Hakim: Kərimov Yusif Əli oğlu, təqsirləndirilən şəxs: Çubarova İrina Viktorovna, Maddə 177.2.4.

102 Apelyasiya Məhkəməsi, Sədr: Ramilla Allahverdiyeva, Hakimlər: Lətif Nəbiyev, Elmar Abdullayev, Bayramova Firdən Hicran qızı, Tac Rəşid Əlinin işi, 144.2.1, 144.2.5; Binaqadi Rayon Məhkəməsi, Məmmədova Fərrux Mehriban oğlu, Əsgərov Habil Eldəniz oğlu, Dolqova Nadejda Vasilyevnanın işi, maddələr: 234.1 and 234.2, Hakim – Xanım Zoya Əliyeva;

103 Sumqayıt Şəhər Məhkəməsi, Hakim: Məmmədov Məmməd Allahverdi oğlu, Maddə 213.4, təqsirləndirilən şəxs: Nəsibov Yaşar Bəhman oğlu.

bu əməli törətmədiyini deyirsə, deməli həqiqətən törətməyib. Xahiş edirəm, onu azad edəsiniz”.

Bu misallar vəkillər tərəfindən aparılan qeyri-düzgün hüquqi təmsilçilik üzrə ATƏT-in məhkəmə müşahidəçilərinin ürək ağrısı ilə qeydə aldıqları uzun məhkəmə işləri siyahısından sadəcə bir neçəsidir. Bir çox proseslərdə vəkillər ittiham aktının nüsxəsini əldə etməyə cəhd belə göstərməyib və müdafiə etdikləri məhkəmə işlərinə maraqlarının olmadığını nümayiş etdiriblər.¹⁰⁴ Belə proseslərdən birində, vəkil sadəcə məhkəmə iclasının sonunda iştirakla kifayətlənərək bütün proses boyu iştirak etməyib. Məhkəmənin vəkilin məhkəməyə son müraciət edə bilməsi üçün prosesdə fasılə elan etməsinə baxmayaraq, o, prosesdə iştirak edə bilməyib və hakim təqsirləndirilən şəxsin adından məhkəməyə son müraciəti dinləmədən hökmü oxuyub.¹⁰⁵

Hüquqi yardım əsaslı cinayət işlərində hüquqi xidmətlərin aşağı səviyyədə olmasının əsas səbəbi şübhəsiz ki, bu işin müqabilində əldə edilən haqqın miqdarının az olmasıdır. Konstitusiya və Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında Qanun Hökumətdən ehtiyacı olan təqsirləndirilən şəxslərin¹⁰⁶ hüquqi xidmət xərclərini ödəməyi tələb edir. Amerika Hüquqşunaslar Assosiasiyasının 2005-ci il¹⁰⁷ tarixli məlumatına əsasən vəkillər cinayət işlərinin aparılması müqabilində hökumətdən həddindən artıq az haqq alırlar.

Müdafiə vəkillərinin müstəqil olmalarını nəzərə alsaq, müdafiə vəkilliyinin hazırkı standartları minimum peşəkar standartlardan çox aşağıdır. Məhkəmədə xüsusi geyim geyinmək məcburiyyəti kimi xırda islahatlar kifayət deyil və müdafiə vəkillərinin təlimləndirilməsi kimi radikal islahat artıq köhnəlib. Vəkillər Kollegiyası islahatına olunmuş tövsiyələrə əlavə olaraq, biz müdafiə vəkillərinə aşağıda göstərilənlər üzrə təcili sistemli təlimlərin keçirilməsi üçün addımlar atılmasını məsləhət görürük:

- milli və beynəlxalq insan haqları hüququnun bütün müvafiq prinsipləri;
- müdafiə vəkilliyinin əsas prinsipləri (şahidlərin çarpaz dindirilməsi və təqsirləndirilən şəxslərin ətraflı sorğulanması);
- müdafiə adından yazılı və yekun təqdimatların hazırlanması.

e. Tərcüməçi yardımı

(i) Azərbaycan qanunvericiliyində tərcüməçi ilə bağlı yardım barədə

CPM-in 26.1-ci maddəsi aydın şəkildə göstərir ki, Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində məhkəmə işi Azərbaycan Respublikasının rəsmi dilində, yaxud müvafiq ərazidə əhalinin çoxunun istifadə etdiyi dildə aparılmalıdır.

CPM-in 26.2-ci maddəsi göstərir ki, əgər tərəflər məhkəmədə istifadə olunan dili bilmirsə, məhkəmə rəsmisi onlara aşağıda verilən hüquqlara təmin edir:

- (26.2.1) öz ana dilindən istifadə etmək hüququ;

104 Təqsirləndirilən şəxslər: İsmayılov Binnat Novruz oğlu, Əhmədov Məmmədagə Məzəahir oğlu; Apelyasiya Məhkəməsi, Məhkəmə tərkibi: Hakimlər – cənab Salman Hüseynov, cənab Tağızadə M., cənab Kərimov G., maddələr 178.3.2, 179.3.2, 213.4; Nərimanov Rayon Məhkəməsi, N. O. Usanovun işi, maddələr: 234.1, 228.4, Hakim: M.T.Ahmadova;

105 Səbail rayon məhkəməsi, maddə: 177.2.4, hakim: Kərimov Yusif Əli oğlu, təqsirləndirilən şəxs: Çubarova İrina Viktorovna.

106 Konstitusiya, maddə 61 (İ); Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında Qanunun 20-ci maddəsi, 2004. Vəkillər haqqında Qanunun 20. 21-ci maddələri.

107 Azərbaycanda həyata keçirilən hüquq peşəsi islahatları indeksi, fevral 2005.

- (26.2.2) istintaq və məhkəmə dinləmələri zamanı tərcüməçinin xidmətlərindən pulsuz olaraq istifadə etmək hüququ, məhkəmə işi və ittihamla əlaqədar bütün sənədlərlə tanış olmaq və məhkəmədə öz ana dilindən istifadə hüququ.

CPM-in 26.3-ci maddəsində göstərilir ki, bu hüquqlar Azərbaycan Respublikasının hesabına təmin olunur.

Nəhayət, CPM-in 26.4-cü maddəsində göstərilir ki, məhkəmə orqanı müvafiq şəxsləri məhkəmə işi zamanı istifadə olunan dildə lazımı sənədlərlə təmin edir.

CPM-in 99-ci maddəsində tərcüməçi ilə təmin edilmədən bəhs edilir.

CPM-in 99.1-ci maddəsində bildirilir:

“Tərcüməçi cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, öz razılığı əsasında icraatın materiallarını, habelə məhkəmə iclasının gedişi, istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərin aparılması zamanı səslənən bütün danışıqları tərcümə etmək üçün təyin edilmiş şəxsdir. Tərcüməçi cinayət prosesi iştirakçılarının təklif etdikləri şəxslər sırasından təyin edilə bilər.”

CPM-in 99.1-ci maddəsinin müddəalarında bildirilir ki, məhkəmə işi sənədlərini və proses zamanı şahid ifadələrini tərcümə etmək üçün tərcüməçini məhkəmənin səlahiyyətli nümayəndəsi təyin edir, bu isə ədalətli məhkəmə anlayışına ziddir. Təqsirləndirilən şəxs özü özünə tərcüməçi seçmək hüququna malik olmalıdır. Kollegiya və məhkəmə isə onu ixtisashlı tərcüməçilərin siyahısını ilə təmin etməlidir.

ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri CPM-nin müddəalarının və Konvensiyadan 6.3(e) maddəsinin pozulması halları haqqında çoxlu sayıda məlumat veriblər. Müşahidələr aparılmış proseslərin çoxunda təqsirləndirilən şəxs Azərbaycan dilində danişa bilmədikləri üçün hakimlər məhkəməni Rus dilində¹⁰⁸ aparmışlar, bu hal bəzi hallarda tətbiq oluna bilən alternativ yol kimi qəbul oluna bilər, lakin CPM-in 26.1-ci maddəsində göstərilməyib. ATƏT-in məhkəmə müşahidəçilərinin həyata keçirdikləri müşahidələrdən məlum olur ki, ya hakimlər bəzi hallarda məhkəmə prosesini Azərbaycan dilində deyil, başqa dillərdə aparırlar (xüsusilə rus dilində), ya da ixtisassız tərcüməçilərin xidmətindən istifadə edirlər (çox vaxt məhkəmə heyəti üzvlərindən)¹⁰⁹, çünkü cinayət məhkəmələrində peşəkar tərcüməçilər yox dərəcəsindədir. Peşəkar tərcüməçilərin olmamasının ən əsas səbəbi isə məhkəmələrdə işləyən tərcüməçilərə həddindən artıq az əmək haqqının verilməsidir.

Səbail Rayon Məhkəməsindəki keçirilən məhkəmə proseslərindən birində təqsirləndirilən şəxsin tərcüməçinin¹¹⁰ təyin olunması ilə bağlı üç dəfə müraciət etməsinə baxmayaraq, hakim Firuzə Ağasıyeva məhkəməni demək olar ki, tamamilə rus dilində aparıb.

Oxşar məhkəmə prosesində təqsirləndirilən şəxslərdən biri (Əmirə Rəhimova) rus dilində danışıb, şahidlər isə Azərbaycan dilində ifadə veriblər, ancaq hakim (xanım İsmayılova), ittihamçı və digər təqsirləndirilən şəxslərin hamısı xanım Rəhimova ilə rus dilində¹¹¹ danışıblar. Bu prosesdə tərcüməçi təyin olunsa da, o, məhkəmə prosesində fəal şəkildə

108 Nəsimi və Binəqədi Rayon Məhkəmələri.

109 Səbail Rayon Məhkəməsi, sədr Y.Kərimov (təqsirləndirilən şəxs A.N.Antirov).

110 Sabail Rayon Məhkəməsi, Burbenets Yuliy İandnoviçin məhkəmə işi, Maddə 234.1, Hakim: Firuzə Ağasıyeva.

111 Yasamal Rayon Məhkəməsi, Rəhimova Nərgiz Yunis qızı, Rəhimova Elmira Rafiq qızının məhkəmə işi, maddə: 132, 221.1, Hakim – S. İsmayılova.

istirak etməyib və şahidlərin ifadələrini Azərbaycan dilindən rus dilinə, təqsirləndirilən şəxsin ifadəsini isə rus dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edə bilməyib.

Müşahidə aparılmış digər prosesdə məhkəmə işi həm Azərbaycan, həm də rus dilində aparılıb.¹¹² Bu işdə üç təqsirləndirilən şəxslərdən biri istisna olmaqla, digər ikisi Azərbaycanca danışıb, lakin hakim (xanım Əliyeva) Azərbaycanca danışa bilməyən təqsirləndirilən şəxsə öz ana dilində danışmaq hüququnun olduğunu və pulsuz tərcüməçi ilə təmin olunmaq hüququ barədə məlumat verməyib. Bundan əlavə, məhkəmənin açılış mərhələsində bir nəfər şəxsdən (şəxsiyyəti və statusu bildirilməyib) hakim tərəfindən məhkəmə prosesini tərcümə etmək məqsədilə istifadə olunub. ATƏT-in məhkəmə müşahidəçilərinə aydın olub ki, təqsirləndirilən şəxs tərcümə olunanları başa düşmədiyi üçün məhkəmə zalında olan digər insanlardan tərcüməçinin nə dediyini ona başa salmağı xahiş edib. Daha acınacaqlısı isə şahidlər ifadə verməyə başlayanda təqsirləndirilən şəxsin tərcüməsiz qalması olub; aydındır ki, o, Azərbaycan dilində səsləndirilən ifadələrin heç birini anlamaq iqtidarında olmayıb. Nəticə etibarilə bütün məhkəmə prosesi boyu təqsirləndirilən şəxs Azərbaycan dilində verilən ifadələrin heç birini izləyə bilməyib. Çox acınacaqlı bir haldır ki, onun vəkili bir dəfə də olsun, hakimə tərcüməçinin təmin olunması ilə bağlı müraciət, yaxud şikayət etməyib.

Yuxarıda istinad etdiyimiz müşahidə aparılmış məhkəmə proseslərindən birində məhkəmə işi vəkil olmadan, üstəlik, təqsirləndirilən şəxs Azərbaycan dilində¹¹³ danışa bilmədiyi halda davam etdirib. Bu prosesdə təqsirləndirilən şəxs günahını etiraf etsə də, onun vəkil və tərcüməçi ilə təmin olunmaq hüququ var idi. ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri onu da qeyd ediblər ki, təqsirləndirilən şəxsin vəkili dinləmənin yalnız sonunda görünüb və nə məhkəmə istintaqının aparılmasında hər hansı şəkildə iştirak edib; nə də hüquqlarını müdafiə etdiyi şəxsin adından cəzanın yumşaldılması üçün ərizə verib. Bu məhkəmə işindən gətirilən faktlar CPM-nin və ədalətli məhkəmə prosedurunun qəbul olunmuş bütün standartlarının kobud şəkildə pozulması deməkdir.

Müşahidə aparılmış bir çox məhkəmə proseslərində narahatlılıq doğuran məsələlərdən biri də məhkəmədə istifadə olunan tərcüməçilərin ixtisassız və çox vaxt isə məhkəmənin öz işçi heyətinin üzvləri olmasıdır. Çox güman ki, bu vəziyyət müşahidə olunmuş çox sayılı məhkəmə proseslərində hakimlərin nə üçün tərcüməçilərə öz vəzifələrini dəqiq və vicdanla icra etməmələrini, əks təqdirdə qarşılaşacaqları vəziyyətləri xatırlatmadıqlarını göstərir.

(ii) İbtidai istintaq dövründə tərcüməçi ilə təmin olunma

Narahatlıq doğuran məsələlərdən biri də odur ki, müşahidə aparılmış məhkəmə prosesləri zamanı hakimlərdən bəziləri Azərbaycan dilini bilməyən təqsirləndirilən şəxslərin prosesin məhkəməyəqədər istintaq mərhələsində tərcüməçi ilə təmin olunması ilə maraqlanmamışlar.

Hacı Məmmədov və digərlərinin müşahidə olunmuş məhkəməsində¹¹⁴ təqsirləndirilən şəxslərdən biri (cənab Musa Dabuyev) məhkəməyə məlumat vermişdir ki, məhkəməyəqədər istintaq zamanı o, nəyin yazılığını izləyə bilməmişdir, çünkü, sənədlər Azərbaycan dilində yazılırdı. Onun məhkəməyə verdiyi məlumatata görə, məhkəməyəqədər

112 Binəqədi Rayon Məhkəməsi, Məmmədova Farrux Mehriban qızı, Əskərov Habil Eldəniz oğlu, Dolqova Nadejda Vasiljeva qızının işi, maddə 234.1 və 234.2, hakim – x. Zoya Əliyeva.

113 Səbail rayon məhkəməsi, maddə 177.2.4, hakim: Yusif Kərimov, təqsirləndirilən şəxs: Çubarova İrina Viktorovna.

114 Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmə, Hacı Məmmədov və digərlərinin işi, maddə 144 və başqları, Məhkəmə tərkibi: Sədr: cənab Əli Seyfəliyev, Hakimlər: cənab Əlövsət Abbasov, cənab Sədrəddin Hacıyev.

istintaq zamanı onun ifadəsi Azərbaycan dilində yazılmış, o tərcüməçi tələb etdikdə ona deyilib ki, izahat artıq oxunub və o buna qulaq asmalı idi. Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmənin hakimləri cənab Dabuyevin şikayətinə cavab verməyiblər. Həmin məhkəmə işi ilə bağlı təqsirləndirilən şəxslərdən birinin (xanım Quliyevanın) adından çıxış edən vəkil məhkəməyə vəsatət təqdim etmişdir: xanım Quliyeva rusdilli olduğundan və Azərbaycan dilini yaxşı bilmədiyindən o, prosesin məhkəməyəqədər istintaq mərhələsində tərcüməçi ilə təmin edilməli idi. Vəkil iddia edirdi ki, xanım Quliyeva məhkəməyəqədər istintaq zamanı içindəki yazılar haqqında heç bir anlayışının olmamasına baxmayaraq, sənədə qol çəkməyə məcbur edilib. Vəkilin bu vəsatəti təkidlə qaldırmasının səbəbi xanım Quliyevanın ifadəsinin qəbululedilməz olması və işdən çıxarılması idi. Prokuror isə məhkəməyə təqdimat verdi ki, məhkəmə müdafiənin vəsatətini rədd etməlidir, çünkü, xanım Quliyeva Azərbaycan vətəndaşı olduğundan o Azərbaycan dilini bilməlidir. Sonra məhkəmə dərhal vəsatətin baxılmasını təxirə salmaq və ehtiyac olarsa bu barədə sonra qərar çıxarmaq qərarına gəldi. Əslində, məhkəmə bu məsələ ilə heç vaxt məşğul olmadı.

Buna baxmayaraq, ziddiyyətli olsa da, müşahidə aparılan proseslərin birində Sumqayıt Məhkəməsinin¹¹⁵ təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyəqədər istintaq zamanı tərcüməçi ilə təmin edilmədiyindən işə baxmaqdan imtina etməsini və işi yenidən prokurora göndərməsini tərifləməyə dəyər.

ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri hesabatlarında bəzi məhkəmə prosesləri zamanı təqsirləndirilən şəxslərin Azərbaycan dilini bilsələr də latin qrafikasını oxuya bilmədiklərindən şikayət etdikləri öz əksini tapmışdır. Latin qrafikası Azərbaycanda 1992-ci ildən tətbiq olunmağa başlanılmışdır. Müşahidəçilərin tez-tez üzləşdikləri məsələlərdən biri də təqsirləndirilən şəxslərin məhkəməyəqədər istintaq zamanı tanış olmadıqları ifadəyə imza atdırılmalarından şikayət etmələridir. Belə hallardan birində təqsirləndirilən şəxs məhkəməyə məhkəməyəqədər istintaq zamanı izahati özü yazmadığını və ona verilən sənədlə tanış olmadan onu imzaladığını bildirmişdi. ATƏT-in məhkəmə müşahidəçisi hakimin belə bir cavabını qeyd edib: “*Qrammatikanı bilməmək sizin probleminizdir, siz bunu bilməli idiniz*”¹¹⁶.

Təqsirləndirilən şəxsin imzaladığı izahatla tanış ola bilmədiyi barədə həqiqəti söyləyib-söyləmədiyi haqqında ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri hər hansı bir fikir yürüdə bilməzler; bununla belə, məhkəmə məhkəməyəqədər istintaqın ədalətli və düzgün aparılmasını yoxlamalı idi. İzahatların yazılılığı dili bəzi vətəndaşların oxuya və ya yaza bilmədiyi hər hansı bir cəmiyyətdə müstəntiqlərin istintaq zamanı şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin sənədləri oxuya və ya yaza bilməməsi səbəbindən ziyan şəkə biləcəyini güman edərsə və ya güman etməyə tutarlı əsasları olarsa, son dərəcə ədalətli olmaları çox vacibdir.

Bu hesabatdakı nümunələr belə çoxsaylı hallardan yalnız bir neçəsidir. Tövsiyə edirik ki, peşəkar və müstəqil tərcüməçilərin sayının artırılması üçün təcili addımlar atılsın və bu işlərə cəlb edilən tərcüməçilərə onların göstərdikləri xidmətlərin müqabilində müvafiq həcmədə ödəniş verilsin. Peşəkar və müstəqil tərcüməçilərin siyahısı məhkəmə və ya Kollegiya tərafından hazırlanmalı və müdafiəçilərə öz arzuları əsasında tərcüməçi seçmək imkanı verilməlidir.

8. Pis rəftar barədə edilən iddiaların araşdırılması vazifəsi

115 Sumqayıt Şəhər Məhkəməsi, F.V.Qarayevin işi, Maddə 221. Hakim Cəmilə Səfiyeva.

116 Binəqədi Rayon Məhkəməsi, Nəcəfov Məmmədxan Miri oğlunun işi, Maddə 132, Hakim Xanım Zoya Əliyeva.

Dövlət hakimiyyəti orqanları işgəncə və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar barədə edilən iddialarla qarşılaşdıqda hərəkətə keçmək və təqsirkarları məhkəməyə cəlb etmək vəzifəsi daşıyır. İşgəncə barədə edilən iddiaların araşdırılması sahəsində hakimlərin xüsusi vəzifələri vardır. İşgəncə Hallarının Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsi həmin vəzifələrin əhatəsini dəqiqliklə müəyyənləşdirib. Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxslər polis nəzarətində saxlanıldıqdan sonra hakim qarşısına çıxarııldıqda onlar insan ləyaqətini alçaldan rəftara məruz qalmasını iddia edərlərsə hakim həmin iddiaları yazılı olaraq qeyd etməli və dərhal məhkəmə tibbi ekspertizasının keçirilməsi barədə göstəriş verməli və iddiaların müvafiq qaydada araşdırılmasını təmin etmək üçün lazımı tədbirlər görməlidir. Bu yanaşmaya təqsirləndirilən şəxsədə görünən xarici zədələrin müşahidə edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq əməl edilməlidir. Hakim qarşısına çıxarılan şəxsin insan ləyaqətini alçaldan rəftara məruz qalması qənaətinə gəlmək üçün əsaslar olduqda, bu barədə aşkar iddianın mövcud olmadığı halda belə, hakim məhkəmə tibbi ekspertizasının keçirilməsi üçün müraciət etməlidir.

İşgəncəyə dair sübutların əldə edilməsi əksər hallarda çətin olur. İşgəncənin baş verənini müəyyənləşdirərkən tətbiq olunan sübut əldə etmə prinsipləri də işgəncə və insan ləyaqətini alçaldan rəftar barədə edilən iddiaların əsaslandırılması zamanı rastlanan çətinlikləri nəzərə almalıdır. Sübutetmə yükü ilə əlaqədar İşgəncələr üzrə Xüsusi Məruzəçi tövsiyə edib ki, məhkəmə zamanı müdafiə olunan tərəf işgəncə barədə iddia qaldırarsa ittiham tərəfinə imkan verilməlidir ki, ifadənin (və ya digər ittihamədici sübutun) və eləcə də işgəncə və oxşar insan ləyaqətini alçaldan rəftar barədə məlumatların qanunsuz üsullarla əldə edilməməsini əsaslandırırsın. Aksoy Türkiyəyə qarşı işdə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi öz qərarında qeyd edib ki:

“şəxs polis tərəfindən saxlandığı zaman sağlamdırısa, lakin azad edildiyi zaman zədə almış hesab edilirsə, Dövlət zədənin səbəbləri barədə həqiqətə uyğun izahat vermək öhdəliyi daşıyır. Bu öhdəliyə əməl etməmək isə, açıq-aşkar 3-cü maddədə nəzərdə tutulan prinsiplərə ziddir (AİHM).”

Sübutəldə etmə prinsipləri barədə sonda o da qeyd edilməlidir ki, İşgəncələrə qarşı Konvensiymanın 15-ci maddəsində nəzərdə tutulur ki, işgəncə ilə əlaqədar iddianın sübut kimi hansısa şəxsə qarşı qaldırılması halları istisna olmaqla, Dövlətlər işgəncə ilə əlaqədar qaldırılan hər hansı iddianın hər hansı məhkəmə işində sübut kimi nəzərə alınmamasını təmin etməlidir.¹¹⁷

a. Məmmədov (Cəlaləoğlu) Azərbaycana qarşı

2003-2004-cü ilə aid olan Hesabatda Azərbaycanın səlahiyyətli orqanlarının işgəncə iddialarını araşdırmaq öhdəliyinə əməl etməməsi ilə bağlı ciddi narahatlıqlar ifadə olunub. Həmin Hesabatda nümunə kimi bir çox hallar göstərilir. Qeyd edilən həmin hallarda Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmənin şübhəli şəxslərin saxlanması zamanı işgəncə və ya qeyri-insani, insan ləyaqətini alçaldan rəftara məruz qalmaları barədə saxlanmadan sonra qaldırıqları iddiaların lazımı səviyyədə araşdırmadığı qeyd olunur.¹¹⁸ 2007-ci ilin 11 yanvarında Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) *Məmmədov (Cəlaləoğlu) Azərbaycana* qarşı işi üzrə öz qərarını açıqladı.¹¹⁹ AİHM bu qərarı ilə 2003-2004-cü illər üzrə Hesabatda öz əksini tapmış nəticələri təsdiq etdi. Həmin qərar, eyni zamanda, bu

117 Əvvəlki üç paraqraf 2003 – 2004-cü illər üzrə keçirilən Məhkəmə Monitorinqləri əsasında hazırlanan Hesabatda olduğu kimi təkrarən verilib və bu mənada onlar zəruri əhəmiyyət daşıyır.

118 2003 – 2004-cü illər üzrə keçirilən Məhkəmə Monitorinqləri əsasında hazırlanan Hesabat, səh. 25-27 və 4-cü Əlavə.

119 34445/04 sayılı ərizə.

hesabatda öz əksini tapan əsas faktların (AİHM-nin qərarından götürüldüyü kimi) tələb olunması baxımından da istiqamətverici qərar kimi əhəmiyyətlidir.

Bu işdə, AİHM aşağıdakılardan barədə yekdil nəticəyə gəldi:

- Polis idarəsində həbsdə olan zaman ərizəçiyə qarşı yol verilən pis rəftarla əlaqədar Konvensiyanın 3-cü maddəsi pozulub (işgəncə, qeyri-insani və insan ləyaqətini alçaldan rəftar);
- Şikayətçinin ərizəçinin pis rəftarla bağlı iddialarının səmərəli araşdırılmaması ilə əlaqədar Konvensiyanın 3-cü maddəsi pozulub
- Konvensiyasının 13-cü maddəsinin tələbləri pozulub (səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüquq).

Əsas faktlar

Ərizəçi 1957-ci ildə anadan olub və Azərbaycan vətəndaşı və Bakı şəhərində yaşayan Sərdar Cəlaloğlu Məmmədovdur. Siyasi dairələrdə daha çox Sərdar Cəlaloğlu kimi təninan ərizəçi saxtalaşdırıldı iddia olunan 15 oktyabr 2003-cü il prezident seçkilərini qeyri-qanuni hesab edən müxalifət partiyalarından biri olan Azərbaycan Demokratik Partiyasının Baş Katibi olub.

18 oktyabr 2003-cü ildə Kalaşnikov avtomatları ilə silahlılaşmış bir neçə polis məmuru onun evinə gələrək, iki gün əvvəl baş verən nümayışlə əlaqədar onu sorğu-suala tutmaq üçün həbsə almışdı. Nümayiş Bakı şəhərinin mərkəzində yerləşən Azadlıq meydanında seçkilərin nəticələrinə etiraz etmək məqsədilə keçirilmiş və bu zaman zorakılıq halları qeydə alınmışdır.

2003-cü ilin 19 oktyabrında şikayətçi “ictimai asayışı pozmaq” və “dövlət qulluqçularına qarşı zorakılıq etmək”də ittiham edilib. Saxlandıqdan sonrakı üç gün ərzində vəkili ilə görüşünə icazə verilməyən şikayətçi nəhayət onunla 22 oktyabr 2003-cü ildə görüşüb və polis nəfərləri tərəfindən insan ləyaqətini alçaldan rəftara məruz qalması barədə şikayətlənib. Vəkil ərizəçinin xəsarətlərinin tibbi müayinəsinin keçirilməsi barədə ərizə ilə müraciət edib, heç bir cavab almadiqdə isə 27 oktyabr 2003-cü il tarixdə Baş Prokurorluğun İstintaq İdarəsinin rəisinə şikayət verib. Şikayətçi iddia etmişdir ki, o saxlanma məntəqəsinə aparılan zaman və həbsdə saxlandığı dövrdə insan ləyaqətini alçaldan rəftara məruz qalmış və xüsusilə də 19 oktyabr 2003-cü il tarixdə iki maskalı polis nəfəri onun ayaqlarının altına rezin dəyənəklərlə vurmuş (*falaqqa*), ona işgəncə vermiş və zorlama ilə təhdid etmişdir. Döyülmədən sonra o müvəqqəti olaraq yerimək qabiliyyətini itirmiş və yaxşı havalandırılmayan kameralaya salınmışdır. Bu zaman da zorlama təhdidləri davam etmiş və o, həmin kameralan digər saxlanılan şəxslərə qarşı tətbiq olunan insan ləyaqətini alçaldan rəftar nəticəsində onların qışkırtularını eşitmışdır.

22 oktyabr 2003-cü il tarixdə istintaq təcridxanasına aparıldıqdan sonra da o, qeyri-qənaətbəxş saxlanma şəraiti və hədələmə barədə şikayət etmişdir. İstintaq təcridxanasına çatdırıldıqdan sonra həkimlər tərəfindən müayinə olunduqda onun sağ baldırında və sağ dabanında qançırlar müşahidə olunub.

29 oktyabr 2003-cü il tarixdə tibbi müayinə keçirilməsi barədə qərar çıxarılmış və həmin qərarda belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, şikayətçinin sol dirsəyində, sağ baldırında və sağ dabanında müşahidə olunmuş qançırlar ağır küt alətlə vurma nəticəsində yaranmışdır.

8 yanvar 2004-cü il tarixdə istintaq orqanları belə nəticəyə gəliblər ki, tibbi müayinə barədə hazırlanmış rəy şikayətçinin aldığı zədələrin saxlanma dövründə polis tərəfində yetirilməsi ilə əlaqədar inandırıcı sübutları ortaya qoya bilmir və insan ləyaqətini alçaldan

rəftarın mövcudluğu barədə bütün iddiaları inkar edən dörd polis nəfərini sorğu-suala tutduqdan sonra, müstəntiqlər cinayət işi qaldırmaqdan imtina ediblər.

14 dekabr 2003-cü il tarixdə ərizəçi Nəsimi Rayon Məhkəməsinə əlavə şikayətlə müraciət edərək qanunsuz həbs olunması və polis tərəfindən saxlandığı dövrdə işgəncələrə məruz qalması barədə şikayət edib. O, xüsusü olaraq vurğulayıb ki, MCQMİ-nin rəis müavininin otağında saxlandığı təxminən 4 saat ərzində aparılan sorğu-suala tutulan zamanı iki maskalı şəxs onun ayaqlarının altına rezin dəyənəklərlə vurub. Daha sonra o qeyd edib ki, döyüldükdən sonra kamerası yoldaşları aldığı zədələrin şahidi olublar və ona yardım göstəriblər. O, məhkəmədən xahiş edirdi ki, əlaqədar rəsmi şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilsin.

28 yanvar 2004-cü ildə Nəsimi rayon MCQMİ-nin məmurlarına qarşı şikayətlərin Nərimanov rayon məhkəməsinə verilməli olduğunu müəyyən edərək, ərazi aidiyətinə əməl olunmadığına görə şikayətə baxmaqdan imtina edib.

29 yanvar 2004-cü ildə ərizəçi eyni mahiyyətli şikayəti Nərimanov rayon məhkəməsinə təqdim edib. Bu məhkəmə də, həmçinin ərazi aidiyətinə əməl olunmaması əsası ilə şikayətə baxmaqdan imtina edib. İş Apellyasiya Məhkəməsinə göndərilib və o, qərara alıb ki, şikayətə ərazi aidiyəti üzrə Nəsimi rayon məhkəməsi baxmalıdır.

Nəhayət, 18 fevral 2004-cü ildə Nəsimi rayon məhkəməsi ərizəçinin Baş Prokurorluğun cinayət təqibini başlamaqdan qanunsuz olaraq imtina etməsi ilə bağlı şikayətinə baxaraq onu əsaslandırılmışlığına görə rədd edib. Məhkəmə xüsusü olaraq vurğulayıb ki, məhkəmə ekspertizasının rəyinə görə ərizəçinin 16 oktyabr 2003-cü ildə baş verən kütləvi iğtişaşlar zamanı, yəni həbsindən əvvəl xəsarət ala bilməsinin mümkünluğu istisna edilmir. Buna görə də, məhkəmə qeyd olunan məhkəmə ekspertizası rəyini ərizəçinin MCQMİ-nin müvəqqəti saxlama məntəqəsində döyülməsini təsdiqləyən əsaslı sübut hesab etməyib. Məhkəmə bu qənaətə gəlib ki, ərizəçinin təqdim etdiyi sübutlar iddialarının təsdiqi üçün yetərli olmayıb.

Ərizəçi Nəsimi rayon məhkəməsinin onun polis idarəsində həbsdə olarkən işgəncəyə məruz qaldığını göstərən sübutlara lazımi hüquqi qiymət vermədiyini iddia edərək apellyasiya şikayəti verib. 17 mart 2004-cü ildə Apellyasiya Məhkəməsi Nəsimi rayon məhkəməsinin qərarını qüvvəsində saxlayıb. Apellyasiya Məhkəməsinin tam qərarının mətni ərizəçinin vəkilinə 18 mart 2004-cü ildə poçtla göndərilib. Milli qanunvericiliyə əsasən bu qərardan apellyasiya şikayəti verilə bilməzdi.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən göstərildiyi kimi, Azərbaycanın ölkə üzrə qanunvericiliyində bu işdə göründüyü kimi belə hüquq pozuntuları ilə əlaqədar hamiya məlum olan və müvafiq boşluq müşahidə olunur.

Konstitusiya

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 46 (III) maddəsində deyilir:

«*Heç kəs işgəncə və əzab verilə bilməz. Heç kəs insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz. ...»*

İşgəncəyə və qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftara görə cinayət məsuliyyəti

Cinayət Məcəlləsinə əsasən, tutulmuş və ya azadlığı başqa cür məhdudlaşdırılmış şəxslərə işgəncə verilməsi yeddi ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə

cəzası ilə cəzalandırılan cinayətdir (maddə 113). Fiziki şəxsin qulluq mövqeyindən istifadə edən vəzifəli şəxs tərəfindən mütəmadi döyülməsi və ya ona sair zorakı hərəkətlərə güclü fiziki ağrı və ya psixi iztirablar verilməsi beş ildən on ilədək müd-dətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə cəzalandırılan cinayətdir (maddə 133).

Cinayət Prosesual Məcəllənin 37-ci maddəsinə əsasən cinayət təqibi iddia edilən cinayətdən zərərçəkmiş şəxsin şikayəti əsasında başlanır.

Dövlət hakimiyyəti orqanlarının qanunsuz hərəkət və hərəkətsizliyinə qarşı mülki iddia

Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlik-dən) məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında 11 iyun 1999-cu il tarixli Qanunda (bundan sonra «Qanun») hakimiyyət nümayəndələrinə qarşı şikayetlərin məhkəmə-yə verilməsi nəzərdə tutulur. Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən vətəndaşın hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) (a) birbaşa məhkəmə-yə, və ya (b) yuxarı dövlət orqanlarına şikayət verilə bilər. Əgər şikayət əvvəlcə yuxarı dövlət orqanına verilmişsə, bu orqanın rəhbərliyi şikayətin alındığı vaxtdan bir aydan gec olmayan müddətdə şikayətə baxılmasının nəticəsi barədə vətəndaşa yazılı məlumat verməlidir.

Qanunun 5-ci maddəsinə müvafiq olaraq, vətəndaş hüquq və azadlığının pozuldu-ğunu bildiyi vaxtdan bir ay müddətində məhkəməyə şikayetlə müraciət edə bilər. Lakin, əgər şəxs aşağı dövlət orqanının hərəkət və ya hərəkətsizliyindən yuxarı döv-lət orqanına şikayət edibə, yuxarı dövlət orqanının qərarından məhkəməyə şikayət, bu qərarın alındığı gündən bir ay müddətində verilə bilər. Şikayətin verilməsi müd-dəti üzrlü səbəbdən ötürülmüşsə, bu müddət məhkəmə tərəfindən bərpa oluna bilər.

Qanunun 6-ci maddəsinə müvafiq olaraq, məhkəmə şikayət edilən hərəkət və ya hərəkətsizliyi qanunsuz hesab etmək, vətəndaş barəsində tətbiq edilən məsuliyyət tədbirlərini ləğv etmək və ya onların pozulmuş hüquq və azadlıqlarının bərpa olun-ması üçün digər tədbirlər görmək və dövlət orqanlarının qeyri-qanuni hərəkət və hərəkətsizliyi ilə bağlı onların məsuliyyətini müəyyənləşdirmək səlahiyyətinə malikdir. Vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının pozulmasının məhkəmə tərəfindən mü-yyən olunması Dövlətə qarşı vurulmuş ziyanə görə mülki iddiaya əsas verir.

Mülki Məcəllədə oxşar müddəalar nəzərdə tutulur. Mülki Məcəlləyə əsasən, vətən-daşlarla dövlət orqanları arasında vətəndaşın hüquq və azadlıqları ilə bağlı mübahisələr mülki iddianın mübahisə predmeti ola bilər (maddə 2 və 5). Dövlət hakimiyyəti orqanlarının və ya onların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətləri və ya hərə-kətsizliyi, vurulmuş zərərə görə Dövlətə qarşı mülki iddiaya əsas verir (maddə 22). Dövlət digər hüquqi şəxslər kimi mülki öhdəlik daşıyır (maddə 43).

Mülki Prosesual Məcəllədə vətəndaşın vurulmuş zərərə görə Dövlətə qarşı mülki məhkəmə icraati qaydasında iddia qaldırmaq hüququ nəzərdə tutulub.

Yuxarıda göstərildiyi kimi, AİHM yekdilliklə qərara gəldi ki, Azərbaycan məhkəmələri (həm birinci instansiya məhkəmələri, həm də Apellyasiya Məhkəməsi) şikayətçinin insan ləyaqətini alçaldan rəftar barədə iddialarını səmərəli araşdırılmamış və onu səmərəli müdafiə hüququ ilə təmin edə bilməmişlər. Bu iş, dövlət orqanları tərəfindən törədilmiş insan ləyaqətini alçaldan rəftar və ya işgəncə barədə tutarlı iddialara baxmaq üçün hakimlərin (həm birinci instansiya, həm də Apellyasiya Məhkəməsi) müstəqil və cəsarətli olmadığı təqdirdə ölkə qanunlarının qeyri-səmərəliliyini vurğulayır. Bu iş eyni zamanda hakimlər öz vəzifələrini unutduqda və şəxsləri insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya işgəncəyə məruz qoyanları ədalətə cəlb etmək üzrə öz cavabdehliklərini yerinə

yetirmədikdə cəmiyyətin məruz qaldığı dağıdıcı nəticələrə bariz nümunədir. Həmin iş üzrə baş vermiş insan ləyaqətini alçaldan rəftarın lazımi qaydada təhqiqatı bu günədək aparılmamış və hal-hazırda sübut olunmuş əməli törədənlərin heç birinə qarşı ittihəm irəli sürülməmişdir.

b. 2006 - 2007-ci illər üzrə Məhkəmə Monitorinqi Layihəsi dövründə işgəncə və qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftarla bağlı ərizələrin aşdırılmasına dair ATƏT-in məhkəmə müşahidəçilərinin qeydləri

2006-2007-ci illər üzrə ATƏT tərəfindən Məhkəmələrin Monitorinqi zamanı müşahidə edilib ki, işgəncə və qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftarla əlaqədar çox sayılı iddialar vəkillər tərəfindən məhkəmələrin diqqətinə çatdırılmış, lakin məhkəmələr həmin şikayətlərin lazımi qaydada aşdırılması üçün heç bir müvafiq tədbirlər görməmişlər. Bu isə, müvafiq olaraq ciddi narahatlığın davam etməsinə əsas verir. Aşağıdakı işlər bunlara bəzi nümunə olaraq verilib:

Monitorinqi keçirilən bir işdə müdafiə olunan şəxs ifadə verib ki, o, Daxili İşlər Nazirliyinin Mütəşəkkil Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsində saxlandığı zaman döyülmüşdür. Müdafiə olunan şəxs öz şikayətini əsaslaşdırmaq üçün qırılmış dişlərini məhkəməyə göstərib. Bununla belə, məhkəmə onun şikayətini aşdırmaq üçün heç bir tədbir görməyib. Bu iş üzrə keçirilən apellyasiya prosesi zamanı təqsirləndirilən şəxs və onun vəkili eyni iddianı təkrarən qaldırıblar. Təqsirləndirilən şəxs, ilkin istintaq zamanı cinayəti tötətdiyini etiraf etməsi üçün ona işgəncə verilməsi, döyülməsi və qanunsuz saxlanması barədə Apellyasiya Məhkəməsinə sübutlar təqdim etdi.¹²⁰ Təqsirləndirilən şəxs bildirdi ki, istintaq təcridxanasında saxlanması barədə qərarın mövcud olmasına baxmayaraq, o əlavə olaraq Mütəşəkkil Cinayətkarlığa qarşı Mübarizə İdarəsində saxlanıb və burada ona işgəncələr verilib.

Eyni dərəcədə narahatedici məqamlar təqsirləndirilən şəxsin vəkili tərəfindən də qaldırılıb. O, bildirdi ki, ilkin istintaq dövründə işdə vəkil kimi iştirakdan imtina etməsi üçün istintaq aparan səlahiyyətli şəxslər onun ofisində axtarış aparıb və onu hədələyiblər. Müdafiə tərəfi bu şikayətlərin aşdırılması üçün təhqiqat aparılması və təhqiqatçıya qarşı iddia qaldırılması barədə vəsatət qaldırıb. Buna baxmayaraq, Məhkəmə işi aşdırmaq üçün heç bir tədbir görməyib və Sədrlik edən hakim bildirib ki, müdafiə tərəfi öz sübutlarını işin mahiyyəti üzrə məhdudlaşdırmalıdır və əlavə edib ki, qaldırılan vəsatətlər Məhkəmənin səlahiyyətindən kənardadır. Həmin hakim bildirib ki: “*İşin mahiyyəti üzrə danış. Bu məsələləri ilkin istintaq dövründə təhqiqatçılar qarşısında qaldırmalı idin. İndi artıq çox gecdir.*”

Sabunçu Rayon Məhkəməsində¹²¹ monitorinqi aparılmış digər bir işdə isə, təqsirləndirilən şəxs ifadə verib ki, həbs olunaraq Daxili İşlər Nazirliyinin Mütəşəkkil Cinayətkarlığa qarşı Mübarizə İdarəsinin zirzəmisinə aparıldıqdan sonra ona işgəncə verilib və o, döyüllüb. O, əlavə edib ki, Ombudsman Elmira Süleymanovani gözləyərkən ona şikayət edəcəyi halda əlavə işgəncələrə məruz qalacağı ilə hədələnib. Bu ciddi iddia barədə də məhkəmə heç bir müvafiq aşdırma aparmayıb.

120 Apellyasiya Məhkəməsi, məhkəmənin tərkibi: Sədrlik edən hakim – cənab R. Səfərov, cənab Q. Həsənov, cənab Ə. Həsənov; Maddə 178.1 və Maddə 322.1; Təqsirləndirilən şəxs – Hacıyev Vaqif Nuru oğlu.

121 Sarmanov Zeynal Fikrət oğlunun işi - Həsənov Məcid Zülfü oğlu, Abbasov Şamil Famil oğlu, Zəkiyev Zəki Faiq oğlu, Cəbraylov Yaşar Rizvan oğlu, Mürsəl İsmayılov oğlu, Mehdiyev Həmzə Azər oğlu; Sabunçu Rayon Məhkəməsi, Hakim Həbib Əli oğlu Əliyev.

Səbail Rayon Məhkəməsində¹²² monitorinqi aparılmış digər bir işdə vəkil təqsirləndirilən şəxsin istintaq təcridxanasından azad olunması və alternativ olaraq ev dustaqlığı barədə qərar çıxarılması barədə vəsatət qaldırıb. Təqsirləndirilən şəxs müvafiq dövlət qurumunu törədilmiş cinayət barədə xəbərdar etməməkdə və cinayəti gizlətməkdə təqsirləndirilərək (maddə 307.1 və maddə 307.3) 8 ay idi ki istintaq təcridxanasında saxlanırdı. Vəsatəti əsaslandırmaq üçün vəkil məhkəməyə məlumat verdi ki, törədilməsi iddia olunan cinayətə şahidlik edərkən aldığı ciddi zədələrin müalicəsi üçün təqsirləndirilən şəxsin üzərində cərrahiyyə əməliyyatı aparılmalıdır və onun bədənində olan 40 qəlpə ona daimi ağrı və əziyyət verir. Buna baxmayaraq, məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin vəziyyətini araşdırmaq üçün heç bir tədbir görməyib və onun tibbi müayinədən keçirilməsi barədə heç bir qərar verilməyib. Təqsirləndirilən şəxsin həbsi dövründə əziyyət çəkdiyi qeyri-insani rəftar müvafiq olaraq nəzərə alınmadı və həbs şəraiti dəyişdirilməyib.

Apellyasiya Məhkəməsində¹²³ monitorinqi keçirilən və həddən artıq narahatlıq doğuran işlərdən birində isə 14 yaşlı bir qız şahid qismində iştirak edirdi. Bu işdə, həmin qız 21 oktyabr 2003-cü il tarixdə Goranboy Rayon Prokurorluğununda saxlandığı dövrdə ona qarşı adını çəkdiyi inspektor tərəfindən həm fiziki, həm də psixoloji təzyiq göstərilməsi barədə məhkəməyə sübutlar təqdim edib. Qızın verdiyi ifadələrə görə, həmin inspektor onu anasından ayıraraq tanış olmadığı beş kişinin olduğu bir otağa salıb. O, bu otaqda həmin inspektor tərəfindən sorğu-sual tutulub və təhdid edilib. Belə ki, həmin inspektor ona deyib ki: “*Biz nə deyirik onu da yazmalısan. Yoxsa sənin ağızına acı dərman qoyub lüt şəklini ANS-də nümayiş etdirəcəyik.*” Qızın dediyinə görə, o inspektora savadsız olduğunu dedikdə ifadə yazmağa məcbur edilib və inspektor tərəfindən deyilən hər sözü hərif-hərif yazmağa məcbur edilib. Daha sonra o qızı öz dayısına qarşı ifadə verməyə məcbur edib. Bu iddiaya müvafiq və onu təsdiqləyən sübutlar təqsirləndirilən şəxs və digər şahidlər tərəfindən də verilib. Təqsirləndirilən şəxs Goranboy Rayon Prokurorluğununda saxlandığı zaman qonşu otaqdan qızın qışkırtışını eşitdiyini bildirdi. Çox ciddi olaraq araşdırılmalı olan və insan hüquqlarının çox ciddi formada pozulması barədə verilmiş həmin iddialar bu apellyasiya prosesində də aydın şəkildə qaldırılıb. Buna baxmayaraq, Apellyasiya Məhkəməsinin hakimləri şahidlərin sözünü kəsərək onlara bildiriblər ki, ilkin istintaq dövründə və məhkəmədə (Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmə) fərqli ifadələr verilib. Şahidlər əvvəlki sübutların doğru olmadığını bildirdikdə hakim: “*Məhkəmə heç vaxt yalan yazmaz*” – cavabını verib.

Bununla belə, bəzi şahidlər bildiriblər ki, onlar Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə dindirilməyiblər. Digər şahidlər isə heç vaxt dindirilmədiklərini bildiriblər. Sübutlarla əlaqədar bu mübahisəni həll etməyin bir yolu olaraq, müdafiə tərəfi Apellyasiya Məhkəməsindən ANS Televiziyası tərəfindən Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə çəkilmiş videoyaziya baxmağı xahiş edib. Buna baxmayaraq, Apellyasiya Məhkəməsi bundan imtina edərək bunun heç bir faydası olmayacağıni bildirib. Bu işlə əlaqədar faktlar və Apellyasiya Məhkəməsi tərəfindən insan hüquqlarının ciddi pozuntuları ilə əlaqədar işlərə baxılarkən müşahidə olunan qeyri-müvafiqlik onu göstərir ki, Azərbaycandakı məhkəmələrin bütün instansiyalarında təxirəsalınmaz təlimlərin keçirilməsinə zərurət vardır.

Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə¹²⁴ monitorinqi keçirilmiş digər bir işdə təqsirləndirilən şəxs sorğu-sual edilmək üçün saxlandığı dövrdə 22 fevral 2006-cı il

122 Səbail Rayon Məhkəməsi, Dadaşov Mahmud Orxan oğlu, Rüstəmov Tofiq Elvin oğlu, Salahov Həsən Elnur oğlu və Nəcəfov Qadir Eldar oğlunun işi; Maddə 307.1 və Maddə 307.3; Hakim: Alim Knyaz oğlu Namazov. AR Konstitusiyası, Maddə 46.

123 Apellyasiya Məhkəməsi, Hüseynov Ədalətin işi. Məhkəmənin tərkibi – Sədr: R. Allahverdiyeva, Hakimlər: L. Nəbiyev və E. Abdullayev.

124 Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə Məhkəmə. Baxışov Ramiz Rahid oğlunun işi, Maddə 180.1. Məhkəmə tərkibi: cənab Yusif Cavadov. Hakimlər: Xanım Nüşabə Ağayeva, cənab Həsən Əhmədov.

tarixdə polis nəfərləri tərəfindən 39-cu polis bölməsindən 22-ci polis bölməsinə aparılması və orada 24 saatdan artıq bir müddət ərzində döyülməsi və işgəncələrə məruz qalması barədə ifadə verib. Təqsirləndirilən şəxs əvvəlki ifadəsini işgəncə nəticəsində verdiyini bildirib. Hakimlərdən biri təqsirləndirilən şəxsdən onu kimin döyməsini soruşduqda o işgəncə verənin şəxsiyyətini dəqiq müəyyən edən bir cavab verdi: “22-ci polis bölməsinin rəis müavini Əlövsət Əliyev.” Hakimlər daha sonra təqsirləndirilən şəxsdən ona verilmiş işgəncənin bədənində hər hansı izləri qoyub-qoymadığını soruşdu. Təqsirləndirilən şəxs isə məhkəməyə biləklərindəki qandal izlərini göstərib və əlavə edib ki, həmin izlər onun qollarının sıxılması nəticəsində əmələ gəlib. İddiaya görə adı məlum olan bir şəxs tərəfindən törədilən bu aşkar işgəncə ilə əlaqədar iddiaya baxmayaraq, məhkəmə iddia üzrə heç bir araştırma aparmadı və təqsirləndirilən şəxsin iddialarına etinasız yanaşdı. Azərbaycan hakimiyyəti narahat olmalıdır ki, monitorinqi keçirilən bir çox işlərdə işgəncə və qeyri-insani və ya insan ləyaqətinə alçaldan rəftarla bağlı iddiaların hakimlər tərəfindən lazımı qaydada araşdırılmaması halları bir çox hallarda Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə baş verir.

Monitorinqi keçirilmiş bəzi işlərdə müşahidə edilib ki, məhkəmə sadəcə olaraq işgəncə ilə əlaqədar şikayətlərin araşdırılması görüntüsünü yaratmağa çalışır. Bu zaman onlar şəraititərəfindən törədilən bu aşkar işgəncə ilə əlaqədar iddiaya baxmayaraq, məhkəmə iddia üzrə heç bir araştırma aparmadı və təqsirləndirilən şəxsin iddialarına etinasız yanaşdı. Azərbaycan hakimiyyəti narahat olmalıdır ki, monitorinqi keçirilən bir çox işlərdə işgəncə və qeyri-insani və ya insan ləyaqətinə alçaldan rəftarla bağlı iddiaların hakimlər tərəfindən lazımı qaydada araşdırılmaması halları bir çox hallarda Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə baş verir.

Monitorinqi keçirilmiş bəzi işlərdə müşahidə edilib ki, məhkəmə sadəcə olaraq işgəncə ilə əlaqədar şikayətlərin araşdırılması görüntüsünü yaratmağa çalışır. Bu zaman onlar şəraititərəfindən törədilən bu aşkar işgəncə ilə əlaqədar iddiaya baxmayaraq, məhkəmə iddia üzrə heç bir araştırma aparmadı və təqsirləndirilən şəxsin iddialarına etinasız yanaşdı. Azərbaycan hakimiyyəti narahat olmalıdır ki, monitorinqi keçirilən bir çox işlərdə işgəncə və qeyri-insani və ya insan ləyaqətinə alçaldan rəftarla bağlı iddiaların hakimlər tərəfindən lazımı qaydada araşdırılmaması halları bir çox hallarda Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə baş verir.

Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə¹²⁵ monitorinqi keçirilmiş digər bir işdə isə, şahidlərdən biri ona verilmiş işgəncə nəticəsində ilkin istintaq dövründə təqsirləndirilən şəxsə qarşı ifadə verməsini bildirdi və əlavə etdi ki, ilkin istintaq hərəkətləri zamanı onun verdiyi ifadə etibarlı hesab edilməməlidir. Şahidin etirazının potensial əhəmiyyətinə baxmayaraq, hakim ona elə də böyük əhəmiyyət vermədi və iddia üzrə heç bir araştırma aparmadı.

Nərimanov Rayon Məhkəməsində¹²⁷ monitorinqi keçirilmiş digər bir işdə təqsirləndirilən şəxs özünü təqsirkar hesab etmədiyi barədə ifadə verdi və bildirdi ki, əvvəlki ifadələrini ilkin istintaq dövründə təzyiq altında vermişdir. O qeyd etdi ki, polis bölməsinin işçiləri onu təhdid etmiş və ona bildirmişlər ki, cinayət törətməsi barədə ifadə verməzsə ruhi xəstəxanaya salınacaq. Hakim sadəcə olaraq təqsirləndirilən şəxsə kimin təzyiq

125 Təqsirləndirilən şəxslər: Nağıyev Nazim Elşad oğlu, Əliyev Ümid Tural oğlu, Allahverdiyev Zakir Bəhruz oğlu; Yasamal Rayon Məhkəməsi; Hakim: cənab Ağamirzəyev Mənsur Fəxrəddin oğlu; Maddə 177.

126 Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə Məhkəmə; təqsirləndirilən şəxslər; Adisey Ədalət oğlu Camalov; Maddələr: 120.1 və 228.1; Məhkəmənin tərkibi – Sədr: F. Qasimov, Hakimlər: A. Orucov, H. Əhmədov.

127 Nərimanov Rayon Məhkəməsi, Ağaveyis Hüseynovun işi, Maddə 234.1, Hakim: cənab Ağababa Babayev.

göstərdiyini və həmin şikayəti daha əvvəllər qeyd etdirməməsinin səbəbini soruşdu. Bundan sonra iddianın gerçəkliyi barədə heç bir araştırma aparılmadı.

Monitorinqi keçirilmiş məhkəmələrdə onların ümumi davranış xüsusiyyətlərinə istisna olaraq bəzi hallarda məhkəmələrin işgəncə və qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftarı aşdırmaq üzrə tədbirlər görməsi müşahidə edilib. Monitorinqi keçirilmiş bir işdə¹²⁸ təqsirləndirilən şəxs ifadəsində bildirdi ki, komendantın idarəsi və təhqiqatçı onu döymüş və oxumadığı sənədi imzalamağa məcbur etmişlər. Hakim həmin şəxslərin məhkəmədə iştirakı və sorğu-sual olunması barədə qərar verdi. Buna baxmayaraq, məhkəmədə işə baxılma tarixi qeyri-müəyyən vaxtadək təxirə salındı və hələ də həmin qərarın yerinə yetirilib-yetirilməməsini müəyyənləşdirmək mümkün olmamışdır. Belə qərarların mövcudluğu müsbət hal olaraq qiymətləndirilsə də, işgəncə, qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftar barədə iddiaları aşdırmaq üzrə təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsi qayda deyil, istisna xarakteri daşıyır və bu da narahatlılığı səbəb olur.

Yekunda qeyd edilməlidir ki, Hacı Məmmədov və təqsirləndirilən digər 25 nəfərin işi ilə əlaqədar Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə¹²⁹ son vaxtlarda keçirilən məhkəmədə bir çox təqsirləndirilən şəxs ilkin istintaq dövründə Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin əməkdaşları tərəfindən işgəncələrə məruz qalmaları barədə ifadə verdi. Onlar qeyd etdilər ki, onlara qarşı həm fiziki, həm də psixoloji təzyiq göstərilib və ilkin istintaqda verdikləri ifadələri belə təzyiq əsasında veriblər. Nümunə olaraq təqsirləndirilən Fərhad Məmmədbəyli qeyd etdi ki, fiziki olaraq döyülməkdən əlavə ona qardaşının həyatı ilə əlaqədar təhdidlər edilib. O həm də bildirdi ki, onu iki ay ərzində havasız və birnəfərlik kamerada saxlamışlar və nəticədə danışq qabiliyyətini itirmişdir. Təqsirləndirilən şəxs onu da bildirdi ki, itirdiyi danışq qabiliyyətini müalicədən sonra bərpa edə bilib. Digər təqsirləndirilən Kamil Sədrəddinov da fiziki və psixoloji təzyiqə məruz qalması barədə ifadə verdi. ATƏT-in monitorinq aparan əməkdaşları qeyd etdilər ki, əvvəlki məhkəmə iclasında da digər təqsirləndirilənlər oxşar iddialar qaldırmışlar. İşgəncə, qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftarla əlaqədar bu çoxsaylı və bir-birinə oxşar iddialara baxmayaraq, ATƏT-in monitorinq keçirən əməkdaşları həmin iddialarla əlaqədar məhkəmənin heç bir müvafiq və ya əsaslı araştırma aparmadığını müşahidə etmişlər.

c. 2003 - 2004-cü illər üzrə Hesabatdan sonraki dövr ərzində şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarının qorunmasına dair qanunun gücləndirilməsi istiqamətində Azərbaycan hökuməti tərəfindən atılmış addımlar

Ümid edilir ki, AİHM-nin Sərdar Cəlaloğlunun (Məmmədovun) işi üzrə çıxardığı qərar və bu hesabat ölkədəki məhkəmələrdə şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarının qorunmasını təmin etmək sahəsində Azərbaycan hökumətinin göstərdiyi səyləri davam etdirməsinin zəruriliyini vurgulayacaq. Bununla əlaqədar, 2003 - 2004-cü illər üzrə Hesabatdan keçən dövr ərzində Azərbaycan Hökumətinin saxlanma yerlərində olan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarını qorumaqla əlaqədar atdığı addımlar müsbət şəkildə qeyd edilməlidir. 2003-2004-cü illər üzrə Hesabat ərefəsində ATƏT və Azərbaycan Hökumətinin birgə təşəbbüsü olaraq yaradılan Ekspert Qrupunun işi yuxarıda qeyd edilib. Azərbaycan Hökuməti Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin saxlanması barədə yeni qanun layihəsi (Qanun Layihəsi) hazırlanmadadır. Hökumət, saxlanma yerlərində

128 Apelyasiya Məhkəməsi; Sədrlik edən Hakim: cənab R. Səfərov, cənab Q. Həsənov, cənab A. Həsənov; Maddələr 32.5, 274, 338.1, 338.2, 274; təqsirləndirilən şəxs: Xudaverdiyev Ramin İlyas oğlu.

129 Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmə, Məmmədov Hacı Teymur oğlunun işi; Sədr: cənab Əli Seyfəliyev, Hakimlər: cənab Əlövsət Abbasov, cənab Sədrəddin Hacıyev.

olan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarının qorunması üçün Qanun Layihəsində səmərəli müddəaları nəzərdə tutmağa çağırılır. Müvafiq olaraq, Milli Məclisə müraciət edilir ki, Qanun Layihəsi qısa bir zamanda qəbul edilsin və beləliklə də saxlanma yerlərində olan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarının qorunması üçün səmərəli bir mexanizm yaradılsın.

Bununla belə, Qanun Layihəsi şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin həbsi dövründə onların hüquqlarının qorunması üçün səmərəli bir mexanizm olmalıdır. Ona görə də, polis, prokurorluq işçiləri və hakimlərə onların ölkə və beynəlxalq qanunlar çərçivəsində daşıdığı öhdəliklər barədə intensiv təlimlər keçirilməsi vacibdir. Sərdar Cəlaloğlunun (Məmmədovun) (o cümlədən 16 oktyabr 2003-cü il tarixdə Bakı şəhərinin mərkəzində yerləşən Azadlıq meydanında seçkilərin nəticələrinə etiraz məqsədilə keçirilən nümayişlərlə əlaqədar bir çox təqsirləndirilən şəxslərin və Sərdar Cəlaloğlunun (Məmmədovun) məhkəməsindəki digər təqsirləndirilən şəxslərin işləri) işi açıq-aşkar onu göstərir ki, qanunların qüvvəsi hakimlər tərəfindən tamlıqla və vaxtrında təmin olunmazsa onların heç bir mənası olmur. Tövsiyə edirik ki, bu sahədə ədalət sisteminin hər bir sütunu üçün onların vəzifə və öhdəlikləri üzrə səmərəli təlimat və istiqamət vermək məqsədilə polis, prokurorluq və məhkəmə orqanları üçün hərtərəfli təlim programı təxirə salınmadan həyata keçirilsin.

Eyni zamanda, Vəkillər Kollegiyası da bu mənada tənqiddən kənarda qala bilməz. 2003 – 2004-cü illər üzrə Hesabatda vəkillərin öz müştəriləri adından müvafiq yerli və beynəlxalq qanunlara əsasən səmərəli və peşəkar qaydada məhkəməyə müraciət etmək sahəsində çatışmazlıqlar tənqid olunub. Cari məhkəmə monitorinqi layihəsində iştirak edən beynəlxalq ekspert 2003-2004-cü illər üzrə Hesabatdan keçən dövr ərzində bu sahədə Azərbaycanın vəkillər kollegiyasının işinin keyfiyyətində heç bir nəzərəçarpan inkişafın olmamasını narahatlıqla qeyd edib.

9. Açıq və əsaslandırılmış mühakimə hüququ

Hər kəsin müvafiq zaman çərçivəsində açıq və əsaslandırılmış mühakimə hüququ vardır.¹³⁰ Əsaslandırılmış mühakimə apellyasiya hüququnun əsas elementlərindən biridir. Açıq mühakimə hüququ isə öz növbəsində ədalətli mühakimə üzərində ictimai nəzarəti möhkəmləndirir.

a. Açıq mühakimə hüququ

Cinayət Prosesual Məcəlləsində göstərilir ki, bütün məhkəmə qərarları məhkəmədə elan edilməlidir.¹³¹ Buna baxmayaraq, demək olar ki monitorinqi aparılmış bütün işlərdə verilmiş qərarlar (hökmlər) məhkəmə zalında yalnız qismən oxunmuş və həmin oxunuş adətən hökmün yekun hissəsi ilə məhdudlaşdırılıb. ATƏT-in Məhkəmə Monitorinqini keçirən əməkdaşlarının qarşılaşduğu çətinliklərdən biri də ondan ibarət idi ki, hakimlər hökmü elə yavaş tonda oxuyurdular ki, zaldakı iştirakçılar onu eşitməkdə çətinlik çəkirdilər. Monitorinq keçirən əməkdaşların qarşılaşlığı digər çətinlik isə məhkəmə hökmlərinin surətlərinin əldə oluna bilinməməsi ilə əlaqədar idi. Bu çətinliklə əlaqədar adətən istifadə edilən bəhanə odur ki, yalnız işdə iştirak edən tərəflərin hökmün surətini almaq hüququ var. ATƏT və ya Hüquq Maarifçiliyi Cəmiyyəti (HMC) tərəfindən yazılı

130 İHAK, Maddə 6(1) və CPM-in 27-ci və 349-cu Maddələri. Eyni zamanda bax: Van de Hurk Niderlanda qarşı (1994).

http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbk&action=html&highlight=Van%20%7C%20de%20%7C%20Hurk%20%7C%20Netherlands&session_id=281511&skin=hudoc-en

131 CPM-in 356-ci Maddəsi.

müraciət olmadıqda məhkəmələrin çoxu öz qərarlarını təqdim etmirdilər. HMC bununla bağlı yazılı müraciət ünvanlandıqdan sonra bəzi məhkəmələr (xüsusilə də Nəsimi və Səbail rayon məhkəmələri) öz qərarlarının surətlərini ATƏT-in Məhkəmə Monitorinqi keçirən əməkdaşlarına veriblər.

Bununla belə, Yasamal Rayon Məhkəməsindəki bəzi hakimlər¹³² çıxardıqları qərarların surətlərini verməkdən imtina etdirilər. Azərbaycan qanunvericiliyində qərarların açıq şəkildə oxunması tələbinin olmasını nəzərə alıqdə bəzi məhkəmələrin ictimaiyyət nümayəndələrini öz hökmələrinin surətləri ilə təmin etməkdən imtinasi həmin öhdəliyə uyğun gəlmir. Bundan əlavə, 30 sentyabr 2005-ci il tarixli İformasiya əldə etmək haqqında Qanuna əsasən, məhkəmə qərarları ictimaiyyət üçün açıq məlumatlardır. Ona görə də, həmin qanunla məhkəmə qərarlarının surətlərini əldə etmək üçün müraciət edən hər hansı şəxsə müvafiq surəti vermək öhdəliyi məhkəmələr üzərində qoyulur. Bundan savayı, bəzi məhkəmələrin bu tələbə əməl etməməsi, digərlərinin isə öz qərarlarının surətlərini verməyə hazır olması uyğunsuzluq təşkil edir. *Ədalətin təmin olunmasının şahidi olmaq* anlayışı bütün məhkəmələr üzərində ictimaiyyətin maraqlı nümayəndələrinə məhkəmə qərarlarının surətlərinin verilməsi öhdəliyini qoymalıdır.

b. Əsaslandırılmış mühakimə hüququ

Cinayət Prosessual Məcəlləsində göstərilir ki, məhkəmə qərarı qanuni olmalı və əsaslandırılmalıdır. Qərarın qanuni hesab edilməsi üçün orada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Cinayət Prosessual Məcəlləsinin tələblərinə əməl edilməlidir. Bundan əlavə, qərarı əsaslandırılmış və ya məntiqli hesab edə bilmək üçün orada dörd əsas tələbə riayət edilməlidir:

- Qərar yetərli həcmidə olan sübuta əsaslanmalıdır;¹³³
- Qərar, yalnız məhkəmə araşdırması dövründə baxılan sübutlara əsaslanmalıdır;¹³⁴
- Qərar, məhkəmə araşdırması zamanı baxılan sübutlara müvafiq olmalıdır;¹³⁵ və
- Qərar, yalnız hər iki tərəfin bərabər iştirakı şəraitində baxılmış və dəqiqləşdirilmiş sübuta əsaslandırılmalıdır.¹³⁶

Məhkəmələr proses dövründə qaldırılan hər bir suala ətraflı cavab vermək məcburiyyətində olmasalar da belə, işdə qaldırılan fakt və ya qanun iş üzrə veriləcək yekun qərar baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir, o zaman məhkəmə həmin məsələyə öz qərarında spesifik olaraq yer verməlidir. 2003-2004-cü illər üzrə Hesabatda monitorinqi keçirilmiş 15 işdə verilmiş qərarın əsaslandırılmasında ciddi çatışmazlıqlar və nöqsanlar üzə çıxarılmışdı. Ümumiyyətlə, Layihənin ikinci mərhələsində monitorinqi keçirilmiş məhkəmə işlərində təsdiq olunmuşdur ki, hakimlərin əksəriyyəti bu mənada onlardan tələb olunan ölkə və beynəlxalq standartlara əməl etməməkdə davam edirlər. Aşağıdakı çatışmazlıqlar xüsusi narahatlıq doğurur:

132 Hakimlər Isa İsləmov və Fəxrəddin Ağamirzəyev.

133 CPM-in 349-cu Maddəsi.

134 CPM-in 349-cu Maddəsi.

135 CPM-in 349-cu Maddəsi.

136 CPM-in 32-ci Maddəsi.

- Hakimlər ittiham tərəfinin şahidlərinin istintaq dövründə verdiyi əvvəlki ziddiyətli ifadələri hələ də lazımı səviyyədə qiymətləndirə bilmir. Bəzi hallarda isə belə ifadələr heç bir halda nəzərdən keçirilmir.
- Hakimlər təqsirləndirilən şəxslərin arqumentlərini dəstəkləyən sübutlara hələ də lazımı səviyyədə əhəmiyyət vermirlər. Onlar müdafiə tərəfinin şahidləri tərəfindən verilən ifadələri şübhəli və yersiz əsaslarla rədd edirlər.
- Hakimlər çıxardıqları qərarlarda ifadələrə süni olaraq yanaşmaqdə davam edir və çox vaxt müdafiə tərəfinin şahidlərinin verdiyi ifadələri heç bir əlavə və ya ətraflı əsaslar göstərmədən rədd edirlər.
- Şahid ifadələrinin çox zaman lazımı səviyyədə qeyd olunmaması hakimlərin sübuta əsaslanan əsaslandırılmış qərar verməsini mümkünəzələndirir. Bu hal apellyasiya şikayəti verildikdə apellyasiya məhkəməsinin işə müvafiq olaraq baxmasını da mümkünəzələndirir.

Aşağıda verilmiş iş ATƏT-in Məhkəmə Monitorinqi keçirən əməkdaşlarının müşahidə etdiyi və tamamilə əsassız və məntiqsiz olaraq qeyd edilən çoxlu sayıda məhkəmə qərarına nümunədir. Sabunçu Rayon Məhkəməsində¹³⁷ monitorinqi keçirilən bir işdə təqsirləndirilən şəxs ona qarşı irəli sürülmüş ittihamı rədd etdi və onun müvafiq arqamenti alibiyə (cinayət törədildiyi vaxt o başqa yerdə idi) əsaslanırdı. Təqsirləndirilən şəxs məhkəməyə bildirdi ki, onun hüquqları ilkin istintaq vaxtı pozulmuşdur. Məsələn, müstəntiq ona öz hüquqlarını izah etməmiş və onun günahsızlığını təsdiq edə bilən şahidlər dindirilməyib. O, həm də bildirib ki, müdafiəçi ilə təmin olunmayıb, təhdid edilib və ona qarşı zor tətbiq edilməklə ifadələrə qol çəkdirilib. Bu iddiaları dinlədikdən sonra hakim prokurora dedi: “*Bu, müstəntiq Natiq Cəfərovun daha bir əməlidir. Mən onun apardığı işlərə baxmaqdan yorulmuşam və bu dəfə mütləq onun barəsində xiisusi qərar verəcəyəm.*” Hakim bu sözləri dedikdən sonra prokuror ona yaxınlaşdı və heç kimi eşidə bilməyəcəyi tonda nə işə dedi. Daha sonra məhkəmə prosesində cinayətin təqsirləndirilən şəxs tərəfindən törədildiyini sübut edən heç bir şahid və ya cinayətin qurbanı tərəfindən verilmiş ifadəyə baxılmadı. Sübutların olmamasına baxmayaraq, məhkəmə təqsirləndirilən şəxsi təqsirkar hesab etdi və onu üç il müddətə azadlıqdan məhrum etdi. Məhkəmənin hökmü tamamilə əsassız və məntiqsiz idi. ATƏT-in Məhkəmə Müşahidəçiləri qeyd etdilər ki, cinayəti törədənin həmin təqsirləndirilən şəxs olması qənaətinə gəlmək üçün məhkəmənin əsaslanan biləcəyi sübutlar kifayət qədər deyildi.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Layihənin ikinci fazasında monitorinqi keçirilmiş məhkəmə işlərində təsdiq olunmuşdur ki, hakimlərin əksəriyyəti əsaslı hökm vermək baxımından onlardan tələb olunan ölkə və beynəlxalq standartlara əməl etməməkdə davam edirlər.

Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, son dövrlərdə Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən ədliyyə sistemində aparılmış islahatlar real nəticələrin ortaya çıxmasına imkanlar yaradır. İslahatların davamlılığını təmin etmək üçün Ədliyyə Nazirliyinə tövsiyə edilir ki, ifadələrin qiymətləndirilməsində istifadə olunan metodologiyani və məhkəmə prosesində verilmiş ifadələrə əsaslanan əsaslandırılmış hökmlərin hazırlanması işini təkmilləşdirmək üçün hakimlərə ətraflı təlim keçirilməsini təşkil etsin.

¹³⁷ Sabunçu Rayon Məhkəməsi, Orucov Vüqar Cümşüd oğlunun işi, Maddə 221.3. Hakim: Sevil Səlimova.

III HİSSƏ – Nəticələr və tövsiyələr

Aşağıdakı tövsiyələr bu hesabatda sənədləşdirilmiş nəticələrə əsasən işlənib hazırlanmışdır. Bu hissənin girişində ümumi tövsiyələr verilir. Daha sonra isə hesabatın strukturuna uyğun olaraq müvafiq tövsiyələr verilib.

Təxirəsalınmaz tədbirlər barədə ümumi tövsiyələr

Məhkəmələrin Monitorinqi Layihəsi çərçivəsində 2003 - 2004-cü illər üzrə hazırlanmış Hesabatda Azərbaycan hökumətinin insan hüquqları və qanunun aliliyi üzrə ATƏT qarşısında öz üzərinə götürdüyü bir çox öhdəliklərə müvafiq gəlməyən həmin 15 məhkəmə prosesində mövcud olan çox vacib cəhətlər müəyyənləşdirib.

Məhkəmələrin Monitorinqi Layihəsinin ikinci fazasında o da müəyyənləşdirilib ki, birinci fazada ədalətli mühakimə hüquqları sahəsində mövcudluğu müəyyənləşdirilən çatışmazlıqların bir çoxu Azərbaycan ədliyyə sistemində öz mövcudiyyətini qoruyub saxlamaqdadır. İkinci fazada monitorinqi keçirilmiş bir çox məhkəmə işlərində müəyyənləşdirilib ki, onlar zəruri hüquq və təminatlar, o cümlədən səmərəli hüquqi təmsilçilik, qərəzsiz və müstəqil tribunal, ədalətli məhkəmə baxışı hüququ, tərcüməçi xidməti hüququ və əsaslandırılmış qərar baxımından ATƏT və digər beynəlxalq standartlara cavab vermir.

Təqsirləndirilən şəxslərin və şahidlərin işgəncə və ya qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftara məruz qalması barədə tutarlı iddiaların qaldırıldığı, buna baxmayaraq həmin işlərdə heç bir müvafiq araşdırmanın məhkəmə tərəfindən aparılmaması və məcburetmə kimi qanunsuz vasitələrlə toplanmış ifadələrin məhkəmələr tərəfindən qəbul edilməsi dərin və ardıcıl narahatlıqlara səbəb olur. Bu mənada, müvafiq hakimiyyət orqanları hakimlərin işgəncə və ya qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftar barədə bütün iddiaları hərtərəfli və səmərəli olaraq araşdırması və eləcə də zor tətbiq etməklə əldə edilməsi müəyyənləşdirilən bütün ifadələri işdən kənarlaşdırması üçün onların öz vəzifə və öhdəlikləri barədə məlumatlılığını artırmaq məqsədilə səmərəli təlimlər görüləməsi sahəsində təxirəsalınmaz tədbirlər görməlidirlər. Bundan əlavə, polis, müstəntiqlər və prokurorlara da ölkə və beynəlxalq qanunlara əsasən onların daşıdığı müvafiq vəzifə və öhdəliklər mövzularında geniş təlimlər keçirilməlidir.

Hal-hazırda cinayət işləri üzrə vəkillər kollegiyası (Kollegiya) tərəfindən göstərilən hüquq xidmətlərinin keyfiyyətinin müstəqil bir vəkillər kollegiyasından gözlənəcək peşəkar standartlardan aşağı səviyyədə olması da dərin narahatlıq mövzusudur. Vəkillər Kollegiyasına qəbul və üzvlər üçün təlimlərin təşkili sahəsində radikal islahatların keçirilməsinin vaxtı çoxdan çatmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan hökuməti vəkillər kollegiyasında islahatlar aparmaq sahəsində səylər göstərmişdir. Bununla belə, Kollegiyanın fəaliyyətindən belə bir nəticə çıxır ki, həmin qurum səmərəli bir peşə yaratmaq üçün tələb olunan dəyişiklikləri həyata keçirməyə həvəсли deyil. Hökumətdən tələb edilir ki, cinayət işləri üzrə vəkillər kollegiyasında islahatlar prosesini davam etdirsin və Azərbaycan əhalisinin ehtiyaclarına peşəkar qaydada xidmət edə bilmək üçün kifayət qədər üzvü olan, müstəqil və səmərəli bir kollegiyanın yaradılması baxımından üzvlük proseduralarının şəffaf və müvafiq əsasda həyata keçirilməsi məqsədilə Kollegiyanın müvafiq dəyişikliklər həyata keçirməsini təmin etsin.

Cinayət işi ilə əlaqədar məhkəməyə qədərki müddətdə azadlıq prezumpsiyası

Beynəlxalq standartlar və Azərbaycan Respublikasının CPM-ə görə cinayət işi üzrə məhkəmədən əvvəlki dövrdə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanması barədə qərar yalnız qanunla tənzimlənən çox məhdud hallarda və azadlığın məhdudlaşdırılması dərəcəsinin kafi hesab edilmədiyi şəraitdə məhkəmə tərəfindən verilə bilər.

CPM-in müddəaları bu baxımdan beynəlxalq standartlara cavab versə də, ATƏT-in məhkəmə müşahidəçiləri qeyd etdirilər ki, cinayət işləri üzrə məhkəməyə qədərki dövrdə istintaq təcridxanasında saxlanması barədə qərarların bir qayda olaraq məhdudlaşdırıcı tədbirlərin əsaslı olub-olmamasının müvafiq olaraq qiymətləndirilməsi olmadan məhkəmələr tərəfindən verilməsi hakimlər, prokurorlar və vəkillər tərəfindən hamılıqla etiraf edilir. Bu zaman həbsdən fərqli olaraq girov kimi daha az məhdudlaşdırıcı tədbirlərin konkret işlərdə məqsədə uyğun olması nəzərə alınır.

İstintaq təcridxanasında saxlanma kimi məhdudlaşdırıcı tədbirlərin tətbiqi ilə əlaqədar hakimlərin verdiyi qərarlar əsas insan hüquqları ilə birbaşa olaraq əlaqədardır və hakimlərə belə məsələlərdə beynəlxalq standartlar və CPM-in tələbləri mövzularında təlimlər keçirilməlidir.

Məhkəməsini gözləyən təqsirləndirilən şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi barədə qərar yalnız belə nəticəyə gəlmək üçün tələb olunan aşkar və adekvat səbəblər əsasında verilə bilər:

- (i) şəxsin cinayət törətməsinin, gizlənməsinin və ya şahidlərin və ya istintaqın işinə müdaxilə etməsinin qarşısını almaq üçün təqsirləndirilən şəxsin azadlığının məhdudlaşdırılması vacib olduqda; və
- (ii) daha yüngül dərəcəli məhdudlaşdırıcı tədbirlərin kafi olmadığı hallarda.

Hakimlər hər bir işlə bağlı şəraiti nəzərdən keçirməli, öz qərarlarını əsaslandırmalı və onların müvafiq qərarlar verməsinə əsas verən işlə əlaqədar konkret şəraiti müəyyənləşdirməlidirlər.

Açıq məhkəmə araşdırması hüququ

ATƏT-in məhkəmə monitorinqləri zamanı müşahidəçilər açıq məhkəmə prosesi hüququnun əhəmiyyətli dərəcədə pozulmasına səbəb olan və məhkəmə və ya məhkəmə işçiləri tərəfindən tətbiq olunan çoxsaylı məhdudiyyətlər və maneələrlə qarşılaşmışdır. Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmə və Ağır Cinayətlərə dair Hərbi Məhkəmə açıq məhkəmə araşdırması hüququnun ən pis və çox pozanlar kimi qeydə alınmışdır. Bu hesabatda həmin məhkəmələr tərəfindən yol verilən konkret nöqsanlar barədə danışılıb.

Məhkəmələrin açıq keçirildiyi hallarda belə, bir çox amillər ictimaiyyətin həmin məhkəmələrə çıxışının məhdudlaşdırılmasına səbəb olmuşdur:

- Monitorinqi keçirilmiş bir çox məhkəmələrdə zallar prosesi müşahidə etmək arzusunda olan şəxslərin hamısını yerləşdirmək baxımından həddən artıq kiçik idi.
- Monitorinq keçirənlər və ictimaiyyətin nümayəndələri bir çox hallarda yalnız şəxsiyyət vəsiqələrini məhkəmə işçilərinə təqdim etdikdən sonra məhkəmə zallarına buraxılırlıdalar.

- Monitorinqi keçirilmiş bir çox məhkəmələr nəzərdə tutulmuş proseslərin vaxtı və yeri barədə heç bir məlumat yaymayış və ya belə məlumatları ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılmamışdır.
- Böyük ictimai maraq cəlb edən bəzi işlərdə bəzi mətbuat nümayəndələri məhkəməyə buraxılmamışlar. Zalda yerin olmaması adətən bunun səbəbi kimi göstərilib.
- Monitorinq keçirənlərin məhkəmələrə sərbəst girişinin təmin olunduğu hallarda belə, məhkəmə otaqlarının fiziki ölçüləri bir çox hallarda zalda oturanların hakim, prokuror və ya vəkilin danışıqlarını eşitməsini həddən artıq çətinləşdirir. Bundan əlavə, yay aylarında kondisionerlərin, qış aylarında isə istilik sistemlərinin olmaması monitorinq keçirənlərin işini həddən artıq çətinləşdirdi və həmin şərtlər məhkəmələrin səmərəli müşahidəsi üçün əlverişli deyildi.

Məhkəmə iclaslarının vaxtı və yeri barədə məlumatların dərc edilməsi

Baxılması davam edən məhkəmə işlərinin vaxtı və yeri müvafiq qaydada dərc edilmir. Bu isə öz növbəsində ictimaiyyət nümayəndələri və maraqlı tərəflərin məhkəmə proseslərinin keçirilmə vaxtı və yerini müəyyənləşdirməsini həddən artıq çətinləşdirir. ATƏT-in məhkəmə monitorinqləri keçirən əməkdaşları məhkəmə baxışları barədə məlumatların əldə edilməsində müntəzəm olaraq çətinliklərlə qarşılaşmışlar.

Müvafiq məlumatlar gündəlik əsasda yeniləşdirilmir və buna görə də, hansı işlərin nə vaxt keçiriləcəyini müəyyənləşdirmək çətindir. Bəzi məhkəmələrdə məhkəmə Sədrinin keçirəcəyi proseslər barədə məlumatlar müvafiq siyahıya daxil edilmir.

Məhkəmələrin hazırkı təcrübəleri köhnəlmış və səmərəsizdir. Baxılması davam edən işlərin cədvəlləşdirilməsi barədə məlumatların lazımı səviyyədə təmin olunmaması ədliyyə sisteminin rəhbərliyinə qarşı etimadın puça çıxmasına səbəb olur və şübhə və inamsızlıq yaradır. Aşağıdakılarla bağlı məlumatların dəqiq və vaxtlı-vaxtında təmin olunmasını təmin etmək üçün təxirəsalınmaz addımlar atılmalıdır:

- Məhkəmə prosesinin keçiriləcəyi vaxt barədə məlumatlar;
- Gün ərzində cədvəl əsasında baxılacaq işlər barədə məlumatlar;
- İşlərə hansı zalda baxılacağı barədə məlumatlar;
- İşə hansı hakimin (hakimlərin) baxacağı barədə məlumatlar.

İctimaiyyətin bu məlumatları əldə edə bilməsi asanlaşdırılmalı və Azərbaycandakı bütün iri məhkəmələrdə cədvəlləşdirilən işlər barədə məlumatların yerləşdiriləcəyi və ictimaiyyətin çıxışı təmin olunan internet səhifəsinin yaradılması məsələsinə təxirə salınmadan baxılmalıdır.

Məhkəmə zallarını ictimaiyyətin maneəsiz çıxışını təmin etmək baxımından tələb olunan standartlara uyğunlaşdırmaqla onlarda qonaətbəxş səviyyədə rahatlığı təmin etmək məqsədilə təmir işlərinin aparılması məsələsinə də təxirə salınmadan diqqət yetirilməlidir. Məhkəmə zallarında müvafiq sayda oturacaqlar yerləşdirilməli və ictimaiyyət nümayəndələrinin prosesdə səmərəli iştirakını təmin etmək üçün zallarda lazımı mikrofon sistemləri quraşdırılmalıdır.

Təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə iclasında iştirak etmək hüququ

Monitorinqi keçirilən məhkəmə proseslərində təqsirləndirilən şəxs adətən məhkəmə zalında iştirak edirdi. Bununla belə, bəzi istisnalar da qeydə alınmışdır ki, onlar da narahatlığa səbəb olur.

Prokuror və ya müdafiə tərəfinin vəkilinin məhkəmə iclaslarında iştirak etməməsi

Müşahidə edilən proseslərdə prokuror və ya vəkilin bütövlükdə və ya qismən iştirakı faktlarının davamlı xarakter alması da eynilə dərin narahatlıq doğurur. Azərbaycan Hökumətinin müvafiq qurumları təcili surətdə cinayət işləri üzrə məhkəmə proseslərində vəkillərin öz müştərilərini müvafiq qaydada təmsil etməsi üçün bu Hesabatda tövsiyə olunan müxtəlif addımların atılmasını təmin etməlidirlər. Bundan əlavə, vəkillərin və prokurorların iştirakları nəzərdə tutulan proseslərdə onların prosesdən yayılmalarının qarşısını almaq üçün məhkəmələr öz səlahiyyətlərindən istifadə etməlidirlər.

Məhkəmə proseslərinin başlanmasında ləngidilmələr

Monitorinqi keçirilmiş işlərdə məhkəmə baxışları nadir hallarda nəzərdə tutulduğu vaxtda başlamışdır. ATƏT-in məhkəmə monitorinqi keçirən əməkdaşları məhkəmə proseslərinin başlanması bir neçə dəqiqədən bir neçə saatadək gecikməsi hallarını müşahidə ediblər.

Daha yaxşı məhkəmə təşkilatçılığı və işlərin cədvəlləşdirilməsində aparılan təkmilləşdirmə xarakterli tədbirlər gecikmə ilə əlaqədar problemləri yüngülləşdirirdi. Bu tədbirlər, eyni zamanda, həmin sistematik problemin öhdəsindən gəlmək baxımından da zəruri ola bilər.

Şahid ifadələrinin və məhkəmə proseslərinin qeyri-qənaətbəxş səviyyədə qeydə alınması (protokollaşdırılması)

ATƏT-in məhkəmə monitorinqi keçirən əməkdaşları tərəfindən müşahidəsi keçirilən bəzi işlərdə qeyd edilib ki, məhkəmə katibləri prosesdə lazımı səviyyədə qeydiyyat aparmırlar. Yalnız bir neçə məhkəmə video yazı cihazları ilə təmin olunmuşdu və Azərbaycan məhkəmələrində keçirilən proseslərdə ifadələrin qeydiyyatı prosedurları AİHM tərəfindən tələb olunan standartlara və ədalətli mühakimə sahəsində ATƏT-in öhdəliklərinə cavab vermir.¹³⁸

Müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən mühakimə olunmaq hüququ

ATƏT-in məhkəmə monitorinqi keçirən əməkdaşları qeyd ediblər ki, bir çox işlərdə hakimlər bəzi təqsirləndirilən şəxslərə qarşı düşməncilik nümayiş etdirib və ya bəzi təqsirləndirilən şəxslərin işlərini ədalətli qaydada nəzərdən keçirməkdə maraqlı olmayıblar. Qərəzsizlik anlayışı tələb edir ki, hakimlik vəzifəsi təqsirləndirilən şəxsin təqsirkar olması demək deyil və mühakimənin nəticəsinə müvafiq qaydada təsir etməməlidir. Bir daha təəssüflə vurgulanmalıdır ki, ATƏT-in məhkəmə monitorinqi keçirən əməkdaşlarının müşahidə etdiyi bir çox işlərdə hakimlərin bu cür davranışını təqsirləndirilən şəxslərə münasibətdə onların təqsirli olmaları ilə bağlı hakimlərdə əvvəlcədən rəyin formalaşmasına işarədir.

138 Bu mənada Abşeron Rayon Məhkəməsi yeganə məhkəmə kimi göstəriləlidir ki, burada məhkəmə prosesləri müvafiq qaydada video yazı vasitəsi ilə qeyd olunur və saxlanılır.

ATƏT-in Məhkəmə Müşahidəçiləri ədliyyə sisteminin qərəzsizliyinə şübhə yaradan və müntəzəm olaraq baş verən halları qeydə alıblar. Belə ki, hakim prokuror tərəfindən qaldırılan bütün vəsatətlərə şərait yaradıb, lakin müdafiə tərəfinin qaldırdığı vəsatətləri prokurorun onlarla razılaşmadığı halda rədd edib.

Təqsirsizlik prezumpsiyası

2003-2004-cü illər üzrə Hesabatda qeyd edilib ki, “polis və prokuror həmişə haqlıdır” düşüncəsi hələ də aradan qalxmayıb. Bu rəy ATƏT tərəfindən həyata keçirilən layihənin ikinci fazası zamanı da öz təsdiqini tapıb.

Bir çox hallarda ATƏT-in məhkəmə monitorinqi keçirən əməkdaşları qeyd ediblər ki, hakimlər bütün ifadələri nəzərdən keçirmədən təqsirləndirilən şəxslərin cinayət törətməsi barədə yanlış fikrə əsaslanan fikir formalaşdırıblar.

Təqsirsizlik prezumpsiyasının zahiri əlamətləri

Məhkəmə baxışlarının zahiri əlamətləri təqsirsizlik prezumpsiyası baxımından həddən artıq vacibdir. Təqsirləndirilən şəxsin məhkəmədən əvvəlki saxlanma məntəqəsində saxlandığı hallarda demək olar ki, monitorinqi keçirilmiş bütün işlərdə təqsirləndirilən şəxs məhkəmə prosesi dövründə zaldakı dəmir qəfəsdə saxlanmışdır. Məhkəmə zalında belə şərtlər altında saxlanma təqsirsizlik prezumpsiyasına ziddir və buna yalnız təhlükəsizliyin qorunması üçün belə sərt məhdudiyyətlərin tətbiqinin qaçılmaz olduğu hallarda yol verilə bilər.

Monitorinqi keçirilən məhkəmələr arasında bir məhkəmənin işi bu baxımdan müsbət qiymətləndirilməlidir. ATƏT-in Məhkəmə Monitorinqi keçirən əməkdaşları ardıcıl olaraq qeyd etdilər ki, Abşeron Rayon Məhkəməsi təqsirsizlik prezumpsiyasına uyğun gələn aşkar davranışlar nümayiş etdirib. Bu məhkəmənin məhkəmə zallarında qəfəslər mövcud deyil. ATƏT-in Məhkəmə Monitorinqi keçirən əməkdaşları həm də qeyd ediblər ki, bu məhkəmədə təqsirsizlik prezumpsiyasına riayət olunması baxımından müsbət mühit mövcuddur. Bu məhkəmədəki hakimlər təqsirləndirilən şəxslərə hüquqlarını, o cümlədən öz əleyhinə ifadə vermək və ən əsası, məhkəməqədərki araşdırma dövründə etdikləri hər hansı etirafı təsdiqləmək öhdəliklərinin olmadığını başa düşülən dildə izah ediblər.

Son vaxtlarda Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən ədliyyə sistemində başlanan islahatlar və məhkəmə işi ilə əlaqədar mövzularda keçirilən ciddi təlimlər ədliyyə sistemini və prokurorları təqsirsizlik prezumpsiyası anlayışını qəbul etməyə həvəsləndirməlidir.

Təqdim olunmuş sənədləri qəbul etmək və onları cavablandırmaq imkanı və proseslərin bütün mərhələlərində hüquqi təmsilçilik hüququ

ATƏT-in monitorinq aparan əməkdaşları qeyd etdilər ki, monitorinqi aparılan əksər işlərdə təqsirləndirilən şəxslər yalnız məhkəmədən əvvəlki təhqiqat prosesi bitdikdən sonra hüquqi təmsilçiliklə vəkillə təmin olunmuşlar. Bu hal yolverilməzdür və cinayət işləri üzrə aparılan işlərin bütün mərhələlərində hüquqi təmsilçiliyin təmin olunması üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir.

ATƏT-in monitorinq keçirən əməkdaşları həm də qeyd etdilər ki, monitorinqi aparılan işlərin əksəriyyətində məhkəmələr təqsirləndirilən şəxsən ona qarşı irəli sürülən ittiham

aktının və digər prosedur materiallarının qəbul edilib-edilməməsini (qəbul etmişlərsə, nə vaxt) soruşturmamışlar.

Ifadə vermək və ya təqdim etmək imkanı

Bir çox hallarda təqsirləndirilən şəxslər şahidlər çağırmaq və onları dinləmək hüququndan məhrum ediliblər. ATƏT-in məhkəmə monitorinqi keçirən əməkdaşları müşahidə etdirilər ki, bir çox hallarda müdafiə tərəfi ittiham tərəfinin arqumentini zəiflədə bilən və ya müdafiə tərəfinin arqumentini dəstəkləyə bilən əlavə şahidlərin məhkəməyə cəlb edilməsi barədə məhkəməyə müraciət etmiş, məhkəmə isə belə şahidlərin prosesdə iştirakına icazə verməyiib.

Hüquqi yardım almaq hüququ

ATƏT-in məhkəmə monitorinqi keçirən əməkdaşları bir çox işlər barədə məlumat vermişlər ki, bu işlərdə də hüquqi yardım almaq və pulsuz hüquqi yardımla təmin olunmaq hüququ hakim tərəfindən təqsirləndirilən şəxsə izah edilməyib ya da həmin hüquqlar təqsirləndirilən şəxsin aydın başa düşə biləcəyi tərzdə ona çatdırılmayıb. Bundan əlavə, təqsirləndirilən şəxsin hüquqi təmsilcilikdən imtina etdiyi çoxsaylı hallarda təqsirləndirilən şəxsin belə bir addım atmasının səbəbi hakim tərəfindən araşdırılmamışdır.

Biz tövsiyə edirik ki, ilkin istintaqçılar, müstəntiqlər, ittihamçılar və hakimlərə təqsirləndirilən şəxsin CPM-in 92-ci maddəsi və İHAK-in 6(3)(c) maddəsində göstərilən hüquqlarının tam şəkildə təmin olunması üzrə öhdəlikləri ilə əlaqədar xüsusi təlimlər keçirilsin.

Eyni zamanda, tövsiyə edirik ki, hüquqi yardımın təmin olunduğu işlərlə məşğul olmağa hazırlıqlı olan və bu işi öz peşələrinin bir hissəsi olaraq yerinə yetirən vəkillər palatasının yaradılmasına təxirə salınmadan diqqət yetirilsin. Bundan əlavə, hüquqi yardımın təmin olunduğu işlərdə iştirak edən vəkillərin göstərdikləri xidmətlərə görə müvafiq ödənişlərə təmin olunması sahəsində də tədbirlər görülməlidir.

Səmərəli hüquqi yardım

Vəkillər bir çox hallarda müdafiə tərəfinin arqumentlərini strateji və əlverişli tərzdə təqdim edə bilmədilər. Vəkillər məhkəməyə ölkə və beynəlxalq qanunvericiliklərin onların təmsil etdikləri müştəriləri üçün təmin etdiyi müddəalara müvafiq olaraq təsirli və peşəkar müraciətlər təqdim edə bilmədilər. Bir daha vurgulayırıq ki, cari məhkəmə monitorinqi layihəsində iştirak edən ATƏT-in Məhkəmə müşahidəçiləri və beynəlxalq ekspert 2003-2004-cü illər üzrə Hesabatdan keçən dövr ərzində bu sahədə Azərbaycanın Vəkillər Kollegiyasının işinin keyfiyyətində heç bir nəzərəçarpan inkişafın olmadığını qeyd ediblər.

ATƏT-in Məhkəmə müşahidəçiləri məlumat verdilər ki, işlərin böyük əksəriyyətində hüquqi yardım sahəsində (dövlətin təmin etdiyi hüquqi yardım) vəkillər tərəfindən göstərilən hüquq xidmətlərinin keyfiyyəti aşağı idi və onlar səmərəli hüquqi yardım təmin etmirdilər. Onların aşağı səviyyəli peşəkar bacarıqlar nümayiş etdirmiş, ya da prosesdə passiv hərəkət etmişlər. Onlar çox vaxt prosesə gecikmiş və ya prosesdə ümumiyyətlə iştirak etməmişlər. ATƏT-in məhkəmə monitorinqi keçirən əməkdaşları müşahidə etmişlər ki, hüquqi yardım göstərən vəkillər adətən zəruri vəsatətləri qaldırmamış və ya hüquqi

müraciətlər etməmişlər. Bundan əlavə, onlar sübutlar təqdim edə bilməmiş, və bəzən hətta prosesdə sakitcə oturmuşlar.

Müdafiə işinin hazırkı standartları müstəqil bir Vəkillər Kollegiyasından gözlənilən minimum peşəkar standartlardan çox aşağı səviyyədə yerləşir. Məhkəmə zalında mantiya geyinmək öhdəliyi kimi adı kosmetik islahatlar kifayət deyil. Vəkillər Kollegiyasında təlimlərin keçirilməsi sahəsində radikal islahatların həyata keçirilməsinin vaxtı çoxdan çatıb. Vəkillər Kollegiyasında keçirilməsi məsləhət görülən yuxarıdakı tövsiyələrə əlavə olaraq məsləhət görürük ki, aşağıdakı sahələrdə vəkillərin təlimi istiqamətində təxirəsalınmadan addımlar atılsın:

- İnsan hüquqları ilə əlaqədar ölkə və beynəlxalq qanunvericiliyin bütün müvafiq prinsipləri;
- Vəkillilik işinin əsas prinsipləri (şahid ifadələrinin tutuşdurulması və təqsirləndirilən şəxslərin çapraz araşdırılması da daxil olmaqla);
- Müdafiə tərəfindən yazılı və yekun çıxışların hazırlanması.

Tərcüməçi yardımı

ATƏT-in Məhkəmə Monitorinqi həyata keçirən əməkdaşları həm CPM-in, həm də İHAK-in 6(3)(c) maddəsinin müddəalarının pozulması ilə əlaqədar çoxlu sayıda pozuntular barədə məruzə etmişlər. Təqsirləndirilən şəxsin Azərbaycan dilini bilmədiyi və monitorinqi keçirilən bir çox işlərdə hakimlər peşəkar olmayan tərcüməçilərin (bir çox hallarda isə məhkəmə heyətinin) xidmətlərindən istifadə edirdilər, ona görə ki, cinayət işləri baxılan məhkəmələrdə peşəkar tərcüməçilər tamamilə mövcud deyil. Bunun ən ehtimal edilən səbəbi isə, məhkəmələrdə çalışan tərcüməçilərə verilən ödənişlərin hədsiz dərəcədə aşağı olmasıdır.

Pis rəftarla əlaqədar iddiaların səmərəli şəkildə araşdırılması öhdəliyi

2006-2007-ci illər üzrə həyata keçirilən Layihədə ATƏT-in Məhkəmə Monitorinqini həyata keçirən əməkdaşları müşahidə etdilər ki, bir çox işlərdə işgəncə və qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar barədə iddialar məhkəmənin diqqətinə çatdırıldı, lakin buna baxmayaraq məhkəmələr şikayətləri müvafiq qaydada araşdırmaq üçün heç bir tədbir görmədilər. Bu isə ciddi narahatlılıkların davam etməsinə əsas verir.

Saxlanma məntəqələrində saxlanan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarının qorunması ilə əlaqədar qanunun möhkəmləndirilməsi ilə bağlı Azərbaycan hökumətinin 2003-2004-cü illər üzrə Hesabatdan keçən dövr ərzində görüyü tədbirlər müsbət qiymətləndirilməlidir. 2003-2004-cü illər üzrə Hesabat ərəfəsində ATƏT və Azərbaycan hökumətinin birgə təşəbbüsü olaraq yaradılan Ekspert Qrupunun işi yuxarıda qeyd edilib. Azərbaycan hökuməti Şübhəli və Təqsirləndirilən Şəxslərin Saxlanması barədə yeni qanun layihəsi (“Qanun Layihəsi”) hazırlanmaqdadır. Hökumət, saxlanma yerlərində olan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarının qorunması üçün Qanun Layihəsində səmərəli müddəaları nəzərdə tutmağa çağırılır. Müvafiq olaraq, Milli Məclisə müraciət edilir ki, Qanun Layihəsi qısa bir zamanda qəbul edilsin və beləliklə də saxlanma yerlərində olan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarının qorunması üçün səmərəli bir mexanizm yaradılsın.

Açıq və əsaslandırılmış mühakimə hüququ

Cinayət Prosesual Məcəllədə göstərilir ki, bütün məhkəmə qərarları məhkəmədə elan edilməlidir. Buna baxmayaraq, demək olar ki monitorinqi aparılmış bütün işlərdə verilmiş məhkəmə qərarları məhkəmə zalında qismən oxunmuş və həmin oxunuş adətən qərarın yekun hissəsi ilə məhdudlaşdırılıb.

Monitorinqi keçirilən məhkəmə proseslərinin bir çoxunda ATƏT-in Məhkəmə Monitorinqi keçirən əməkdaşları aşkarladılar ki, qərarların surətlərini əldə etmək həddən artıq çətindir. Onlar müəyyən ediblər ki, bəzi məhkəmələr öz qərarlarının surətlərini verməyə hazır olsalar da, digər məhkəmələr bu tələbə əməl etmir. *Ədalətin təmin olunmasının şahidi olmaq* anlayışı bütün məhkəmələr üzərində ictimaiyyətin maraqlı nümayəndələrinə məhkəmə qərarlarının surətlərinin verilməsi öhdəliyini qoymalıdır.

- Ümumiyyətlə Layihənin ikinci mərhələsində monitorinqi keçirilmiş məhkəmə işlərində təsdiq olunmuşdur ki, hakimlərin əksəriyyəti bu mənada onlardan tələb olunan ölkə və beynəlxalq standartlara əməl etməməkdə davam edirlər.

Ədliyyə Nazirliyindən tələb edilir ki, sübutların qiymətləndirilməsində istifadə olunan metodikası və məhkəmə prosesində verilmiş sübutlara əsaslanan əsaslandırılmış qərarların hazırlanması işini təkmilləşdirmək üçün hakimlərə ətraflı təlim keçirilməsini təşkil etsin.